RANKRAŠČIO TEISĖMIS

LIETUVOS ISTORIJA

XVII — XVIII a.

II DALIS

Prof. A. Janulaičio paskaitų, skaitytų
1928 m. pavasario semestre, užrašai.

STUD. HUM. SPAUDOS KOMISIJOS 34 LEIDINYS

KAUNAS — — — — — — — — — 1928 M.

RANKRAŠČIO TEISĖMIS

LIETUVOS ISTORIJA

XVII — XVIII a.

II DALIS

Prof. A. Janulaičio paskaitų, skaitytų
1928 m. pavasario semestre, užrašai.

STUD. HUM. SPAUDOS KOMISIJOS 34 LEIDINYS

KAUNAS — — — — — — — — — 1928 M.

I.

Prieinam prie Švedų karo periodo. Priežastis, privedusias prie to karo, iš dalies jau matėme. Čia svarbiausia priežastis = rungtynės, kas valdys Baltijos jūrą. Karas turėjo išrišti klausimą, ar jūrą valdys viena, ar kelios valstybės. Švedija turėjo pretenzijų laikyti jūrą uždara.

Mat, jūra yra ypatingas valdymo objektas. Jei jūra plati, t.y. jei ji išeina nors viena savo puse į okeaną, tai daloma= si pajūris. Jei jūra yra įsiterpusi į kontinentą, taip kad su okeanu siekiasi tik siaurū sąsiauriu, tai stengiasi ją visą už= valdyti viena pakrantės valstybė. Čia, žinoma, labiausia var= žomasi del sąsiaurio, kuris yra įšėjimas į platų okeaną. Bal= tijos jūra yra kaip tik kontinentan įsiterpusi ir valdant jos kaklus, valdoma, galima sakyti, ir visa jūra, nes galima į jū= rą įleist arba neįleist. Istorijoj ir yra atsitikimų,kad per tuos siaurus kaklus buvo ištiesiama retežiai, kurie turėjo su= laikyti kiekvieną praplaukiantį laivą.

Gustavas Adolfas traukė Vokietijon religiniais šūkiais, bet už jų slėpėsi grobimo tikslai, kaip ir dažnuose kituose, neva del idėjų vedamuose, karuose. Švedijoj žemės nedaug ir jie pri= valo jos ieškotis kitur. Istorijoj pirmas toks normanų laimės, geresnių vietų ieškojimas žinomas normanų arba vikingų žygių vardu /9 a./. Jie visur traukė laimės ieškodami. Tuose žygiuo= se jie net sukūrė ne vieną valstybę. Dabar Švedams buvo puiki proga persikelti į turtingąją Vokietiją. Gustavą Adolfą čia pakvietė protestantai kovoti prieš katalikus. Jis čia atvyksta, bet greit žūva /. Švedijoj lieka jo duktė Kristina. Dabar vėl kyla klausimas, ar Vladislovas IV reikš pretenzijų į sostą, ar ne. Jis pretenzijų reiškė, bet švedai jo nepalaikė. Kristiną

nuo sosto pašalino 1654 m. jos pusbrolis Zweibrueckeno kunigaikštis Karolis Gustavas, apkalinęs ją ištaigingu gyvenimu. Švedijoj buvo daug Trisdešimtmetinio karo metu kariauti įpratusių vyrų. Jie dabar neturėjo ką veikti ir reikėjo rasti jiems darbo. Beieškant darbo karinėj=kondotjieniškoj dvasioj išaugusiam jaunimui /švedai dalyvavo 30 metų kare nuo 1630 iki 1648 m./, teko pagalvoti, ar negalima grįžti prie senų kovų vietos prieš Lietuvą=Lenkiją iš Kuršo.

Tuo tarpu Maskvos caras Aleksiejus buvo užėmęs veik visą Lietuvą ir kai kurias Lenkijos provingijas. Švedai, matydami, kad rusai gali užgrobti viską ir jiems nieko nepalikti, pasiskubino ir 1655 m. vasarą paskelbė Lietuvai Lenkijai karą neva dinastinio ginčo dėliai = Karolis Gustavas norėjo priversti Joną Kazimierą atsisakyti nuo pretenzijų į Švedų sostą. Karui vesti be to pasitaikė geras, priešo pozicijas gerai pažįstąs, vadas, tai buvo lenkų pakancleris Jeronimas Rodziejowskis. Prasikaltęs Lenkijoj jis pabėgo į Švediją ir prašė Karolį Gustavą daryti žygį. Jis vedė švedus, turėdamas daug ryšių ir būdamas galingas ponas savo krašte.

Ukrainoj tuo laiku ėjo kazokų judėjimas /separatistinio pobūdžio/, kurio gelmėse galima įžiūrėti nepriklausomos Ukrainos sudarymo tendencijos. Švedai rado reikalingu užmegsti ryšius ir su kazokų vadu B.Chmielnickiu. Taip Lietuva Lenkija pasijuto lyg replėse iš visų pusių spaudžiama. Turint gerą vadą, kaip Radziejowskis, Švedams karą pradėti sąlygos buvo geros. Be to, tą paskatino ir pats Jonas Kazimieras, kuris, žiūrėdamas savo reikalų, neatsisakė nuo teisių į švedų sostą. Jis vienam seime net reikalavo atlyginimo už tą, kad jis nepradės su Švedais karo. Karas turėjo prasidėti. Bet dar buvo pradėta derybos,

kurios vistiek nieko gero nedavė, nebent tik tą, karą nustūmė kiek tolyn. Jonas Kazimieras bandė į karą įtraukti Olandus, bet nepavyko. Norėjo, kad jį remtų Lietuvos magnatai, bet šie atsisakė /Jonušas Radvila/.

1654 m. švedai jau buvo nutarę kariauti. Pavojui prašalinti senatoriai nori sušaukti seimą, bet karalius nesutinka. Kad Lietuva nepalaikys Jono Kazimiero dinastinių reikalų, gandai ėjo senai. Net dar 1654 m. ėjo gandai, kad Lietuva susidės su Švedija ir atpuls nuo Lenkijos. Lietuvos seimeliai nutaria, kad karo nereikia ir reikia eiti su švedais.

Maskva tuo tarpu jau pradėjo karo žygius. Karas prasideda ir ar šiap, ar taip, reikia gintis. Lietuvos politikai dėtis su švedais buvo net pritarę ir žadėjo remti Mažlenkės ponai. Tuo tarpu karo žygiai nesiseka. Jėgų nėra. Seimas nustato karo reikalams mokestį, bet ir jis neišrenkamas. Daug nesumoka. Lietuvoj jau vaikšto nuomonės ne tik susidėjimą su švedais, bet nauja kombinacija = išrinkti sau didžiuoju kunigaikščiu Prūsų kurfuerstą. Daug buvo balsų, kad Joną Kazimierą reikia pašalinti. Senatas dar buvo pasiuntęs nuo savęs pasiuntinius į Švediją, bet tuo tarpu pirmoji Švedų armija, feldmaršalo Arfrigo Wittenbergo vedama, jau išlipo šiapus Baltijos ir patraukė per Brandenburgiją į Ddžiuosius Lenkus. Prie jo kariuomenės dar daug prisidėjo vokiečių savanorių, kurie pasibaigus 30 metų karui namie neturėjo ką veikti, nes karas jau buvo virtęs jų amatu. Wittenbergas greit užima Pavislį. Jma pasiduoda dauguma lenkų didikų, kurių tarpe, dabar dar jaunas, būsimasis karalius Jonas Sobieskis. Tam padėjo Radziejowskis savo ryšiais. Daug skaitlingesnė lenkų armija ir gerose pozicijose, ties Uisciu ant Noteces, pasidavė Wittenbergui be

mūšio. Netrukus po to atvyko į Didžiuosius Lenkus ir pats Ka=
rolis X Gustavas su kita armija. Švedai ten grobinio rado daug,
ypač bažnyčiose ir vienuolynuose, kuriuos išplėšė, o pasidavu=
sius magnatus plėšti nebuvo taip patogu. Tuo pat metu trečia
švedų armija, vedama Pontus'o de la Garde's iš Livonijos už=
puolė Lietuvą. 1655 m. liepos 10 d. švedai užima Daugpilį. Kad
prispirti bajorus pasiduoti, jie naudoja visokias priemones. Net
grąsina sukelti valsčių sukilimą. Bajorai gintis neįsigali ir
pasiduoda. Švedai užima Biržus, Kedainius, kur buvo Radvilų
lizdai. Jonušas Radvila tuo tarpu, kaipo didysis Lietuvos het=
monas, kovoja su rusais. Dabar jis pasiduoda švedams. Kadangi
del jo daug ginčijamasi, tai prie jo asmens ir veikimo apsis=
tosime kiek ilgiau.

Apie Jonušą Radvilą veikalų yra nemaža. Vieni jį teisina,
kiti juodina. Dauguma lenkų jį vadina išdaviku. Kiti teisina
jo žygius, jį garbina.

Radvilų šeimyna kalbamuoju metu buvo iš dviejų šakų /trečia
jau buvo išmirusi/ = Biržų=Kėdainių ir Nesvyžiaus. Tikybos at=
žvilgiu jie irgi buvo suskilę į protestantus ir katalikus.
Bet tarp visos jų šeimynos buvo ankštas ryšys ir vaidų jie nie=
kumet neturėjo. Kai vienas jų buvo vyriausiu protestonų vadu,
kitas buvo sumanęs tapti kardinolu ir jie vienas kitam nekliu=
dė, o padėjo. Jei pav. kur nors miršta vyskupas, tai protesto=
nas Radvila visada stengiasi padėti užimti tą tuščią vietą Rad=
vilai katalikui, nes tai yra jų šeimynos garbės reikalas. Jau
vieną syk esame minėję, kad vyskupas Radvila laikė savo rūmuo=
se protestonų maldyklą. Nežiūrint tikybinių skirtumų, jie vie=
nodai jautėsi lietuviais ir lenkų bei koroniērių /koronos ša=
lininkų/ antogonistais. Pripratę turėti Lietuvoje aukščiausias

vietas ir pas save Nesvyžiuje laikydami svarbiausius Lietuvos dokumentus, valstybės archyvą /Lietuvos Metriką/, jie laikė save Lietuvos savarankiškumo gynėjais. Jie stengėsi pasistum= ti į vakarus ir buvo gavę Šventosios Romos Imperijos kunigaikš= čių titulą. Be to, jie per vedybas buvo susigiminiavę su dau= geliu Vakarų Europos valdovų šeimynomis. Janušas Radvila buvo vedęs Moldavijos valdovo vyresniąją dukterį.

Tarp karaliaus Jono Kazimiero ir Radvilų, ypač Janušo, buvo šeimyninio, tautinio ir religinio pagrindo nesutikimų. Janušas tarp kitko pyko ant karaliaus už pražudymo uošvio šeimynos. Lietuvoj toks galingas magnatas buvo vienintelis tinkąs į gy= nėjus, bet karalius jo prie to prileisti nenorėjo. Janušas buvo net sumanęs Joną Kazimierą pakeisti Sptinpilio /Senšgrado arba Siebenbuergeno, iš kur buvo St.Batoras/ kunigaikščiu Rakači. Kaip jau aukščiau buvo minėta, karalius norėjo pats valdyti ka= riuomenę ir nenorėjo skirti hetmonus. Tik kai karas su kazo= kais pasidarė labai rimtas, aplinkybių ir žmonių verčiamas, karalius didžiuoju hetmonu paskyrė Jonušą Radvilą, o lauko = Gonsiewskį. Paprastai didysis hetmonas turėjo rūpintis bendrai kariuomenės sudarymu iš saviškių ir jos aprūpinimu, o lauko hetmonas vadovavo samdyta kariuomene. Taip jie buvo lyg ats= kirti savo sritimi, bet didžiojo hetmono vieta skaitėsi aukš= tesnė ir lauko hetmonas turėjo kartais jo klausyti, nors nebu= vo jo tiesioginiu pavaldiniu.

Radvila nemėgo tiek karaliaus, tiek koroniarų, kuriais ka= ralius rėmėsi. Radvilą jo paties akyse iškėlė turtai, galybė. Jis reikalavo sau pagarbos. Karalius žinojo, kad Radvila jo nemėgsta ir pasiruošęs nuversti. Lauko hetmonas Gonsiewskis visą laiką buvo su karalium ir su koroniarais. Jį karalius

tyčia ir parinko, kad būtų panaša prieš Radvilą. Radvila į karą su kazokais nemanė kištis. Jam užtektų, kad jie tik neliestų Lietuvos.

Nuo Maskvos Radvila ginasi, bet sumuštas pats ieško išeities. Jis rengiasi Lietuvos kanslerio padedamas šaukti Lietuvos seimą Vilniuje. Karalius del seimo sutinka, bet reikalauja, kad jis įvyktų Gardine. Vienam savo laiške Radvila Janušas sako, kad lenkai Lietuvą pražudė ir dabar reikia ieškoti išeities. Jis užmezga ryšius su Švedais. Į sušauktą seimą Vilniun karalius neavyksta, o lietuvių dauguma į Gardiną vykti atsisakė. Radvilos pasiuntiniai Gardine reikalavo seimo Vilniuje. Gardine sumanyta Radvilą sukompromituoti kitu būdu = sudaryta revizijos komisija, patikrinti, ar kartais J.Radvila nėra pasisavinęs kariuomenės išlaikymui skirtų pinigų. Bet tas nepavyko. Pasirodė, kad jis ne tik nieko nepasisavino, bet dar yra pridėjęs iš savo dvarų. Gonsiewskis tada su juo lyg susitaiko. Radvila padaro triumfą į Vilnių, kuris, žinoma, jo nesutaiko nei su karalium, nei su Gonsiewskiu.

Iš niekur pagpirties negaunant reikia griebtis apgalvoto plano = dėtis su švedais. Už tą jis vadinamas išdaviku, o tuo tarpu daug lenkų ponų irgi buvo išsiȩadėję karaliaus ir pasidavę švedams, bet tai nelaikyta išdavimu, o silpnumu, klaida. Janušai Radvilai separatistui, kuris pasidavė politiniais sumetimais, gelbėdamas kraštą, to nedovanoja. Lenkai didikai pasiduoda gelbėdami save = jiems dovanojama, užmirštama.

Pasiduoti švedams iniciatyva paėjo iš lietuvių. Buvo pasiųsta pas švedų generolo Pontus de la Garde pasiuntiniai, su siūlymu pasiduoti, tokiomis sąlygomis: I/ Abiejų kraštų kariuomenės veiks prieš bendrą priešą, bet ne prieš lenkų karalių.

Čia reikia suprasti rusus. 2/ Biržų miestas ir pilis Radvilos gali būti atiduota švedų vietininkams, kaip įkaitas. 3/ Dvasiškų dvarų paskirstymas priklausys karaliui, kaip ir lig šiol buvo, bet nesiaurinant katalikų teisių ir privilegijų. 4/ Rusų užimtas provincijas švedų karalius atims iš jų ir grąžins Lietuvai. 5/ Tikybos laisvė garantuota. 6/ Garbės, privilegijos, laisvės į įpročiai, bajorų, opatų, kolegijų, vienuolynų tesmai liekasi, kaip ir buvę. 7/ D.L.K. negali būti inkorporuota švedų karalijon, bet švedų tauta lygi lietuvių tautai, senatas lygus senatui, bajorai lygūs bajorams. Žodžio laisvė garantuota. 8/ Švedų kariuomenė iš Lietuvos pasitrauks. 9/ Karinė drausmė liekasi. Suvaržoma kariuomenės sauvaliavimas. Švedų generolas de la Garde su tuo sutiko ir 1655 m. rugpiūčio 18 d. jo atstovai pasirašė pasidavimo aktą. Sąlygos liekasi maždaug tos pačios, kaip minėtam pasisiūlymo rašte.

Dabar atsisakoma nuo lenkų karaliaus protekcijos ir pereinama Švedų karaliaus protekcijon, kurį laiko savo viešpačiu.

D.L.K. žada ištikimybę. De la Garde žada kuo greičiau išgauti iš karaliaus akto patvirtinimą. __ Radvila karo laikui atiduoda užstatu Biržus, bet nekilnojamą turtą gali išsivežti. Administracija, pajamos bei išlaidos liekasi Radvilai. Karaliaus dvarų turtas ir patronato teisės pereina švedų karaliui. Neliečiama katalikų ir abiejų apeigų graikų tikybos teisės. Priimama švedų karaliaus globa. Jis žada apginti ir net tikisi išvaduoti Maskvos užimtas žemes. __ Visi urėdai ir garbės /titulai/ buvę Lietuvoje liekasi. D. L. Kunigaikštija bus sujungta su Švedija kaip lygios, kaip lig šiol buvo susijungę su Lenkija. __ Maskvos užgrobti turtai bus atimti ir grąžinti jų savininkams. Pacta conventa bus surašyta vėliau.

Visos privilegijos, lengvatai, kuriuos išsiderės iš švedų lenkai tuo pačiu bus taikomi ir Lietuvai. Tą aktą pasirašė:

I/ Petrus Parezewski, Episcopus Samogitrae /Žemč.vyskupas/

2/ Casimirus Bialosor, Archidiaconus et Admisnistrator Episkopatus Vilnensis /Vilniaus vyskupijos archidiakonas ir administratorius/.

3/ Janusius Radvillus, in Bierze et Dubinki Dux, Palatinus Vilnensis, Generalis exercitus Lituanici /Kunigaikštis Biržuos ir Dubinkuos, Vilniaus vaivada, didysis L. hetmonas/.

4/ Vincentius Corvinus Gonsiewski, Supremus M.D.L.Thesaurarius et Campi Ductor /D.L.K. iždininkas ir lauko hetmonas/.

5/ Boguslaw Radvilus, Palatinus Minscensis /Minsko vaivada.

6/ Adomus Comorovius, Gubernator Vilnensis

7/ Aleksander Mirzevius, Alicus Regius /karaliaus dvasiškis/ ir t. t.

Karolis X Gustavas tą aktą patvirtino, bet jis nesuprato naujų pasitaikiusių kombinacijų. Jis pradėdamas žygį, gal būt, nesvajojo užimti plačius plotus, o tik norėjo pasiplėšti. J.Radvila dabar traukė kartu su Švedais, bet Gonsiewskis atpuolė ir net suagitavęs atitraukė dalį J.Radvilos kariuomenės. Tą pat darė Radvilų antagonistai Sapiegos. Jie dėtis su Švedais nesutiko. Kai Gonsiewskis, tai jis buvo visiems pasidavęs = Radvilai, karaliui Jonui Kazimierui, Rusams ir net Francūzams karalienės asmeny, kuri varė savo francūzišką politiką.

I I.

Piktinimasis J.Radvilos elgesiu buvo keliamas įvairiais sumetimais. Gonsiewskis Kėdainių sutartį pasirašė, bet greit atsimetė ir stengėsi kiršinti visus prieš J.Radvilą. Gonsiewskis

buvo turtingas ponas, bet jo dvarai buvo Lietuvos rytuose, tuo tarpu Maskvos užimtuose žemėse. Jis gelbėjo savo turtus ir del to kartais aukojo krašto interesus. Jis susižinojo ir stengėsi susitarti su rusais. Be to, kiršino kariuomenę prieš J.Radvilą. Tą padaryti sumaišties metu nesunku. Tokiais laikais kiekvienas, nepamatuotai net mestas įtarimas, virsta sensacija. Dalį J.Radvilo kariuomenės atitraukti jam pasisekė. Radvila tuo tarpu pasitraukė su švedais ir apsistojo Mozūruos Tykonime. Karalius vietoj J.Radvilos didžiuoju hetmonu paskyrė Povilą Sopiegą, nes Janušą paskelbė tėvynės išdaviku. Naujas hetmonas su priešais nekariavo, jis tik lavi...o tarp priešų kariuomenės ir traukė laiką, kuriuo metu daugiausiai užsiiminėjo Radvilos dvarų plėšimu. Radvilai nesant jo dvarus kariuomenė grobstė, nes nebuvo kas gina. Dabar plėšiama tas, kas gali būti naudingu, kuo galima pasinaudoti. Tada ne tik plėšta, bet ir naikinta, Ko negali išsinešti, sunaikina. Prie turto tais laikais laikyta ir žmonės=baudžiauninkai. Kadangi jie negalima sunaudoti savo reikalams, tai juos naikindavo, užmušdavo. Apiplėštus dvarus karalius skirstė įvairiems jį palaikaitiems bajorams. Kovoj tada pasiduodančius bajorus imdavo nelaisvėn, bet to nebuvo su valstiečiais = juos žudydavo. Žudydavo juos kaip už bausmę, kam jis drįso pakelti ranką prieš bajorą. Bajoras gi vis laikomas savu žmogumi. Be to, iš belaisvio bajoro tikimasi naudos, nes už jį bus galima gauti išpirkimo. Valstiečio gi nieks neišpirks.

Sapiega turėjo ypatingą apetitą ant Radvilos dvarų. Jis ne tik stengėsi jį visiškai sukompromituoti, bet net sugauti e/ arba, geriausia, nušluoti iš šio pasaulio. Del to jis ne tik kovojo su rusais ar švedais, kiek gaudė Radvilą. Šis savo

likimą suprato ir stengėsi ką galima išvesti į saugesnę vietą. Žmoną ir dukterį /vienturtę/ išvežė į Tauragę. Pats, kaip minėta, pasitraukė su švedais ir apsistojo Tykocime, kur jį atsivijo Sapiega, žadėjęs pristatyti karaliui jį gyvą ar mirusį. Švedų kariuomenės ten buvo nedaug. Negalėdami atsilaikyti ir nenorėdami pasiduoti Sapiegai jie susprogdino pilį ir visi ten žuvo. Žuvo tada ir Janušas Radvila. Čia palygintina švedus su rusais Vilniuje. Kai lietuviams lenkams apsupus Vilnių jo komendantas Myšackis nebegalėdamas išsilaikyti sumanė susprogdinti pilį ir žūti kartu su kareiviais, tai jo kareiviai sukilo, jį surišo ir pasidavė priešui. Myšeckis buvo nuteistas mirti, o kareiviai gavo Lietuvos=Lenkijos piliečių teises, neturėjo grįžti Maskvon ir buvo apdovanoti. Švedų, norinčių pasiduoti, neatsirado. Tai profesionalai kariai, turį savo etiką, savotišką garbės supratimą.

Kai del Janušo Radvilos žuvimo, tai yra susidarę daug legendų. Viena pasakoja, kad jis iš nusiminimo nusinodijęs, kita, kad jį graužusi sąžinė del jo paskutinių darbų ir jis miręs kančiose. Be to, sako,kad prieš mirdamas jis kvietėsi dvasiškius. Iš syk pakvietęs protestantų kunigą, o vėliau, kai tas negelbėjęs, kataliką. Iš visų pasakojimų jo mirtis neaiški. Galimas dalykas, kad prie to prisidėjo ir jo galo troškęs Sopiega. Jo lavonas buvo rastas ir palaidotas Kedainių protestonų bažnyčios rūsy, kur jis ir šiandieną tebėra /kūnas balzamuotas/. Kelmės parapijos istorikas sako, jo kaukolėj įžiūrėjęs keliose vietose perkirstą kaulą. Galima būtų spėti, kad jis nužudytas, nors perskėlimas galimas ir sprogstant piliai. Radvila prie karo pratęs, ne bailys ir vargu ar galėjo nusižudyti vienas. Su visais kariais tai kas kita. Paprastas nusi=

žudymas yra ne drąsos, o bailumo reiškinys. Bailiai, kurie nedrįsta kovoti su gyvenimo reiškiniais, jų išsigąsta, tik jie nusižudo. Karių grupės nusižudymas nenorint pasiduoti priešui jau yra ne baimės, o savotiškos drąsos ir pasiryžimo reiškinys. Jie išskaičiuoja, kad negalės laikytis ir beveli= ja žūti, negu nustoti kario garbės. Nes jų etika rodo, kad priverstas prieš ką nors nusilenkti karys, yra nevertas jo vardo.

Ar gailėjosi J.Radvila del žygio prieš lenkus, abejotina. Juk jis tą darė apgalvojęs. Jo tikslas buvo ištraukti Lietuvą iš kontinento prie jūros. Pasitaikė proga ir jis tą padarė.

Del Radvilos mirties jokių ypatingų tyrinėjimų nedaryta, nes niekas tuo nesiinteresavo. Visus interesavo jo darbai, o ne jo likimas, kuris, ištikro, negalima skirti nuo darbų. Kada nors ištyrus archyvus gal paaiškės ir šis klausimas.

Dabar unijos ir lenkų priešas žuvęs. Kas toliau? Būklė da= bar pareis nuo to, kaip laikysis ir ar išsilaikys švedai.

Jonas Kazimieras ne didvyris. Kol nėra pavojaus jis drąsus ir atkaklus, bet ne ten, kur reikia veikti. Jis nepakentė Radvilos pasipriešinimo, bet kai jam reikia pačiam kovoti del karūnos, nepajėgia. Jis skelbė kariaująs del karūnos, bet tą pačią karūną jis siūlo kitiems, nes jaučia, kad ant jo galvos ji laikosi gana silpnai. Jis siūlo karūną kam nors iš Habs= burgų, bet niekas neima. Neima del to, kad visi žino, jog su= sidūrus su švedais laimėti ne taip lengva, ypač prie tokio valstybės iširimo. Švedai čia atvykę be ypatingų politinių planų. Jie kaip visi kondotjerai ginsis narsiai ir iki pasku= tinio, nes be savo gyvybės jie niekuo nerizikuoja. Bajorai bevelytų švedus. Savo karalium jie netiki. Lenkai tą irgi gal

būtų priėmę. Gal vieninteliu priešu čia buvo katalikų dvasiš= kija. Tiesa, jie turėjo ir pagrindo. Jau nekalbant apie baž= nyčių išplėšimą, pati dvasiškija nukentėjo labai daug. Tiek švedai, tiek savi protestantai, sugavę kunigą, su juo elgda= vosi labai žiauriai, jį kankindavo, žudydavo. Švedai kas kart traukė plėšikaudami krašto gilumon, kur daugiau maisto ir tur= to. Jie užima Varšavą ir prieina Krokuvą. Ten algauninkai pa= siduoda švedams. Miestą gina tik Čarneckis. Jis buvo pasižy= mėjęs, kaip geras partizanas=kondotjeras, mėgęs karą, kaip tam tikrą amatą, užsiėmimą. Krokuva neišlaiko ir pasiduoda. Tarp kitų sąlygų yra ir šios: kunigai mokės mokesčius, kaip ir visi kiti moka. Akademijoj galės profesoriauti ir svetim= šaliai. Karalius dabar pabėgo Silezijon. Karalienė /francūzė/ dabar nori savo vyrą pakeisti francūziškos orientacijos valdo= vu. Kad kas nors bandytų daryti gynimosi organizaciją = nema= tyti. ___ Lietuvoj negausi kariuomenė laviravo tarp priešų ir į didelį mūšį neina. Švedų karalius nori pasidaryti neribotu šio krašto valdovu. Jis net bando sušaukti seimą, bet nevyks= ta. Tas pats seimeliuos. Švedai pradeda galvoti, ką daryti naujame krašte, kaip suderinti savo krašto teises, su naujojo krašto piliečių teisėmis ir tradicijomis. Pav. Švedijoj magna= tai tos galios kaip čia neturi. Jie planavo užimti pajūrį, jį kolonizuoti savais žmonėmis. Taip pat manė kolonizuoti kai ku= rias kitas dalis. Bet apie visų užgrobtų plotų įjungimą savo valstybės organizacijon negalvojo. Taip pat jie nemanė dary= ti kokių nors išvadų iš Kėdainių sutarties. Pagal ją Švedija Lietuvai turėtų atstoti Lenkijos vietą. Lietuvoj gi veiktų visos senos teisės ir privilegijos, kurių tarpe yra teisė ne= prisileisti savo valstybėn jokių svetimšalių. Svetimšaliai

Lietuvoje negali turėti jokio dvaro. Taigi ir švedams tas būtų taikoma, kaip lig tol buvo taikoma lenkams. Švedija tokiu būdu negautų iš Lietuvos jokio pelno, o ją ginti privalėtų, nes taip pasižada. Del to apie tą sutartį jie nė negalvojo. Dabar jie stengiasi naudotis momentu, nes visą laiką būti nemano. Del to ką rasdami vertingesnio plėšia ir veža Švedijon. Pažymėtina, kad tarp kitų turtų buvo išvežta Lietuvos archyvas. Po taikos jį grąžino, bet vežant nuskendo laivas ir dalis archyvo žuvo. Iš dvarų išvežė daug brangių meblių. Plėšė visur, kur galima = bažnyčias, vienuolynus, dvarus. Plėšė ne tik pavieniai asmens sau, bet ir valstybės iždui. Plėšimai iššaukė pasipriešinimą. Negausi švedų kariuomenė paskendo dideliuose plotuose ir beplėšikaudama demoralizavosi. Šalininkų plėšikai neranda. Daugely vietų sutinka pasipriešinimų. Apie vieną tokį pasipriešinimą Čenstakavoj kilo visa eilė legendų. Jos kilo daugiausia dėka prioro Kordeckio, kuris apie tą daug rašė. Visos tos legendos dabar žinomos "Čenstokavos gynimo" vardu. Tose legendose gynėjams priskiriama labai daug didvyriškumo, bet kaip parodo dokumentai, taip daug jo nebūta. Yra rasta laiškai = susirašinėjimas to paties Kordeckio su švedais, kur žada tam tikromis sąlygomis pasiduoti. Bet faktas yra faktu, kad švedai nugalėti Čenstakavos jau negalėjo. Jų padėtis iš tikro buvo bloga. Jie neturėjo reikiamų ryšių, neturėjo maisto, neturėjo vietos, kur galėtų kuriam laikui apsistoti, o tada buvo žiema. ~~Šalčio ir~~ maisto stokos kenčiami jie buvo priversti pasitraukti.

Švedų kariuomenė buvo išsiskirsčiusi po kraštą negausiais būriais. Nepatenkinti jų elgesiu krašto gyventojai telkiasi į būrius ir puola tuos negausius priešus. Tai partizanų karas.

Del to švedų tarpe kyla sumanymas trauktis atgal, kad tuo bū=du sukoncentruoti į vietą jėgas ir apsaugoti jas nuo nykimo.

Dabar sumano pasinaudoti abiejų priešų keblia padėtimi Prūsų=Brandenburgo kurfuerstas. Jis kaip vasalas privalo gin= siuzerenę/ ti Lenkiją. Bet jo kraštas žymia dalimi užimtas švedų. Jis derasi su švedais ir reikalauja už neitralumo palaikymą sau žemių, skiriančių Brandenburgą nuo Prūsų ir be to Žemaičių švedai reikalavo, kad jie pasiduotų švedų karaliui vasalu. Tuo tarpu jį pradeda masinti Jonas Kazimieras ir net žada jam perleisti savo karūną. Bet kurfuerstas pasiderėjęs su abiejais bevelija likti švedų vasalu.

Švedai buvo užėmę Vislos pakraštį ir visus žymesniuosius uostus = Dancigą, Kraliaučių, Piliavą /Pillau, už Karaliau= čiaus/. Del to jiems laikyti savo rankose Prūsus buvo nesunku. Bet juo tolyn, švedai turi vis trauktis į pakraštį.

Jonas Kazimieras tuo tarpu vis ieško pagalbos. Tarp kitų jis buvo kreipęsis ir į Septynpilio kunigaikštį Rokoči, bet ir šis kariauti prieš švedus nesutiko, nors ir už karūną. Kol švedų bijo bajorai, tol valstiečiai bijo ir tyli, bet kaip tik jie pamatė, kad švedai irgi nugalimi ir kad tik reikia truputį drąsos, tai pradeda patys ginkluotis ir veja švedų būrius nuo savo kaimų tolyn. Valstiečių sukilimo švedai bijo, nors seniau jie patys grąsino valstiečių sukilimu nenorinčius pasiduoti bajorus. Jie dažnai mobilizuodavo valstiečius prieš bajorus ir juos paginkluodavo. Dabar jie ginkluoti ir gali mušti atsibodusius, plėšimais įgrisusius švedus. Jonas Kazi= mieras irgi kreipiasi į valstiečius. Jis net žada išvaduoti nuo ponų. Krokuvos katedroj visą karaliją jis paveda Šv.Mari= jai ir prašydamas pagalbos žada žmonių neskriausti. Bet to

neišpildė. Valstiečiams gerinosi tik tol, kol reikėjo jų paramos, kol jie varė plėšiančius švedus. Jei švedai būtų neplėšę, tai valstiečiai jų butų nė nelietę. Karas visada sunkesnis būna valstiečiams. Ponai gali pasitraukti su savo kariuomene. Valstiečiai nepasitrauks, nes kur dėtųsi pasitraukę visi. Jiems tenka pakęsti visas karo sunkenybes, kariuomonių plėšimus.

Tie patys žmonės /ponai/, kurie ėjo su švedais, pamatę, kad tie tik plėšia, o jokios tvarkos neužveda, juos apleido. Švedų vadai savo žmones taupo ir į mūšius leidžia ne savus, o sąjungininkus. Švedai sudaro tik didesnius pilių garnizonus.

Valstiečiai kariaudami nesiorganizuoja į kariuomenes kaimais. Išvijo plėšikus iš savo kaimo ir gana, toliau neina.

Ponai tuo tarpu daugiau kalba ne apie krašto vadavimą, o apie successiją = kas bus karalium po Jono Kazimiero. Kraštas nuteriotas, išplėštas, pinigų nėra. Prašomas pinigų truputį duoda papa, bet to neužtenka. Karalius pinigų dar turi. Jis su savim vežiojasi didelį turtą, bet krašto gynimui jų neduoda. ___ Švedų kariuomenė juo tolyn, tuo labiau demoralizuojasi, virsta plėšikų būriais. Valstiečiai juos daugely vietų išpiauna. Karolis X Gustavas paskelbė, kad kiekvienas užmušęs maištininką gaus dovaną. Mat, norėta griežtomis priemonėmis apsaugoti savo kareivių gyvybę = išgąsdinti valstiečius ir paskatinti savuosius. Bet tas negelbsti. Švedai traukiasi, o atsitraukiančius naikinti tiek valstiečiams, tiek partizanų būriams nesunku.

Kaip minėjom Brandenburgo kunigaikštis Fridrichas Wilhelmas buvo pasidavęs švedams, dabar 1656 m./ po metų jau ne vasalas, o laisvas sąjungininkas /Marienburgo sutartis/

Pagaliau 1660 m. Alyvoje buvo padaryta taika. Švedai nustojo visų užkariautų žemių. Jonas Kazimieras atsisakė nuo pretenzijų į švedų sostą ir užleido Livoniją dešinėj Dauguvos pusėj. Brandenburgo=Prūsų elektorius liko Lenkijos visiškai nepriklausomas. Dabar visi pažadai valstiečiams buvo užmiršti ir bajorai net išmėtinėjo karaliui, kam jis juos buvo daręs.

Dar paminėtina Lietuvoj karo metu veikusi konfederacija. Ji veikė tikslu pakeisti esamą tvarką, panaikinti netvarką. Ji buvo suorganizuota tada, kai Janušas Radvila pasidavė švedams. Jos vadais buvo Zemomskis, Patockis ir kit. Bajorai ir dabar būdami kariuomenėj seimavoja ir tariasi, kaip pertvarkius valstybę. Kiek tuose pasitarimuose buvo valstybinio masto, parodo, kad iš jų sudarytas 1662 m. pakitimų sumanymas. Reikalavimai liečia daugiausia finansinę ir administracijos pusę. Jie sako, kad iždininkas surenka milijonus kariuomenės tikslams, bet tie pinigai kariuomenės nepasiekia. Del administracijos jxx jie labiausiai nurodo tą, kad vienas žmogus turįs užėmęs daugelį vietų ir kad per didelė esą hetmono valdžia. Visa tai esą pakeistina. Del finansų jie siūlo, kad pinigai nebūtų surenkami į vieną vietą, o kad būtų laikomi pavietuose. Finansų ministeris gi turėtų pareikalauti tik išlaidų padengimo dokumentais. Be to, siūlo uždrausti duoti daug seniūnijų ar kitų vietų į vienas rankas. Čia, kaip matom, protestai ne prieš principą, bet prieš tą, kad nedaug tegali pasinaudoti pelningoms vietoms. Tai protestas nuskriaustų ta prasme, kad jie negauna nei vienos vietos, o kiti turi kelias. Hetmonas, sako, yra perdaug galingas, del to reikia jį rinkti keliems metams /konkrečiai siūlyta 2/, o ne ligi gyvos galvos. Tas pats su kansleriu.

Tai nei kiek ne geresnė priemonė, kaip buvo lig tol. Jei viršūnės keisis kas 2 metai, tai juk tas nei kiek naudos ne=duos. Visos šitos siūlomos reformos nieko gero nedavė. Pats jų pravedimo būdas = konfederacija, nerodo nieko rimto. Jiems nerūpi valstybė ir jos likimas, o rūpi, kad tik būtų daugiau ėdžių, prie kurių galėtų pasipelnyti didesnis jų /bajorų/ skai=čius.

Iš konfederacijos įdomus yra Gonsiewskio žuvimo epizodas. Gonsiewskis kartais piešiamas patriotu ir tai del to, kad ėjo su karalium ir koroniarais. Iš tikro jis Radvilų nekentė del pavydo, bet ir lenkų nemėgo. Maskvos šalininku buvo norėdamas išgelbėti savo dvarus. Dar sakoma, kad jis turėjęs prisiriši=mą prie karaliaus ir karalienės. Būrys gi konfederatų naktį suėmę jį išveža už Vilniaus ir sušaudo, kaip išdaviką. To žy=gio kaltininkus seimas nuteisė nužudyti, kaltindami sauvalėj. Bet kaip paaiškėjo vėliau, jo nužudymui būta gilesnių prieža=sčių. Kai kuriuose pamfletuose sakoma jį žuvus del francūzų. Ir pasirodo, kad jis rėmė karalienės politiką vieton Jono Ka=zimiero pasodinti soste francūzų karalaitį. Teisme tada tas nebuvo įrodyta ir palaikyta, kad jis žuvęs už palaikymą kara=liaus ir lenkų. Iš tikro gi jis dirbo del naudos. Dirbo tą, iš ko laukė sau naudos. Taigi, jis ir lenkams ne idealizuotinas.

Gonsiewskio užmušėjus nužudė, nes tai buvo karaliui ir ko=roniarams artimas žmogus. Kitiems gi visiems buvo dovanotos visos kaltės. Net Janušo Radvilos įpėdiniams buvo grąžinta visi jo turtai. Taip pat, viskas dovanota buvo ir Boguslavui Radvilai. Iš ponų nenukentėjo nei vienas.

Įnirtimas prieš karalių po visų sumaiščių buvo didelis. Jis moka tik kenkti, trukdyti, bailus, užsiima intrigomis,

prekiauja savo karūna. Siūlė jis ją visiems, tik niekos jos nemalonėjo priimti. Jos neėmė Maskvos caras, Švedų karalius, Brandenburgo elektorius Fridr. Wilhelmas vadinamas didžiuoju elektorium, Rakoči, Habsburgai. Dabar jis pats jautė, kad ant jo galvos karūna ne stipriai laikosi ir 1668 m. seime nuo sosto atsisako, nes, gal bijojo, kad neatstatytų. Teoretiškai atstatyti galima. Reikia tik įrodyti, kad karalius nesilaiko pacta conventa, bet praktikoj to nebūdavo. Tik vienas Henrikas Valua /Valois/ buvo atstatytas, bet tada, kai jis metęs valstybę pabėgo ir šaukiamas grįžti negrįžo. Jono Kazimiero atsistatydinimą ~~xxxxx~~ seimas priėmė be jokio pasipriešinimo.

III.

Dar karo metu kursavo sumanymas atstatyti Joną Kazimierą. Tiesą sakant, jis pats tam irgi nesipriešino. Bet kas sės sostan po jo? Maskvos, Habsburgų ar Francūzų kandidatas bus išrinktas? Ypač del savo kandidato daug dirbo francūzai per Jono Kazimiero žmoną. Ji sudarė iš ponų gana stiprią francūzų partiją.

Tiek karų, tiek savų sumaisčių dėliai, kraštas buvo labai nuteriotas /Atsiminkim konfederacijas, Lenkuos Liubomirskio maištą, Lietuvos bandymą atsiskirti ir del to partijų kovas su plėšimais/. Krašto ūkis buvo puolęs, gyventojų skaičius sumažėjo. Nežiūrint ilgo karo, visi klausimai, del kurių karas buvo kilęs, liko nebaigti. Su Maskva karas buvo kilęs daugiausiai del Ukrainos. Ginklas turėjo išrišti, kam ji turi priklausyti. Maskva savo toli siekiančių planų įvykinti nebegali, nes pačioj Maskvoj ir jos pasieniuose /siena su totoriais ir Dono kazokais/, kur kilo Stenkos Razino vedamas maištas, ramumo nėra. Derybų su Maskva /1667 m./ Andriuševos kaime sekmėj

Ukraina buvo padalyta tarp abiejų rivarizuojančių pusių. Ukra= ina kaip kovos objektas ir paėmus valdyti buvo nelengva. Ji jau buvo susitvarkiusi, sukūrusi savo administraciją, karo or= ganizaciją ir nemanė būti svetimų politikos objektu. Ukraina /kazokija/ pati norėjo pasakyti lemiantį žodį del savo likimo. Kadangi tuo tarpu Ukrainą valdė kazokų hetmonai jų pačių ren= kami iš savųjų tarpo, tai ten, žinoma, ėjo rungtynės del vado= vybės. Tai buvo silpnoji jų pusė. Vienu laiku ten atsirasdavo net keli hetmonai ir tarp savęs kovodavo. Andriuševos derybų metu Ukrainoj kazokija buvo pasidalijusi į du lageriu: kairėj Dniepro pusėj buvo įsitvirtinę Maskvos šalininkai su hetmonu Biuchovedškiu, o dešinėj jos priešai. Dešinėj Dniepro pusėj vadovavo hetmonas Teterė. Jis buvo lenkų šalininkas ir jų re= miamas. Bet kai lenkai nustojo rėmę, tai kazokai Teterei esant Lenkijoj hetmonu išsirinko Dorošeką, kuris vėliau pasidavė turkams vasalu. Tai buvo Andriuševo derybų metu ir tas pasku= bino baigti jas ir susitarti ta prasme, kad abi pusės nuo tol eis kartu prieš bendrą priešą turkus, kurie stengėsi paimti sau Ukrainą. Totoriai tada buvo turkų vasalai ir jų įrankis.

Andriuševe sutarta, kad kairė Dniepro pusė teks Maskvai, o Siečės kazokai bus caro ir karaliaus bendrai valdomi ir turės ginti nuo totorių abi pusės. Kievas turėjo likti Maskvai tik 2 metams, o po to pereiti lenkams, bet jis liko Maskvos visam laikui. Smolenskas, Černigovas, Sieveras teko Maskvai be sąly= gų. Tai buvo padaryta tik paliaubos 13,5 metų, o ne taika. Tik sutarty buvo įrašyta, kad per tą laiką 3 syk bus tartasi del amžinos taikos. Taip ir įvyko. Šios paliaubos liko paver= stos amžina taika, kuri iš tikro tvėrė ilgai. Sutartimi pasi= žadama grąžinti iš nelaisvės visus patekusius bajorus, bet ne

valstiečius. Ypač daug valstiečių nelaisvėn išvedė rusai, nes jie buvo svetimame krašte. Tie valstiečiai buvo sunaudota ko= lonizacijai tuščių žemių.

Toliau ne viskas vyko taip, kaip norėta. Kaip minėta, vie= nas kazokų hetmonų = Dorošenko pasidavė turkams, kad apsaugo= ti savo nepriklausomybę nuo lenkų ir Maskvos pasikėsinimų. Pagal Olyvos /vienuolynas netoli Dancigo/ taiką /1660/ su šve= dais Lenkija nustojo savo vasalo Prūsų, dabar nustoja Lietuva kai kurių žemių /Smolenskė, Černygovo, Sieversko.../ ir Lenki= ja Kievo. Derantis norėta susitarti, kad būtų galima atkreip= ti savo jėgas prieš pietų priešus. Maskva irgi matė, kad tur= kai grąso jų expansijai į pietus. Maskvoje už sąjungą su Rzecz= pospolitą stovėjo vienas didesniųjų to laiko Maskvos politikų ir apšviestesniųjų žmonių Naščokinas. Kiti, kaip Matviejevas stovėjo už politiką, siekiančią užgrobti kuo daugiaus žemių.

Lietuviai, kurios priešaky stovėjo naujai iškilęs, po Gon= siewskio užėmęs lauko hetmono vietą Pacas prieš projektuojamą sąjungą nieko neturėjo, nes tada lengviau būtų apsisaugoti nuo lenkų veržimosi Lietuvon. Dabar jų ekspansija nukreipia= ma į pietus. Taip pat būtų saugesnė Lietuvos=Maskvos siena, kas silpnos organizacijos valstybei labai svarbu. Tokiose są= lygose, kaip buvo susidarę šito karo metu, geresnės išeities nebuvo galima nė laukti.

Po to buvo galima laukti susidūrimo su turkais. Kadangi Jonas Kazimieras turėjo atsisakyti ir atsisakė, tai kyla klau= simas,kas bus karaliumi? Ponų tarpe dabar pasirodo naujas reī= škinys, būtent, kad jie pradeda imti iš kitų valstybių pini= gus, lyg nuolatinę algą. Agrariškai šaliai, kur prekyba pairu= si, pinigų įtraukti reikia. Ponai tokį savo elgesį pilnai pa=

teisina. Jie galingi ir už žygius neatsako. Taip jie dažnai užmiršta krašto reikalus, bet kartais atskiro ar kelių ponų politika sutinka su krašto politika ir reikalais. Toks reiškinys, berods, buvo žinomas tais laikais ir Europoj. Pav., Vokietijoj atskiri kunigaikščiai už pinigus vesdavo kitų valstybių politiką ir kariaudavo už jų interesus.

To laiko Francūzija = absoliutinė monarchija. Į jos centrą plaukė turtai per karus ir prekyba iš visų kraštų. Paryžius /Versalis/ pasidarė kultūros ir civilizacijos centru. Jie pradeda manyti, kad tie turtai niekumet ir neišseks, kad jų užteks visada, nežiūrint, kad jie aikvojami. Ta francūzų monarchija darė įtakos į pasaulį. Aristokratai, kunigaikščiai visur stengėsi sekti francūzų gyvenimą, mokėsi jų kalbos, sekė jų literatūrą. Francūzijoj aristokratas skaitėsi garbingu žmogumi tas, kuris buvo priimtas prie patarnavimo karaliui. Tai buvo garbės dalykas. Tiesą sakant, tai ta užimama vieta dažniausiai buvo tik titularė. Pav., karaliaus duonriekis visiškai nematė, kaip karaliui duona raikoma, arba vyriausias virėjas visiškai nematė gal nė kaip atrodo virtuvė. Tai titulų dalykas. Francūzų kultūra, etiketas paplito po visą to laiko Europą. Tas užsiliko net vėlesniais laikais, kad goro tono žyme skaitėsi mokėti francūziškai ir rašytojams rašyt francūziškai. Ta francūzų įtaka, etiketo išpūstumas, ištaigingumas reiškėsi ir Lenkijoj bei Lietuvoj. Tam reikia pinigų ir jų imama iš ten, iš kur siūloma. Ta papirkimo liga serga, kaip sakyta ne vien lietuvių bei lenkų magnatai, bet ir kitur, kaip Austruos, Prūsuos ir kitur.

Artinantis karaliaus rinkimams arba taip vadinamam elekciniam seimui, buvo aišku, kad ponai palaikys svetimą kandi=

datūrą. Bajorijoj gi kilo noras iškelti ką nors iš savų. Vaikš= to po kraštą šūkiai, kad ponai yra parsidavę ir kad reikia išrinkti karalių iš savųjų didikų tarpo. Elekcinis seimas kaip paprastai susirinko ties Varšava. Daugiausia buvę baro= jų iš Mozūrijos. Viso būta apie 80000. Lietuviai ten dalyvavo tik per atstovus. Aristokratai atvyko ginkluoti, kaip papras= tai, bet kai bajorų masės pasirodė tiek daug, palyginus su ne= gausiais ponų eskortais ir kad šie nieko nereiškia, tai ponų įtaka pasirodė ne taip jau didelė. Iš kandidatų buvo minima Maskvos caro Aleksiejaus sūnus Teodoras, senas francūzų kan= didatas, karalienės Liudvikos Marės Gonragos kandidatas kuni= gaikštis d'Eughien Enrikas Julius ir kit. Iš savųjų kandidavo M.K.Visniovechis ir Boguslavas Radvila. Mykolo Kaributo Vis= nioveckio tėvas Jeremijas buvo pasižymėjęs kazokų malšintojas. Jis laikėsi tos nuomonės, kad žmones galima skirti į dvi rūšis: bajorus ir valstiečius, kurie net nėra tikri žmonės. Jie netu= ri pilnų žmogaus teisių. Jie negali drįsti pasipriešinti ba= jorams, neklausyti jų valios, o jei priešinsis, tai jį reikia kankinti, žudyti. Jis taip ir darė. To laiko bajorai daugu= moje buvo tų pačių įsitikinimų. Jie stengėsi tuos jų manymu nepilnus žmones išnaudoti savo reikalams, t.y. priversti juos dirbti žemę bajorų naudai. Iš čia ir buvo kilęs visas didelis gaisras valstybėje, kurį užkūrė kazokai, pasijutę irgi žmo= nėmis esą. Nežiūrint visų kraštą ištikusių nelaimių, nei bajo= rijos, nei jos avangardą laikiusio Visnioveckio nuomonės ne= pasikeitė. Bajorijai jis atrodė kaip tik tinkamas į karalius. Jis panaudojo žiaurias priemones pagelbėti bajorų ekspansijai į pietus./Ekspansijai į pietus sakoma del to, kad juo toliau į pietus, t.y. juo gilyn eisim į Ukrainą, tai tuo daugiau

rasim laisvų kazokų ūkių. Dabar /ir anksčiau/ bajorija norė=jo tuos laisvus ūkius ir jų savininkus užgrobti sau/. Visos Jeremijo Visnioveckio vartotos žiaurios priemonės nieko negel=bėjo. Kur jis praeidavo, ten pakeliais visur palikdavo ant kuolų pavertų žmonių. Kazokai elgėsi irgi taip pat. Kur sugau=davo bajorą ar žydą, pasigailėjimo jiems nebūdavo. Taip viena pusė nebuvo geresnė už kitą. Jeremijas buvo žinomas, kaip ba=jorijos reikalų gynėjas. Jis juos geriausia atspėjo ir uoliau=siai, labai rizikuodamas gynė. Be to, jis buvo žinomas, kaip geras karys, vadas. Į karalius ji būtų rinktinas, bet dėja, jis jau buvo miręs. Už tai buvo likęs jo sūnus Mykolas Kari=butas, pats, tiesa, niekuo nepasižymėjęs, bet jo tėvo repu=tacija buvo atitekusi jam. Jis buvo laikomas tėvo politiką galinčiu tęsti. Taip paveldėta reputacija davė jam daugiau šansų tikėtis būti išrinktu karalium, negu kitam iš savųjų kandidatų = lietuviui Boguslavui, Janušo pusbroliui, Radvilai. Iš Radvilų buvau apsistojęs bent kiek ant Janušo, kaip prida=riusio, ypač lenkų istorinėj literatūroj, daug trukšmo savo "išdavimu". Dabar teks bent kiek apsistoti ant Boguslavo.

Apie Boguslavą Radvilą lenkų literatūroj dažniausiai irgi atsiliepia labai nepalankiai. Jis piešiamas tamsiais dažais. Bet istorikui teisti politikos veikėjus 1/ netenka. Reikia tik rasti, kaip jis gavojo ir išeinant iš to suprasti jo darbus. Politikoj reikia žiūrėti ne ko jis norėjo, bet ką padarė, ką paliko. Ko jis norėjo yra svarbu jo charakteristikai, bet is=torijai liko ne jo norai, o darbai. Į politikos veikėjus rei=kia žiūrėti ne kaip į asmenis tam tikrų privalumų ar dorybių, bet kaip tam tikrus veikiančius asmenis, kurie palieka pasie=kas. Politinei istorijai nesvarbu, jei bus koks nors doras,

kilnus, gerų norę asmuo, bet nieko nepadaręs, del ryškumo pasakysime, jei jis gyvens atsiskyręs nuo pasaulio. Istorijai svarbu tas, kas liko padaryta. Bet nežiūrint to, Boguslavo, kaip ir Janušo Radvilos, biografai išeina su įvertinimo, pa=teisinimo arba kaltinimo siekimais.

Radvilų šeimynoj žinoma ne vienas asmuo siekęs pačių visuo=menės viršūnių. Pav. Radvila Mykolas Juodasis svajojo apie Lietuvos karūną, vyskupas Jurgis svajojo tapti net papa. Janu=šis nori atsiskirti nuo Lenkijos. Bendrai, iškilti siekė visa šeimyna. Jie ieško ryšių užsieny. Jie stengiasi įsitaisyti ten gauti ten titulų ir Vak.Europos pagelba padaryti ką nors Lie=tuvoj. Panašių norų turėjo ir Boguslavas. Visuomeninį gyveni=mą jis pradėjo dar visai vaikas. Būdamas 11 m. jis jau daly=vauja seimeliuose. 16 m. jis jau buvo išrinktas atstovu į sei=mą. Kaip turtingam ponui ir tas galima. Savo gyvenime jis daug keliavo. Ispanijoj jis dalyvavo karuose ir pasižymėjo, kaip geras riteris. Tarp kitko jis mėgo ir "paūžti". Jis net norė=jo gauti sau vietą imperijos seime. Tais laikais kaip tik ir prasidėjo vokiečių tarpe agitacija, kad neduoti seime vietos svetimšaliams imperijos kunigaikščiams, t.y. tiems, kurie turi tik imperijos kunigaikščio titulą, bet neturi kunigaikštijos. O už pinigus įsigyti kokią nors kunigaikštijėlę buvo galima. Jis buvo artimas Jonušui ir jo politikai. Radvilai visada so=lidarūs savo šeimos reikalams prieš kitus. Boguslavas rėmė ir Kėdainių sutartį ir po ja pasirašė. Berods jis apie tą bu=vo galvojęs ir susirašinėjęs dar anksčiau.

Prūsų elektorius Fridrichas Wilhelmas, vadinamas didžiuoju elektorium, buvo manęs užimti Žemaičius. Boguslavas prisideda prie jo. Su Gonsiewskiu jis buvo priešinguos lageriuos.

Boguslavas Prūsų kunigaikščio išsivadavimą nuo Lenkijos vasa=liteto palaikė. Reikia pastebėti, kad tais laikais didikų buvo laikoma galimu dėtis su kuo panori. Jis buvo Prūsų valdi=ninkas /Karaliaučiaus gubernatorius/ ir drauge lietuvių=lenkų seimo narys. Jam esant švedų pusėj jo dvarai buvo išgrobstyti kitų didikų. Dabar jis padeda daug darbo, kol atgauna savo dvarus. Jis vedė be to Janušo Radvilos likusią vienturtę duk=terį nuo pirmos žmonos. Boguslavui dabar teko rūpintis, kad jo žmonai būtų grąžinta tėvo palikimas. Kai kurie ponai, tuos dvarus užėmę, grąžinti nenorėjo, bet palengva Boguslavui pasi=seka visus, tiek savo, tiek Janušo dvarus atgauti. Janušo pir=
duktė taip pat katalikė/
moji žmona buvo katalikė, o Boguslavas kalvynas , bet jiems vesti dvasiškija leidimą davė. Boguslavas tęsia visų Radvilų politiką. Prūsuose jis palaikė absoliutinę valdžią Fridricho Vilhelmo prieš bajorus. Janušas gi taip pat buvo laikomas ba=jorų laisvių priešu. Buvo sakoma, kad jis nori paversti bajo=rus baudžiauninkais. Boguslavas rado reikalingu ginti protes=tantus, kaip tą darė ir Janušas. Jonas Kazimieras patikėjo, kad karo nelaimės yra Dievo siųsta bausmė už kreivatikybes. Del to pradėta ruoštis išnaikinti visus kreivatikius. Pradėta nuo Arijaus mokslo sekėjų, vadinamų socionistais, kurių buvo mažiausia. Kaip prie silpniausios sektos prie jų pirmiausiai prikibta. Buvo išleista įstatymas, kad jie ištremiami, o jų turtai konfiskuojami. Taip pat buvo bandyta kibti prie protes=tantų, Boguslavas Radvila neleido. Jis buvo dar pakankamai stiprus, kad galėtų apginti savo vientikius.

Į rinkimus Boguslavas Radvila atvyko su eskorta ir su nema=ža šalininkų, bet jų buvo mažiau, negu Mozūrų bajorijos, kurie buvo katalikai ir jau vien del to nebuvo Boguslavo šali=

ninkais. Bajorų masė apsistojo ant M.K.Visnioveckio. Boguslavas Radvila gal būtų ir praėjęs, jei būtų sutikęs išpildyti, kaip kandidatui pastatytą sąlygą = pereiti katalikų tikėjiman. Jis atsisakė ir del to koroniarams buvo nepriimtinas. Jo kandidatūra, žinoma, nepraėjo ir greit po netoli Karaliaučiaus jis pasimirė. Kai kas sako jį mirus iš susigraužimo, kai nepraėjo kandidatūra, bet, atsimenet ką jis savo gyvenime išgyveno, vargâai galima tam tikėti. Jis nebuvo koks bailys, bet ne vieną kartą rizikavęs ir dažnai buvęs sunkiose sąlygose, bet niekad nebuvo perdaug nupuolęs dvasia. Taigi, vargu tas galėjo būti ir dabar.

Boguslavas Radvila turėjo daug energijos, buvo geras karys ir turėjo didelį prityrimą politikos gyvenime. Jis stengėsi tą savo prityrimą formuluoti ir palikti ainiams. Tuo tikslu jis paliko knygelę, kaip turi elgtis Radvilai, kad galėtų iškilt. Kaip rinkti turtus, vesti ūkį, užiminėti vietas. Jam mirus neatsirado žmogaus, kuris tęstų jo politiką ir atsvertų jo įtaką. Dar jam gyvam esant su Radvilais pradėjo varžytis Pacai. Bajorai vieną sykį buvo pasiūlę tą ginčą del pirmenybės išspręsti dueliu. Dabar, mirus Boguslavui, Lietuvoj galingiausiu liko Pacas. Jis su Visnioveckio išrinkimu sutiko ir jokių ypatingų reikalavimų nestatė, nors buvo francūzų šalininkas. Jis jautė, kad Visnioveckio išrinkimas yra lenkų orientacijos nukreipimas į pietus. Ten dabar turi kryptį jų ekspansija ir Lietuvai iš to gali būti tik nauda. Interesų susikirtimo čia nebus, kaip buvo pav. Livonijoj.

Visniovecką stiprios monarchijos šalininkai laiko vienu blogiausių karalių. Jis vis tik buvo ne be gabumų. Jis mokėjęs net 8 kalbas. Šiaip jis nebuvo niekuo pasižymėjęs. Jį

iškėlė ne jo pozityvūs nuopelnai, bet negatyvūs faktoriai = nenorėjo to, nenorėjo kito ir liko jis su paveldėta iš tėvo reputacija. Lig tol vyravo politikoj francūzų partija. Tokie įtakingi magnatai, kaip Pacas ir Jonas Sobieskis Lenkijoje buvo francūzų užlaikomi ir jų šalininkai. Visnioveckis bandė užvesti kitokią politiką. Jis užmezgė ryšius su Habsburgais vesdamas iš jų sau žmoną. Tą jo politikos kryptį palaikė vyskupai, nes uoliausi katalikai monarchai buvo Habsburgai. Francūzų karaliai niekad nebuvo pasirodę perdaug aštrūs kata= likai. Pas juos pav. labai populiarus buvo taip vad. galika= nizmas, paskutiniu laiku jų dėjimasis su švedais prieš vokie= čių katalikus trisdešimtmetiniam karc nerodė jų didelio kata= likiškumo. Jie varė imperialistinę politiką, o tikyba naudojo= si ten, kur ji galėjo patarnauti jų reikalams. Bet pasirodė, kad francūzų įtaka buvo perdaug stipri ir įsigalėjusi, kad būtų galima ją greit pašalinti. Francūzų pinigai veikė prieš Habsburgų įtaką ir savo pozicijas atlaikė.

Visnioveckį bajorai išrinko, kad jis užimtų Ukrainą ir ten duotų jiems žemių. Bet kazokų hetmonas Dorošenko buvo pasida= vęs turkams ir įsileisti bajorų nė nemanė. Dabar tenka susi= durti su turkais. Kyla karas. Lietuva tą karą palaikė savais sumetimais = lenkai plėsdamiesi į pietus ne taip lys į Lietu= vą. Kai karo reikalui reikėjo uždėti mokestį, Lietuva parei= kalavo, kad kas trečias seimas būtų šaukiamas Lietuvoje /Gar= dine/ ir kad tam seime pirmininku /maršalka/ būtų išrenkamas lietuvis. Tai buvo 1673 m. seimas. Tas reikalavimas buvo senas, bet lig tol nepildytas. Dabar Pacas tą reikalavimą iškėlė ir seimas po ilgų derybų sutiko. Be šitos naujybės tuo laiku įvyko dar vienas pakeitimas kanceliarijos reikaluos. Lig šiol

visuose raštuose oficiale kalba Lietuvoj buvo gudų. Raštinin= kai tą kalbą turėjo mokėti ir ja vesti visus susirašinėjimus, nors praktiškai tas jau buvo atliekama ir lenkiškai. Nors len= kų kalba buvo laikoma sava kalba, bet ne oficiale.

Nuo to laiko kas trečias seimas būdavo Gardine. bet čia kyla painiavų. Neaišku, ką galima laikyti seimu? Ar bus seimas, jei jis iširs nieko nepadaręs? O taip atsitikdavo. Tų klausimų kildavo gana daug ir kartais net seimas išsiskirstydavo neda= ėjęs iki maršalo rinkimų. Tai, žinoma, dažniausiai atsitikda= vo, kai to panorėdavo kuri nors svetima valstybė, mokanti di= dikams pinigus.

Turkų=lenkų karan kariuomenės siuntė, bet ypatingo aktyvu= mo neparodė. Jie dažniausiai pavėluodavo į mūšį arba jame šiaip nedalyvaudavo.

Kadangi Habsburgų partija pralaimėjo, tai kilo sumanymas Visniovecką pašalinti arba perskirdinti su žmona ir apvesdin= ti su francūze. Bet tuo tarpu Visnioveckis mirė ir atidarė kelią naujam pasižymėjusiam vadui. Sako jis miręs persivalgęs.

IV.

Nuo 16 a. Lenkijos, o kartu ir Lietuvos, sostan visada yra du svarbiausi kandidatai = francūzų ir austrų /Šv. Romos imperijos/ valdovų šeimynos nariai. Tai buvo dvi galingiau= sios Europos valstybės. Jos varydavo prieš kiekvieną karaliaus išrinkimą smarkią akciją savo kandidato naudai. Galingos vals= tybės visada stengiasi dar labiau sustiprėti. Ir dabar, M.K. Visnoveckis dar nebuvo miręs, o jau buvo susirūpinta, kas bus būsimas karalius. Tas susirūpinimas ypač ėjo francūzų agita= cijos xxxxx įtakoj. Francūzijai reikėjo atnaujinti senus ban= dymus, pradėtus su Henriku Valua, įsigalėt Lenkijoj=Lietuvoj.

Įtraukti Lietuvą=Lenkiją į savo politikos sferą francūzams buvo labai svarbu. Tarp gerų Francūzijos agentų ypač pasižy= mėjo Jono Sobieskio žmona Marė Kazimiera de la Grange d'Ar= quénn. Ji buvo Marės Gonzago palydovės duktė ir pirmą sykį ištekėjusi už Sandomiero vaivados Jono Zamoiskio. Bet jinai dar gyvam esant senam vyrui Zamoiskiui /jų dviejų amžių san= tykis buvęs maždaug 20 ir 60 metų/ jau turėjo ryšių su Sobies= kiu ir Zamoiskiui mirus po mėnesio už jo ištekėjo. Jinai išsyk buvo bandžiusi partraukti savo vyrą /J.Sobieskį/ Francūzijon tarnauti, bet pamatė, kad Lenkijoj galimybės iškilti daugiau, nes čia daugiau aukštų vietų, o mažiau žmonių, likosi čia. Tada Sobieskis bandė savo karjerą kare su turkais. Sobieskio dvarai daugumoje buvo turkų pasieny ir karu jis pats buvo suin= teresuotas. Visnoveckiui mirus karas dar tebėjo. J.Sobieskis grįžo iš karo lauko pagarsėjęs. Į karaliaus rinkimų vietą jis atvyko su žymiausioms karo jėgoms ir del savo garso, populia= rumo buvo išrinktas. Karalienė dabar vistiek likosi francūzų agente. Rinkimų metu ji, žinoma, palaikė vyrą, nes nors gera būtų jai matyti soste francūzų princą, bet dar geraiu savo vyrą. Dabar jai tapus karaliene imti iš Francūzijos subsidi= jas niekas nekliudė. Pats Jonas Sobieskis, būdamas jau kara= lium, tokias subsidijas gaudavo irgi. Sobieskis svajojo apie stiprią monarchiją ir savo dinastiją. Jei ta monarchija būtų Francūzijos šalininko Sobiesko rankose, tai Francūzijai irgi būtų patogu ir jinai Sobieskio planus tuo atžvilgiu palaikė. Sobieskiais savo tikslams Francūzija rėmėsi. Francūzai, norėda= mi įsitvirtinti rytuose, jį rėmė. Juos čia stiprinti savo po= zicijas vertė štai kas: austrai veržėsi į Nyderlandus. Fran= cūzams tas nepatogu, nes jie bevelytų juos turėti savo įtakoj.

Čia susiduria jų interesai ir francūzai stengiasi sudaryti prieš austrus rytuose gana stirią pajėgą. Jie stengiasi stip=rinti turkus, lenkų, Brandenburgą, kad tuo būdu silpninti austrus. Tuo tarpu turkai plečiasi lenkų žemių sąskaiton. Francūzų interesuos yra neprileisti prie lenkų=turkų karo. Taip pat jų interesuos yra neprileisti prie gero austrų=len=kų sugyvenimo. Francuzai nori lenkus sutaikinti su turkais. Nors francūzų šalininkas Sobieskis buvo išrinktas karaliumi, bet karą pabaigti jis negali. Jis pats velytų dar išsiplėsti, o ne nusileisti. Jis prašo pagelbos prieš turkus ir už tą žada padėti vengrams prieš austrus.

Francūzų interesuos dar buvo sudaryti švedų=lietuvių=lenkų sąjungą prieš stirėjantį Brandenburgą, bet po švedų karų, ku=rių atminimas dar tebebuvo gyvas, sudaryti tokią sąjungą ne=buvo galima.

Bendrai francūzų politika neina gerai. Del to jie pradeda akciją prieš jų planų neklausantį karalių Sobieskį. Prieš francūzų įtaką savo pinigais veikia austrai. Jie kiršina prieš karalienę. Taip pat prieš karalienę, kaip francūzų agentų, yra balsų iš žemaičių.

Sudaryti su turkais francūzų peršamą sąjungą plačioms ma=sėms atrodė negalima ir nesuprantamu dalyku. Tai, žinoma, pir=moj eilėj lenkų klausimas. Lietuviams jis daug tolimesnis. Seimas randa reikalą su turkais kariauti ir paskiria tam tikrą mokestį. Bet atsiranda ir agitatorių prieš karą. Bajorai mo=kesčių nesumoka. Pagaliau 1676 m. su turkais buvo padaryta Žuravoje 7 metams paliaubos. Sutarta, kad dvi trečiosios rei=kiamas /žinoma, esančios dešinėj Dniepro pusėj, nes kairė priklausė Maskvai/ tenka Lenkijai, o viena trečioji lieka ka=

zckams, turkų valdomiems. Podolijos klausimas atidėtas iš=rišti tam tikroms derybomis Konstantinopoly. Be to, pažadėta, kad totoriai nebegaudys žmonių vergijon parduoti, kaip kad jie galėjo gaudyti pagal senas savo sutartis su lenkais. Ši sutartis buvo padaryta be francūzų, bet šie buvo patenkinti, nes dabar Sobieskio rankos buvo laisvos ir jis galima buvo pa=naudoti prieš austrus ir Brandenburgą. Austrams ši sutartis buvo nemaloni ir baidė, nes jie bijojo, kad dabar juos puls turkai, o lenkai padės vengrams. Lenkų bajorai iš syk bruzdė=jo del tos taikos. Juos baidė tas faktas, kad įsigali turkai, bet jiems pagaliau paaiškėjo/ irgi,kad geriau būti negali. Sutarties sąlygos palyginamai buvo patogios.

Dabar įvyko bent kiek atmainų pasaulio politinėj konstelia=cijoj. Brandenburgą kurį laiką francūzai palaikė, nes tai buvo jų interesuos prieš austrus. Dabar gi francūzai stojo ir prieš Brandenburgą, kuris tiek sustiprėjo, kad jau galėjo kenkti patiems francūzams.

Prūsai neseniai buvo Lenkijos vasalu. Po Vehliavos trakta=to, patvirtinto Olyvos taika, vasaliteto ryšiai iširo. Sobies=kis dabar pamatė reikalą Pavisliais veržtis į jūrą plačiau. Tas atatiko visiškai francūzų planus. Buvo sumanyta atimti iš Brandenburgo Prūsus.

Austrai dabar užmezga ryšius su Lietuvos magnatais, kad jų pagelba pakenkti francūzų politikai. Pav., Pacams jie buvo pasiuntę virš 100.000 dolerių. Ir ta kontragitacija pagelbėjo. Vengrams pagalbos nebuvo duota. 1683 m. karalius visiškai su=trauko ryšius su francūzais. Liudvikas XIV nebelaikė Sobies=kienės, kuri prašė pakelti jos tėvą iš markizų kunigaikščiu ir jinai taip pat supyko. Liudvikas XIV į renkamą karalių

žiūrėjo ne kaip į sau lygų ir nenorėjo paaukštinti karalie=nės tėvą. Su francūzais karaliaus ryšiai nutrūko. Sobieskis eina dabar austrų pusėn. Be to, jis pasirašo savo vardu sutar=tį su švedais prieš Brandenburgo elektorių, tikslu atimti iš jo Prūsus. Pagal sutartį visi Prūsai turėjo tekti Sobieskiui, o Klaipėda švedams. Sobiekiui rūpėjo užsikariauti sau asmeniš=kai nors mažą kunigaikštiją, kurią valdydamas jo sūnus galė=tų jau daug lengviau būti išrinktu sostan Lenkų=Lietuvių ir tuo būdu jo dinastija galėtų įsitvirtėti. Bendrai Jono Sobie=skio planai buvo dinastiniai. Su švedais sutartį jis padarė savo, o ne valstybės vardu. Nors sutartis buvo pasirašyta, bet nei vienas tinkamai karo vesti negalėjo. Sobieskis net negalėjo jį pradėti. Karą pradėjo vieni švedai. Jiems reikė=jo su Brandenburgu=Prūsais karaiti del to, kad Brandenburgas juos stūmė is Pamarės, kurią jie buvo gavę po 30 metų karo. Planą apsupti Brandenburgą iš 3 pusių /Lenkija=Lietuva=Švedi=ja/ palaikė ir Francūzai, bet jis neįvyko. Švedai Livonijoje turėjo 15000 kariuomenės. Jie buvo laikomi, kad atsispirti prieš rusus. Dabar sumanyta juos perkelti Prūsijon. Čia paste=bėtina, kad šitam sumanymui nepritarė Livonijos bajorija, kuri bijojo, kad išvedus iš šalies švedų raitelius, gali sukilti valstiečiai. Tas rodo socialių sąlygų aštrumą. Šalis /Livoni=ja/ nuvarginta. Be to, žygį stengiasi sutrukdyti agentai. Taip besiruošiant Rygoje sudega amunicijos sandelys, matyt, tyčia padegtas. Švedai vis del to ruošiasi ir rūpina Sobieskį. Čia įdomu tų laikų charakteristikai priminti, kad Švedijos pasiun=tinys Lenkijoj paima iš Brandenburgo kyšį ir pradeda veikti jau ne pagal nurodymus iš Švedijos. Šį karą ruošė tik pats karalius. Seimas jam nepritaria. Seimas net žada nepraleisti

per savo žemes. Čia kalbama apie Kuršą ir Žemaičius. Mat, šve=dams iš Livonijos pasiekti Prūsus sausuma galima buvo tik per tas žemes. Lietuvoj minėtam reikalui net buvo surinkta kariuo=menės. Francūzai Pacui už švedų praleidimą siūlė kyšį, bet tas nesutiko. Kuršo gi kunigaikštis, gavęs 8000 dolerių šve=dų kariuomenę per savo žemes praleido. Pacas vienas sulaikyti visą kariuomenę neįstengė, nes turėjo vos 1000 kariuomenės. Jo uždavinys dabar buvo neleisti švedams paplisti, reikėjo su=varyti juos į kuo siauriausį kelią, kad tuo būdu kuo mažesnis Žemaitijos plotas būtų nuteriotas.

Karalius Sobieskis karui vis del to ruošėsi. Jo svainis, francūzų atstovas Lenkijoj, susamdė Vokietijoj keletą tūkstan=čių kareivių ir manė juos perkelti į Dancigą, bet nesant pi=nigų, seimas, kaip minėta, nepaskyrė tam reikalui nei kiek; tie kareiviai algų negavo ir išsiskirstė. Taip kariauti liko švedai vieni. Jų sąlygos prastos. Maisto, pašaro maža. Kokios sąlygos buvo, rodo kad ir tas, kad iš Rygos į Klaipėdą kelio=nė tęsėsi net 30 dienų, o ten yra apie 35 mylias tolio, taigi maždaug vos po mylią į dieną tenužygiuodavo jų kariuomenė. Pacas, prieš švedams pereinant Šventąją, kuri skyrė žemaičius nuo Kuršo, pareikalavo, kad jie eiti nedrįstų, bet nežiūrėda=mi protesto jie Šventąją perėjo ir nuvykę Palangon apsistojo kuriam laikui pailsėti. Žemaičiai išbėgioję pasislėpė ir jiems patiems teko rinkti sau maistą, net kulti javus. Gyventojai jų nekentė ir švedų kareiviai negalėdavo toli nueiti nuo savo stovyklos, nes miškuose išsislapstę valstiečiai juos gaudyda=vo ir naikindavo. Palukę Palangoj pagelbos iš Sobieskio, bet nieko nesulaukę, švedai traukia tolyn. Tuo tarpu Brandenburgo elektorius rūpinasi Prūsų gynimu. Jo buvo sumanyta gintis Klai=

pėdoje ir Pyliavoje, Karaliaučium nepasitiki, nes tas palan=
kus švedams. Nuo Lietuvos Prūsų siena nebuvo sustiprinta, nes
iš čia negresė jau senai joks pavojus. Tvirtovės buvo tik pa=
jūry. Švedų iš Livonijos išėjo apie 12000, o pasiekė Prūsus
vos apie 9000 t. Jie pirmiausiai apgulė Klaipėdą, bet ją paim=
ti neįtengė. Sudegino tik priemiesčius ir traukė tolyn, į Ra=
gainės pusę. Prūsai atsitraukdami viską naikino. Lietuviai
Paco vedami užpuldinėjo švedus ir trukdė jiems prisitraukti
maisto. Bet užimtos švedų žemės maistu buvo turtingos ir jo
kuriam laikui užteko. Čia apvalgę traukė toliau. Iš Berlyno
prisiųstai kariuomenei nesisekė. Del to Brandenburge buvo ne=
pasitenkinimas. Švedų mažiau yra skaičiumi, bet vis del to
jie padėties ponai. Prūsų kariuomenės vadas Goertzke pav. at=
vykęs Karaliaučiun žiauriai nubaudė už neuolumą, už menką prie=
šinimąsi švedams kelis karininkus. Švedai iš Ragainės 1677 m.
gruodžio mėnesyj einą į Įsrutę /Instenburg/, kur sandėliuose
randa daug maisto, ne tik duonos, bet ir lašinių. Kaip pirma
mirdavo kartais iš bado, taip dabar pradeda mirti nuo persi=
valgymo ir druskos stokos. Švedai /jų vadas buvo Horn/ eina
toliau, o Goertzke traukiasi į Karaliaučių. Tuo tarpu atvyks=
ta pats Brandenburgo kunigaikštis Fridrichas Vilhelmas vad.
didžiuoju elektorium su naujoms jėgoms ir švedai pradėjo trauk=
tis. Kaip pirma traukdamiesi viską naikino Prūsai, taip dabar
švedai. Švedai traukiasi pro Įsrutę į Tilžę. Žiema buvo nepa=
prastai šalta, kad net buvo užšalusi Kuršių įlanka, kuri retai
teužšala ir per kurią tada važiavo rogėmis Fridrichas Vilhel=
mas. Tilžėje švedų dešinysis sparnas buvo sumuštas ir Hornas
traukiasi dar toliau. Pasakojama, kad pereidamas Nemuną jis
paskandinęs jame savo kasą. Charakteringa tiems laikams to

viso tolimesnio karo=traukimosi ir vijimosi eiga. Kai švedai pereina Nemuną, tai prūsams kyla klausimas, pro kur jie eis į Livoniją. Čia galimi du keliai: vienas yra senas, kuriuo jie ir atėjo, o kitas = Tauragė=Šiauliai=Mintauja. Šis pasta=rasis kelias yra sunkus, nes kraštas čia kalnuotas, yra daug upių ir ypač nepatogus žygiuoti altilerijai. Prūsai manė, kad švedai pasirinks tą patį kelią, kuriuo atėjo ir ruošiasi už=kirsti kelią aplenkdami. Bet švedai kaip tik to bijojo ir ty=čia pamainė kelią = nuėjo pro Tauragę Šiaulių link. Tarp Til=žės ir Katyčių Goertzke vėl sumušė Horną ir švedų liko vos apie 3000, bet sako, pastebėta, kad ta saujalė nuvargusių ka=rių nepaprastai narsiai ginasi. Hornas traukiasi smarkiai ir, kaip minėta, pamaino maršrutą. Vokiečiai bevydami, vieno bajo=ro vedami, paklysta ir apsistoja nakvoti vienam kaime netoli Naumiesčio /Tauragės apsk./. Kadangi ten buvo pats didysis elektorius, o su juo daug dvariškių, tai yra likę daug apra=šymų, charakterizuojančių kaimiečių skurdų gyvenimą. Aprašy=muos rašo, kad kaimo trobos mažutės, skurdžios, panašios į kūtes. Durys į trobas siaurutės, taip kad vienas kunigaikščio palydovų Kanitz, storas vyras, vargęs tarp durų visą pusę va=landos, kol vargais negalais įsiveržęs į trobos vidų. O į trobas eiti buvo būtinai reikalinga, nes laikas buvo labai šaltas, tai buvo 1678 m. vasario mėnesy. Tas pats buvę ir su pačiu elektoriu Vilhelmu , kuris irgi vos galėjęs įlįsti į trobą /šis buvo labai storas/, tik apie jį nerašo, kiek laiko jis vargo. Žmonės tų neprašytų svečių nekentė. Vienas valstie=tis net norėjęs mušti Kuršo kunigaikštį, elektoriaus giminai=tį, o kitas ketinęs sudeginti jo troboj apsinakvojusį vieną maršalą su visa troba.

Kadangi žygiuoti sąlygos buvo labai nepatogios, ypač del didelio šalčio, tai nutarta iš ten grįžti, o švedus vytis pa= leido tik dalį kariuomenės. Švedai buvo prisivyti ir užpulti apie Vainutą, bet jie gynėsi narsiai ir puolimą atlaikė. Šve= dai šaltį ir nedateklių kenčia taip pat. Puola jų arkliai, miršta žmonės. Memuaristai vokiečiai sako, kad dabar vejantis jiems dabar nereikėjo klausti, kur švedai nuėjo, o tą rodė la= vonai karių ir arklių, randami pakelėse. Be to, pastebima, kad visi lavonai esą nuogi = vietos gyventojai juos apiplėšė. Švedai pakeliui palieka dvi patrankas, jas paima lietuviai ir vokiečiams neduoda. Šie nori išpirkti ir pagaliau išperka už 132 dukatus. Lietuvių maža, bet jie daboja, kad švedai ne= plėštų. Švedai tuo tarpu nyksta. Kaip greit tas ėjo, rodo pa= vyzdys, kad vieną dieną rasta net 300 lavonų. Žarėnuose jie sumano priešintis. Lietuviai iš syk buvo manę švedus pulti kartu su vokiečiais, bet paskui nuo to sumanymo atsisako, nes pelno nesimato, o pagaliau ir laimėjimas dar neužtikrintas. Puola tik vieni vokiečiai ir švedai juos atsigina. Naktį šve= dai traukiasi toliau. Pagaliau tas bėgimas ir vijimas pasibai= gė ir vokiečiai traukiasi atgal. Pacas, stovėdamas už Lietu= vos neitralitetą, šitame kare, kuris iš tikro buvo vienas iš epizodų Švedų=Brandenburgo karo, kurio centras buvo Pomera= nijoj, protestavo prieš švedų kariuomenės traukimą Lietuvos teritorija. Būdamas logingas del to paties neitraliteto jis turėjo neleisti per Lietuvos teritoriją ir vokiečių. Jis ir žadėjo tą padaryti, bet iš tikro nieko nedarė.

Sobieskio sumanymas įsigyti sau kunigaikštiją sąjungoje su švedais nepavyko. Dabar jis bando įsitaisyti kitaip. Čia pla= nas surištas su Šventosios uostu. Sobieskis panori gauti savo

uostą Pabaltėj. Šventosios uostas 16,17 amžiuj yra žinomas. Čia buvo įsteigtas miestas, bet kadangi jis konkuravo Klaipėdai, tai ta pasistengė jį sunaikinti. Klaipėdos prašomas Brandenburgo kunigaikštis paveikė karalių taip, kad jis del Šventosios uosto ir miesto sunakinimo nesipriešino. Tai buvo 17 a. vidury. Dabar prie to uosto minties grįžta Sobieskis. Jis pakviečia čia anglų vieną kompaniją ir miestas atsistato. Sobieskis duoda šiam miestui naują vardą = Janmarienburg, t.y. pakrikštijo jungtiniu savo ir žmonos vardu. Bet uosto klausimo išspręsti jam nepavyko. Kilo kivirčų ir tas klausimas buvo išspręstas tik Sobiekiui mirus.

Nepavykus ir šitam planui, Sobieskiui reikėjo grįžti prie koroniarų planų = konflikto su turkais. Tas ir įvyko. Lietuva jame vėl sulošė tik mažą vaidmenį.

V.

Lenkų viešoji nuomonė labiausiai linko prie politikos nukreipimo į pietus, kur jiems rūpėjo derlingi žemės plotai. Karaliaus Jono Sobieskio bandymas gauti kunigaikštiją vakaruose = Prūsijoj, nepasisekė. Maišė tarp kitko ir Lietuva. Taip pat pasibaigė fiasko jo bandymas įkurti Šventosios uostą, kurį jis buvo norėjęs padaryti sau pajamų žymiu šaltiniu. Dabar jis vėl nusigręžia į pietus. Pradeda ruoštis susidūrimui su turkais. Čia veikia ir užsienio interesai = austrų, Venecijos, papos, taip pat tam klausime žymų vaidmenį sulošia Maskvos politika. Užsienis spaudė lenkus pradėti karą su turkais. Papos kurija iš principo stovėjo prieš bet kokią nenaudingą taiką su nekrikštais turkais. Kiti, kaip Austrija, Venecija stengėsi privesti lenkus prie susirėmimo su turkais, del to, kad tada jiems patiems negręstų užpuolimo pavojus, nes kariau=

dami turkai nepultų jų pačių. Del to jie savo politikai parem= ti pinigų nesigaili. Tai jų pačių reikalas.

Lenkai buvo bandę išstumti turkus iš Podolijos diplomati= jos pagelba, t.y. susiderėti be karo. Bet derybos sekmingai eiti gali tik tada, kai už diplomatų pečių stovi stipri jėga. Kai tos jėgos nėra, tai ir gudriausias diplomatas ne ką tegaus Taip ir iš lenkų žygių nieko neišėjo. Tuo tarpu turkai karia= vo su Maskva, su kuria Lenkijos=Lietuvos reikalas dar nebuvo baigtas /Kai į santykius su turkais, tai Lietuva mažai tesi= kišo. Jai čia nebuvo jokio reikalo/. Tam kare geriau sekėsi turkams. Abi kariaujančios pusės yra lenkų priešai. Dabar reikia išspręsti klausimą su katruo susitaikinti, o katrą pul= ti. Lenkai, žinoma, bevelijo susitaikinti su pavojingesniu priešu = turkais, bet kare jiems ir taip sekasi. Jie pagalbos nereikalingi ir už nereikalingą pagalbą vistiek nieko neduos. Lieka susitarti su Maskva, kurios padėtis kritingesnė. Ir štai Liubline prasideda derybos su Maskva dol amžinos taikos. Maskva iš pradžių derybas veda ne rimtai, prisiunčia atstovus iš nežymių bajorų ir be plačių įgaliojimų, kurie turi ne tiek derėtis, kiek sekti priešo padėtį. Bet kai Maskvai pradeda nesisekti, padaroma pagaliau 1686 m. paliaubos 15 metų. /Iš Lietuvių derybose dalyvavo Pacas ir Čartoriskis/. Pagal šią sutartį atsižada Maskvos naudai visų Andriuševos sutarty /1667 paminėtų miestų /su Smolensku/ ir taip paliekama Maskvai Kie= vas, kuris pagal aną sutartį jai buvo paliktas tik 2 metams, bet lig šiol nebuvo grąžintas. Vakarai = papa, Austrai ir kit. šiam susitarimui pritarė, nes tai buvo nukreipta prieš turkus. Francūzai žinoma į tą nelabai palankiai atsinešė, nes tai reiš kė Austrų politinės įtakos įsigalėjimą. Aišku, francūzams

svarbu buvo ne tas, kad tie susitarė, o tas, kad susitarimas kreipiamas prieš turkus ir tas stiprina austrų poziciją. Bet francūzai dar jautėsi ne visai pralaimėję. Kovos tarp austrų ir francūzų turėjo ištikti Gardino seime /Trečiasis seimas Gardine/. Abi pusės stengėsi patraukti politiką savo naudai. Į seimą atvažiuoja francūzų atstovas su agentais ir pinigais. Karalius nuo jų jau atsisakęs, bet šalininkų pas juos dar yra. Francūzai jau ruošėsi išardyti seimą. Jei jis iširtų, tai su=tartis su Maskva nebūtų ratifikuota ir karui su turkais nepa=siruoštų. Bet tas nepavyko, nes abiejų partijų ponai susitai=kė. Norėta iškelti skandalą ponams, kad jie ima iš svetimų valstybių pinigus, bet ir čia atsileista, nes nn nematyta nau=dos. Tarp Sobieskio ir Francūzijos karaliaus Liudviko XIV buvo ir asmeniškų nesutikimų. Sobieskis, kaip karalius, no=rėjo laikytis aukštybėse ir norėjo, kad visi kiti karaliai laikytų jį sau lygiu. Bet išdidus, iš Dievo malonės karalius, Liudvikas XIV rinktinį karalių laikė ne sau lygiu. Sobieskis pamatė pagaliau, kad francūzų pagelba savo dinastinių tikslų nepasieks ir pradeda nuo jų /t.y.francūzų/ kratytis. Dabar no=rėjo išrišti kaip nors turkų klausimą. Nuo jų gresia pavojus, jie užgrobė žemes, kurių tykojo lenkų ponai. Prasideda derybos sudaryti lygą prieš turkus. Labiausiai tą remia, bent diplo=matijoj, papos kurija ir austrai. Francūzai būtų prieš. Aus=trija ir Maskva, nors labai suinteresuotos, bet nesiskubina, norėtų, kad kiti padarytų. Tai idėjai paremti buvo pasiūlę pinigų ir anglai /kalvynai/, bet su sąlyga, kad tikybos gaus didesnę laisvę. Jų pasiūlymas buvo atmestas.

Įdomus tiems laikams epizodas yra vedybos vienturtės Bogus=lavo dukters. Radvilaitė ištekėjo už Brandenburgo kurfuersto

arba elektoriaus sūnaus, Brandenburgo markgrafo, nors prieš tą protestavo Jonas Sobieskis, norėjęs Radvilaitę apvesdinti su savo sūnumi Jokubu. Netrukus /1687/ markgrafienė liko našlė. Tada Jokubas Sobieskis pats nuvyko Berlynan ir prikalbėjo naš= lę už jo ištekėti. Pažadą jis gavo, bet išėjo kitaip. Impera= torius per savo pasiuntinius parėmė kitą kandidatą, būtent Neuburgo kunigaikštį Karolį Pilypą, imperatorienės brolį, ir jungtuvės įvyko. Karaliaus Sobieskio sūnus du kartu siekęs Radvilaitės rankos, jos negavo. Kai svetimos valstybės žmogus įgavo Lietuvoje nepaprastai didelių turtų, tai situacija susi= darė ne kokia. Centro valdžia silpna, o galingas ponas gali daug padaryti. Jis gali įgyti pilietybę ir net per seimą arba ir senatą veikti ir varyti svetimą politiką. Karaliaus ~~planų~~ planų del Radvilaitės nerėmė ir priešinosi jiems galingesnie= ji Lietuvos ponai Sapiegos /did. hetmonas ir iždininkas/ ir Pacai. Žodžiu, pastangos pamaišyti pirma Brandenburgo mark= grafui, o vėliau Neuburgo kunigaikščiui, nepavyko. Karalius supyko. Supyko ir dalis ponų. Dabar kyla klausimas, ką dary= ti su turkais? Francūzų karalius viešai lyg ir rėmė Sobieskio kandidatūrą, o slapta iš tikro palaikė Brandenburgo markgrafą. Ir tas dar pagreitino nutraukti ryšius tarp Sobieskio ir Liud= viko XIV, nors pastarasis ir gerinosi karalienės tėvui, davė didesnį titulą ir žadėjo duoti kasmet subsidijas. Del tų vedy= bų 1681 m. seime kyla daug ginčų. Buvo balsų išpirkti dvarus. Bet kas tą padarys? Kas turi tiek daug turto? Galėtų išpirkti tik vienas karalius su savo šeimyna. Bet jei jis tuos dvarus išpirktų, tai tiktų didžiausiu Lietuvos dvarininku ir, žinoma, labai sustiprėtų jo pozicijos politikoj. Magnatams tas nepa= tinka ir taip jie neranda jokios išeities, kaip tik palikti

esamą stovį. Po dviejų metų šis klausimas vėl buvo iškilęs, bet vėl prie nieko neprieita. Tuo tarpu prasidėjo aršesnė agitacija prieš francūzus. Dabar net seime iškeliama byla francūzų partijos vadui Lenkijos iždininkui Morštinui dėl ėmimo kyšių iš Francūzijos. Tai jau matosi aiškus pakitėjimas politikoj. Imti iš Francūzijos dabar jau laikoma negalimu.

Priėjus prie karo su turkais buvo iškeltas reikalavimas, kad vyskupai sutiktų uždėti mokestį dvasiškijai, bet tie nesutiko. Su Maskva susitaikyta. Bet ar ji eis prieš turkus? Maskva 1681 m. padarė 20 metų paliaubas su turkais ir kariauti bent dabar nemanė. Seime Didlenkiai eina su lietuviais. Tai stebėtinas dalykas. To paprastai nebūdavo. Lietuvai artimesni būdavo Mažlenkiai, kurie turėjo bendrų interesų rytuose, turėjo bendrą priešą Maskvą. Lietuviai dabar buvo prieš taiką su Maskua, nes ji daroma Lietuvą nuskriaudžiant. Karui paramos iš niekur nesimato. Seimas pagaliau išyra. Iširo, kaip vėliau pasirodė, dėl francūzų intrigų, kurie nenorėjo karo prieš turkus. Paramos iš niekur nėra, lenkai lieka vieni ir tik trauakia paskui save lietuvius. Varžytynės tarp francuzų ir austrų visą laiką eina. Anglai palaiko francūzus visuose jų sekminguose grobimuose, nes jų karalius iš Liudviko XIV gauna subsidijas. Jiems pritaria visi. Priešinasi tik vieni švedai, žinoma, neskaitant imperijos, bet jie silpni. Francūzai kursto prieš austrus vengrus, kurie 1682 m. padaro sutartį su turkais ir austrams tenka palikti Reino klausimas, o kreiptis į rytus. Austrai bandė pinigais paveikti į turkų valdininkus ir atkreipti jų puolimą nuo savęs į Lenkus. Bet kai turkai ateina ir įsitaiso Vengrijoj, tenka ruoštis karui. Daroma sutartis su lenkais, kur tuo tarpu dar karo pavojus nebuvo jaučiamas

ir seimeliuos nesvarstomas. Ir kuo mažiausiai tas buvo jau= čiama Lietuvoj. Sobieskis nepakentė sau nepalankių Pacų ir prieš juos buvo išstatęs Sapiegas. Tie, karaliaus protegúoja= mi, greitai iškilo, bet sustiprėję nusistatė irgi prieš So= bieskį. Lietuvos ponai nutaria karan neprisidėti, jei jame nedalyvaus Maskva. Tuo tarpu lenkai padaro sutartį su austrais ir pasižada pastatyti prieš turkus 40000 kariuomenės, o aus= trai statys 60000. Dabar lenkai pradeda derėtis su Lietuva, kad ir ji prisidėtų prie karo ir pagaliau susidera. Lenkai pa= sižada statyti 36000, o Lietuva 12000 kariuomenės. Karas įvy= ko. Turkai ėjo į Vieną. Jonas Sobieskis, pildydamas traktatą, nuėjo austrams pagelbon ir daug mažesnėms jėgoms turkų didelė kariuomenė buvo sumušta /1683/. Lietuviai ten dalyvavo mažo= mis jėgomis. Lenkams su austrais pasisekė turkus sumušti dėl to, kad jų galybė jau buvo praėjusi. Pas juos jau nebebuvo garsiosios senos nomadų kariuomenės. Iš viso to žygio Lietuva negavo jokios naudos, o Lenkija nedaug. Tai buvo karas dėl svetimų interesų, ypač lietuviams, nors jie, tiesą sakant, veik nė nedalyvavo.

Nušviesti kai kuriems tų laikų bruožams apsistosime ant vieno atsitikimo iš kurio pamatysim tų laikų lietuvių pažiū= ras ir gyvenime veikiančias jėgas. Tai buvo vieno atskalūno byla. Panašios bylos paprastai būna sunkiais visuomenės gyve= nimo metais, kai visuomenė nuvargusi, kai nelaukiama gero šia= me pasauly, kai tikima, kad Dievas baudžia žmones ir už sve= timas nuodėmes, už nuodėmes drauge gyvenančių. Dėl to tada tokius visuomenės nuomone nusidėjėlius persekioja pati visuo= menė, kad jai nereikėtų kentėti už jų nuodėmes. Kalbamasis atsitikimas buvo su bajoru Kaziu Kleščinskiu. Jis buvo kilęs

iš gudų, mokęsis Vilniuje pas jezuitus, kurie visada traukė į savo eiles gabesniuosius mokinius. Kleščinskis gabumų parodė dar visai jaunas. Jis mokėsi akademijoj ir jaunas gavo magistro laipsnį. Bet del kaž kokios priežasties jis pradėjo abejoti ir virtęs skeptiku išėjo iš akademijos ir į jezuitų ordeną neįstojo. Išstojęs iš akademijos jis grįžo Braston ir studijavo vėliau teisių mokslus. Jis vedė, bet teologijos klausimai, su kuriais jis buvo užsiėnęs jaunystėje, pas jį užsiliko. Jis gyveno savo ūky. Kaip mokytas žmogus jis padėdavo visokiais patarimais savo kaimynams, dalyvaudavo seimeliuos, teismuos ir buvo gana populiarus žmogus. Paaugusi jo duktė tėvui sutinkant ištekėjo priešingai katalikų kanonams, už artimo giminaičio. Kadangi tas buvo padaryta be dvasiškijos leidimo, tai jis gavo anatemą /išskyrimas iš bažnyčios del nesutikimo su jos mokslu/. Nežiūrint šito prakeikimo juo bajorai pasitikėjo. Dvasiškijai jis vis del to atrodė pavojingas. Jis vis tik sėja abejones. Prie jo prikibti greitai atsirado proga. Einant įstatymu už apskundimą kreivatikio skundikas gaudavo pusę viso nuteistojo turto. Del to ką nors apskųsti atsirasdavo labai dažnai. Ir dabar atsirado kaž koks Bžosko, pykęs ant Kleščinskio del skolų. Bžosko parašė į seimą Gardine vyskupams senatoriams laišką, kaltindamas Kleščinskį bedievyste. Jis tvirtino, kad Kleščinskis moterystę nelaiko sakramentu, o tik sutartimi. Be to, jis pristatė keliolika Kleščinskio prirašytų sąsiuvinių ir sakė, kad tokių raštų pas jį esą prirašytų labai daug. Tas seimas iširo ir šis klausimas liko nepaliestas. Jį pasiėmė savo žinion Vilniaus vyskupas Bžostovskis. Jis per hetmoną Sapiegą Kleščinskį areštavo ir uždarė kalėjime. Kleščinskis protestuoja, kad laužoma bajoro

privilegijos, pagal kurias areštuoti bajorą be tardymo nega= lima. Brastos bajorai kelia triukšmą, kam dvasiškija suėmė ba= jorą. Protestai pasiekia vyskupą. Net Lietuvos tribunolas pa= kviečia Vilniaus vyskupą teisman. Hetmonui Sopiegai teko tei= sintis. Bajorai reikalavo Klęščinskį paleisti, bet Sapiega jį taip ir paliko vyskupo žinioj. Gal pamiršo ar ką? Pagaliau protestų įtakoj vyskupas jį paliuosuoja, bet karaliaus įsaky= mu jis vėl areštuotas. Vyskupas Bžostovskis ėmėsi bylos. Kleščinskio raštai buvo atiduoti ištirti Vilniaus Akademijai ir buvo atrasti bedieviškais. Kleščinskis vėliau teisme dėl tų raštų sakė, kad tai esą ne jo paties, o kitų nuomonės. Jis tik norėjęs jas išdėstyti. Teismas įvyko. Iš 20 vyskupų teisme buvo tik 6. Pirmininkavo jam Livonijos vyskupas Paplau= skas. Kankinimų nebuvo, nes bendrai nei Lietuvoj, nei Lenki= joj bajorams kankinimų nebūdavo. Kankinti prisipažinimui iš= gauti buvo galima tik valstiečius. Dabar tas dvasiškių teis= mas iškelia klausimą, ar gali dvasiškių teismas pasmerkti bajorą. Šiaip bajorą teisia tik bajorai. Klęščinskis ir šau= kėsi bajorų teismo. Vyskupai jį vis dėl to teisia. Jie stato klausimą pačiam principe. Ar jis kaltas, ar ne? Ir randa jį bedieviu, kaltu. Taip pasmerkę jį perduoda teisti seimui, kad uždėtų bausmę. Kaltintojas Bžostovskis Klęščinskio tvirtini= mą, kad tai esą tik svetimų nuomonių išdėstymas, išaiškino taip, kad tai esą jo nuomonės, o kai kurios pastabos esą pri= dėtos tik suklaidinimui, akims apvesti. Dabar Klęščinskis tu= rėjo būti teisiamas seime įvykstančiame Varšavoje. Brastos atstovai Klęščinskį seime gynė ir reikalavo aną vyskupų spren= dimą panaikinti. Reikalaujama teisti seime ir ne už akių. Tam Klęščinskis buvo atgabentas iš Vilniaus vaivados kalėjimo, į

kurį jis buvo perkeltas nutarus jį perduoti pasaulinėi valdžiai, Varšuvon. Kaltino seime, kaip paprastai eretikų bylose, didysis instigatorius, žinoma, Lietuvos, o ne lenkų. Didžiuoju Lietuvos instigatoriumi tada buvo Simanas Kuravičius. Kaltinti medžiagos maža. Kleščinskis prašo gynėjo, bet iš syk negauna ir ginasi pats. Bet kadangi pasirodė, kad Kleščinskis kalėjime tiek išvargęs, kad negali gerai kalbėti, tai pagaliau gynėjas jam duodamas. Gynėjas paprašo duoti jam 3 dienas laiko susipažinti su byla. Byla dar atidedama. Tuo tarpu nuncijus kalbino vyskupus, kad jie bylą iš seimo išimtų ir teistų patys. Prisipažinimui gi išgauti reikią kankinimų. Bet vyskupai nesutiko nei išimti bylą iš seimo, nei del kankinimų, kurie anais laikais Vakaruose buvo praktikuojami. Nuncijus del tų pavyzdžių ir čia reikalavo to paties. Kai nuncijus tuo klausimu buvo sukvietęs pas save vyskupus posėdžiaujančius seime, tai jie tam visiškai nepritarė, o vienas vyskupas net priminė, kad vyskupus, jei yra koks rimtas reikalas, gali sukviesti tik vienas primas, o ne nuncijus. Taip bylą teko išspręsti seimui. Kleščinskio gynėjas pasakė seime, kad dabar teisti esą negalima ir tai del to, kad pakvietimas teisman neatatinka reikiamiems formalumams. Bet bajorai, kaip ir visada, kai eina kalba apie galėjimą ar ne, negalėdami suprasti ir įsivaizdinti, kaip tai jie negalėtų ko nors daryti būdami susirinkę į seimą, nutarė, kad jie teisti gali. Teismas įvyksta, bet dar kurį laiką nutęsus, nes buvo susirgęs instigatorius. Teismas pagaliau įvyksta vasario 25 d., 1683 m. Gynėjui ginčuose nesiseka. Bajorai kleščinskį gynė, kaip bajorą, tol, kol jį mėgino teisti dvasiškija, bet jie patys jį išteisinti visiškai nenori, jie nori teisti ir padaryti sprendimą, o pasi=

rodžius jį esant bedieviu, nubausti mirtin. Pasirodo, kad pasauliniai magnatai buvo žiauresni už dvasiškus net tokioje byloje. Jie reikalavo žiauresnės bausmės negu vyskupai. Bal= suojant bausmę tik keletas reikalavo kalėjimo, o šiaip visi mirties. Karalius balsavo, kad būtų pasielgta pagal įstaty= mus. Kaltintojas Bžosko turėjo prisiekti, kad visa, ką jis sakė, yra teisybė. Tas prisiekė. Kleščinskis atšaukė visas savo atskalas. Pagaliau kovo 28 d. buvo perskaityta sprendi= mas = už trijų dienų, t.y. kovo 31 d., sudeginti visus raštus ir jo galvą. Taip ir buvo padaryta. Budelis nukirto jam galvą ir įmetė į ugnį. Taip, matom, buvo baudžiama už įsitikinimus. Nusižemgimas tikėjimo dalykuose laikyta daug didesniu, negu nusižengimas politikoj, kurių buvo begalės, bet už juos nebuvo baudžiama. Viskas buvo leidžiama pro pirštus.

Lietuvoj 17 a. gale įvyksta magnatų šeimynų įtakų pasikei= timas, iššaukęs namineskovas, kurios ypač išsivysto jau 18 a.
s/
1697 m. karalius Jonas Sobiekis miršta. Tai buvo buvęs galingas magnatas, turėjęs karo gabumų, mokąs taupyti ir su= rinkęs didelius turtus. Bet jis nemokėjo sudaryti gerą šeimą. Jo viliota Marė Kazimiera Zamoiskienė, vėliau tapusi jo paties žmona, jam laimės neatnešė. Jo sūnūs ir dukterys nesugyveno, pavydėjo vieni kitems ir del to trukdė savos dinastijos suda= rymui, del kurios jis dirbo visą gyvenimą. Tam, tiesa, prieši= nosi ir magnatai. Jonas Sobieskis buvo tikintis ir prietarin= gas žmogus. Kai jis sirgo, tai jį gydė ne tik pasaulietiškoms, bet ir dvasiškoms priemonėms. Jis mirė gana senas, jau 72 m. amžiaus iš kurių karaliavo 22 m. Tai buvo didelis aukštas žmogus ir labai storas. Arkliai, sako, jam jojant sulinkdavo. Pinigų jis surinko labai daug ir del to šeimyna pešėsi.

Po jo mirties tuojaus prasidėjo įvairios intrygos. Net bijo=jo ant jo galvos uždėti karūną, kad kiti šeimos nariai nepa=vogtų. Šeima labai nesugyveno. Bendrai jis niekuo nesiskiria nuo kitų to laiko magnatų, iš kurių tarpo pats buvo kilęs.

Norėdamas sudaryti dinastiją tarp kitko jis bandė remtis Lietuvos magnatais. Čia jis pats taikė į Radvilų turtą. Jis norėjo rasti Lietuvoje sau šalininkų. Lenkijoj magnatus pa=traukti savo pusėn buvo sunku ir dėl to, kad jų buvo labai daug ir jie buvo išsiskirstę kas sau. Lietuvoj gi magnatų bu=vo mažiau ir jie buvo susidėję į 2=3 sąjungas, vadovaujamas galingesnių šeimynų. Tos sąjungos tarp savęs varžėsi. Sobie=skio karaliavimo pradžioj Lietuvoj galingiausia buvo Pacų šei=myna su savo šalininkais. Sobieskis pradėjo proteguoti Sapie=gus, bet iškilę ir šie jį apvylė. Jam ne tik nepadėjo, bet dar kliudė. Pav., kliudė labai daug Sobieskio planams apves=dinti savo sūnų Jokubą su Radvilaite ir kitur.

VI.

Kraštą vargine karai išardė valstybinį organizmą ir to sekmėj sustiprėjo mažesni socialiniai vienetai ir įvyko tarp tokių atskirų vienetų kovos del pirmenybės, del vyraujamos vietos visoj valstybėj. Tie maži socialiniai vienetai buvo atskiri ponai, arba geriau, jų grupės susijungę į didesnį vie=netą, palaikomą ar tai giminystės, ar tai bendrų interesų ry=šių. Tiems vienetams įsigalėjus įvyksta net viešos rungtynės tarp jų, ty., savitarpy. Tai viena kovų rūšis. Be to, dar prasideda griežtos kovos tarp centralizuojančio absoliutizmo tendencijų turinčio karaliaus iš vienos pusės ir tų pačių pa=vienių vienetų iš kitos. Tai karaliaus ir ponų kova. Tiesa, pastebėtina, kad tos visai ne vienos rūšies kovos susipina

į krūvą, nes visi socialiniai vienetai vieni kitais naudojasi savo tikslams. Eikim prie pačių kovų.

Prie Sobieskio iš syk galingiausia šeima Lietuvoj buvo Pacų, kuri įstengė net priešintis karaliui, kai jis buvo sumanęs dalyvauti kare drauge su švedais prieš Brandenburgą ir Prūsus. Pacai tada pasipriešino ne tik žodžiais, bet ir veiksmais = su kariuomene, nors maža, trukdė švedų žygiuotei per Žemaičius iš Livonijos Prūsijon, nors karalius buvo padaręs su švedais sutartį /1677/, pagal kurią švedai galėjo per žemaičius nekliudomi eiti. Pacų giminė buvo tiek galinga, kad net įstengė pravesti Lietuvos reikalavimą, kad kas trečias Lietuvos=Lenkijos seimas būtų Lietuvoj. Lig jų įsigalėjimo, nors tas reikalavimas buvo ir buvo priimtas, bet nevykinamas. Su Pacais skaitėsi ir kitos valstybės. Karaliams, siekiantiems stiprios valdžios, tokia padėtis Pacų, žinoma, nepatiko. Tokiose sąlygose, kai visos įtakingesnės vietos yra rankose vienos šeimynos, pačiam karaliui lieka tik tapti galingu ponu ir veikti per savo šalininkus, nes galingas magnatas jo jau nebeklauso. Reikia atminti, kad magnatai visas vietas gaudavo visam amžiui ir jiems nėra pamato bijoti, kad jas del karaliaus nemalonės gali nustoti. Karaliui tokioj padėty yra tik dvi išeitys: arba pačiam pasidaryti galingu ponu, kad galėtų nustelbti kitus magnatus, arba tuos kitus magnatus pašalinti, jų vietoj pastatyti silpnesnius ir paklusnesnius, į įtakingesnes vietas statyti sau artimesnius žmones. Įtakingiausia vieta, nors ne garbingiausia, nes ne ministerio, kurie įeina į senatą, buvo didžiojo hetmono vieta. Karaliai stengiasi tokias vietas neduoti įtakingiesiems ponams, nes tie tada jo neklauso. O įtakingiausi ponai visada į tokias vietas

veržiasi. Sobieskis, svajodamas apie savo dinastiją ir stip= rią monarchiją, stiprino savo materialę padėtį, didino turtus, pirko dvarus. Jis stengiasi sustiprėti ekonomiškai, ypač Lie= tuvoje, kur galingų ponų buvo ne tiek daug ir lengviau prasi= kišus vadovauti. Čia ponai jungiasi į šeimas giminystės ry= šiais /vedybos/ arba dedasi į sąjungas. Lenkijoj, nors ten ponų ir daugiau buvo, bet palaidi, tokių sąjungų nebuvo. Ma= tydamas, kad Lietuvoj įsigalėt parankiau, Sobieskis čia ir stiprinasi. Čia jis pirkosi sau dvarus, čia bandė įsteigti savo uostą, kuris jam neštų dideles įplaukas. Žodžiu, jis stengėsi įsitvirtinti Lietuvoje. Bet čia skersai kelią visiems jo planams stovėjo Pacai. Juos reikia sunaikinti. Karaliui viešai pulti su jėga savo pavaldinį magnatą nepatogu, reikia jį sunaikinti nepastebimai. Tą galima padaryti paremiant ki= tus magnatus, Pacų antagonistus, juos proteguojant. Tokiais protaže pasidaro Sopiegos. Karalius vis dabar stengiasi, kad visas įtakingesnes vietas gautų ne Pacai, bet Sapiegos. Taip palengva daugelis įtakingųjų vietų, kurios buvo surinktos Pacų rankose, pereina Sapiegams. Pacai nusilpninti. Bet dabar galingi Sapiegai. Iškilę jie pasirodo tos pačios Pacų poli= tikos tęsėjais. Dar Sobieskiui gyvam esant jam pačiam tenka pakelti kovą su savo protaže Sapiegais, kurioj Sapiegai vis del to nepralaimėjo. Savo liniją prieš Sobieskius jie atlai= kė. Jei Sobieskiai ėjo su francūzais, tai Sapiegai su austrais. Su Sapiegais buvo vienas epizodas, panašus, kaip Sobieskių pastangos vedybų keliu įgyti Radvilų palikimą. Sapiega sumanė vesti vieno karūnos galingo magnato vienturtę dukterį ir tuo būdu įgyti Lenkijoj sau daug dvarų. Sobieskiai tam priešingi. Net seime šis klausimas, nors netiesioginiai, liečiamas, ir

ta prasme, kad vedybos iširtų. Jos ir neįvyko. Sobieskiai svajoja apie sostą ir, kad geriau jį pasiekti, stengiasi įsi= galėti Lietuvoj. Sapiegai stengiasi jų čia neįsileisti. Kaip pirma Sobieskiai pašalino Pacus Sapiegų pagalba, taip dabar prieš šiuos nori gauti sau pagelbos pas kitus magnatus: Ogins= kius, Visniovečkius, vyskupus. Stengiasi juos susiundyti su Sapiegais ir palaiko šių priešų pusę. Pirmos Sapiegų kovos prasideda su Vilniaus vyskupu Bžostovskiu. D.hetmonas Sapiega su vyskupu Bžostovskiu iš syk gyveno geruoju, ką matom, kad ir iš minėtos Kleščinskio bylos, kada vyskupo paprašytas het= monas Kleščinskį areštuoja ir perduoda vyskupo žinion. Bet kadangi karaliui dabar jų santarvė nereikalinga, o reikalingos kovos, nesutikimai, tai jis bando Bžostovskį su Sapiegais su= pykinti. Prasideda susidūrimai. Sapiega negalėdamas pulti Bžostovskį patį, kaip vyskupą, stengiasi suduoti jam smūgį užgrobdamas jo pelno dalį. Jis kaip hetmonas pastato vyskupo dvaruose kariuomenę, kaip lig tol niekad nebūdavo. Lig tol kariuomenė stovėdavo karališkuose dvaruose ir iš jų maitinda= vosi. Kariuomenė /algduninkai/ ima dabar iš vyskupo dvarų ne tik tą, kas jiems skirta, bet ir daugiau. Jei kur administra= toriai priešinasi = ima prievarta. Pasipriešinimų jie neklau= so del to,kad žino, kokie yra vyskupo ir hetmono santykiai, žino, kad jų už tą nebaus. Jie paima kai kur net brangenybes iš bažnyčių. Klebonai skundžiasi vyskupui. Vyskupas reikalau= ja iš dvarų kariuomenę atimti. Sapiega neklauso. Nerasdamas kitų priemonių vyskupas uždaro bažnyčias ten, kur yra Sapiegai ir kariuomenė. Tuo būdu vyskupas į šį klausimą verčia reaguo= ti vietos gyventojus. Sapiega vis del to nenusileidžia. Vys= kupas pagaliau už naikinimą ir plėšimą bažnyčių meta jam exko=

muniką. Bet Sapiega vistiek neklauso. Dabar išeina, kad visi katalikai turi apleisti Sapiegą ir eiti prieš jį. Bet to vis del to nėra. Pasirodo, kad kai kur net vienuoliai nepaklauso vyskupo ir neuždaro bažnyčių. Tą jie padaro del to, kad gyvena Sapiegų dvaruose ir eiti prieš juos bijo. Byla atsiduria pas karalių ir nuncijų. Vyskupas išleidžia atsišaukimą į bajorus Sapiegas boikotuoti. Bet bajorus sujudinti šitam ginče buvo ne taip lengva. Statyti kariuomenę dvasiškijos dvaruose, kurie nenešа jokių pareigų /tiesa, dvasiškija nenešė pareigų tik nuo kai kurių savo žemių, kurias turėjo nuo senovės, prieš 1528 m./, bajorams neatrodė blogu darbu. Ir jie čia Sapiegams prijautė, nes ir seimuose reikalaudavo, kad dvasiškija neštų pareigas nuo visų savo žemių. Vyskupas Bžostovskis veda šitą kovą ne tiek kaip vyskupas, kiek kaip magnatas. Jam prijaučia ir padeda jo šeimyna ir kiti Sapiegų antagonistai. Čia tik po bažnytinių teisių gynimo iškaba eina savitarpės magnatų rungtynės. Sapiegams ypač palanki ta aplinkybė, kad jiems pritaria bajorai. Kokiais sumetimais, jau minėta. Tų kovų mėtų eina rinkimai seniūnų, seimelių. Bžostovskiui rūpėtų, kad praeitų Sapiegų priešai, bet daugumas bajorų eina su Sapiegais, nors yra ir priešingų. Žemaičiuose net atsiranda du seimeliai, atatinkantieji dviems kovojantiems lageriams. Seimeliuos prieina net iki susišaudymo. Vis del to žemaičiuose pat pradžioj laimi Sapiegų šalininkai. Čia buvo daugumas Sapiegų dvarų. Bžostovskio žygiai pilnai nepavyko. Iškilo painiavų net pačioj dvasiškijoj. Kunigai, bijodami collatorių Sapiegų ir jų šalininkų, bijo jiems priešintis, nes jie turi teisę pasirinkti sau kitą kleboną, ie nepaklauso vyskupo, nes jis nėra tiek stiprus, kad pajėgtų juos apginti nuo Sapiegų, su kuriais

vyskupo paklausius tuojau tektų susidurti. Bžostovskis krei= piasi pas karalių. Karalius prie Sapiegų kibtų mielu noru, bet tuo tarpu randa nepatogiu ir kreipiasi į nuncijų prašy= damas nuraminti Bžostovskį. Sapiega gi sakė, kad vyskupas ki= šasi visai ne į savo reikalą. Kaip minėta, čia buvo padarytas prakeikimas. Sapiega tą pat dieną iškėlė Vilniuje pas save didelį balių ir pas jį važiuoja daugybė ponų. Tai lyg Sapiegos šalininkų demonstracija. Vyskupo Bžostovskio prakeikimo pri= mas bandė nepripažinti. Tada Bžostovskis pirmą kartą mūsų istorijoj iškėlė klausimą, ar Lenkijos primas yra primu ir Lietuvoj. Bžostovskis tvirtino, kad Lietuvoj jis yra primas, o ne Gniezno arkivyskupas ir šis nieko negali. Dabar įsiki= ša nuncijus į šį ginčą ir palaiko Bžostovskį. Jis sako, kad ir nekeliant Gniezno arkivyskupo valdžios klausimą, vyskupas Bžostovskis mesti prakeikimą galėjo, nes tai vyskupo dalykas, o primas, kad ir būtų pripažintas dvasiškijos viršininku ir Lietuvoj, jį atšaukti negali. Nuncijus, žinoma, palaiko vysku= pą del bažnyčios prestyžo. Bžostovskis vienuoliams už neklau= symą jo įsakymo uždarė katedrą.

Sapiega buvo nuvykęs į Podoliją kariauti prieš turkus. Į tą karą Lietuva sakė einanti tik del Podolijos, kuri yra jų žemė, tik lenkų apleista ir kaip savą nuo turkų musulmonų gintina. Bžostovskis nusiunčia savo prakeikimą į lagerį. Tas, žinoma, buvo daroma su karaliaus žinia, nes ir jis norėjo atimti iš Sapiegos valdžią. Vyskupas ragino kariuomenę neklau= syti Sapiegos. Bet kariuomenė, bent apsupantieji Sapiegą, manė, kad vyskupas neturi kištis į karo reikalus ir jis kišasi del to, kad yra susipykęs su hetmonu del dvarų. Ir kariuomenė vie= toj atsisakyti klausiusi savo gabaus vado, kuris buvo pagarsė= jęs

ne mažiau už patį karalių, iškėlė jam didžiausias ovacijas. Sapiega gavęs tokį raštą savo pozicijai sustiprinti dar labiau pavartojo ir diplomatines priemones. Tą raštą gavęs jis tuojau kreipiasi į karalių su atsistatydinimu, bet kadangi kariuomenė jį palaiko, tai niekas atstatyti nedrįsta. Pagaliau ši byla atsiduria Romoj, į kur abi pusės pasiunčia savo atstovus. Tuo tarpu viduje kovos vis tęsiasi. Del jų 1695 m. buvo išardytas net seimas. Karalius mato, kad vidaus kovos nujėjo per toli ir jam reikėjo nuduoti, kad jis čia niekuo nekaltas. Jis ieško sutaikymo priemonių. Papa vienuolius už neklausymą vyskupo nubaudė, bet paties ginčo neišrišo. Vyskupo vis del to nepagyrė. Romoj iškelta klausimas, ar toks vyskupo elgesys nekenkia bažnyčiai? Ir pripažinta, kad vyskupas nuėjo per toli, bet panaikinti, kas padaryta, jau nepatogu. Tas pakenktų vyskupo autoritetui. Bandoma sutaikinti. Bžostovskis kreipiasi į lenkų vyskupus, kad jie padėtų jam atstovėti bažnyčios teises, kad panaudotų savo priemones, bet tas nieko gero nedduoda ir konfliktas tęsiasi.

Tuo tarpu Žemaičiuose vyksta seimeliai. Čia kyla klausimas, kas jame pirmininkaus = ar seniūnas Pacas, ar vyskupas Krišpinas? Tai, žinoma, vėl Sapiegos ir Bžostovskio šalininkų ginčas = Pacas Sapiegos šalininkas, Krišpinas = Bžostovskio. Del to ginčo kyla net muštynės. Vyskupas Krišpinas sako, kad jam kaip dvasiškiui priklauso pirma vieta Žemaičiuos, o Pacas sako, kad jis kaip seniūnas čia vyriaususias valdytojas ir pirmenybės niekam neužleis. Kovų metu Krišpinas Pacą prakeikia. Tuo tarpu Pacas miršta. Kyla sumišimas, ar teisėtai Pacas buvo prakeiktas ir priverstas mirti nesusitaikęs su bažnyčia. Ir šita byla patenka į Romą. Tuo tarpu miršta Sobieskis /1696/.

Lig šiol ėjo kovos tarp dvasiškių ir svietiškių. Kaip eis toliau? Ar persigrupuos, ar liks toliau kaip buvę? Bžostovskis pas papą nelaimi ir reikia klausimą likviduoti susitarimu, jo jėgos ne taip jau stiprios. Sapiega, mirus didžiąjam jo priešininkui Sobieskiui, irgi randa reikalingu susitaikinti. Bet kaip susitaikyti, katras prisipažins neteisus buvęs? Iš keblios padėties randama tokia išeitis: Sapiega parašo raštą, kad jis nesijaučia padaręs ką nors bloga prieš bažnyčią, o jei yra kas padaryta, kas galima išaiškinti į blogą pusę, bet ko jis nenorėjo daryti, tai jis atsiprašo. Taip šis klausimas ir baigiamas.

Mirus J.Sobieskiui kyla reikalas rinkti karalių. Kandidatus stato, kaip ir visada, francūzų partija - kunigaikštį de Conti, austrai savo kandidato nestato, o remia kandidatą Augustą. Be to, dar yra Sobieskių dinastijos klausimas. Sobieskiai turėjo labai daug pinigų ir juos mėgo. Jie labiau troško turtų, negu valdyti. Vyresnysis Jono Sobieskio sūnus Jokubas per žmoną buvo susigiminiavęs su austrais ir jis šiaip turėjo daug šalininkų. Antras sūnus Aleksandras pasižymėjo tik savo gražumu, o trečias Konstantinas buvo motinos labiausiai mylimas ir jį motina svajojo padaryti karalium, o ji buvo iš Sobieskių gal įtakingiausia. Jokubas visų sūnų buvo išmintingiausias ir rimčiausias kandidatas, bet motina buvo prieš jį. Energingiausią agitaciją vedė francūzų partija už de Conti. Jokubas Sobieskis pasirodo tiek mėgo pinigus, kad net buvo sutikęs už francūzų pinigus savo kandidatūrą atsiimti. Pagaliau buvo išrinktas, nors nesutartinai, Saksų kunigaikštis Fridrichas Augustas vadinamas Stipriuoju. Tai žmogus milžinas, didelės fizinės jėgos, lankstęs savo rankose storas

geležis. Jis mokėjo švaistyti pinigus. Prie jo buvo pastaty=
ta daug palocių Varšuvoje, o dar daugiau Drezdene, saksų sos=
tinėj. Ten dar ir dabar garsūs jo statyti teatras, paveikslų
galerėja ir eilė kitų statinių. Tai vis už Lenkijos, o ypač
už Lietuvos pinigus, nes Lietuvoje buvo daugumas karaliaus
dvarų, iš čia jis daugiau gaudavo pajamų ir jas išveždavo.
Tarp kitko pasakojama apie jo romanus, kad jis per visą savo
gyvenimą išauginęs apie pusketvirto šimto vaikų nuo apie šim=
tą moterų. Tai gal perdėta, bet dalis tiesos yra. Jis buvo
protestantas ir uolus jų rėmėjas Saksonijoj, bet čia pgal kon=
stituciją karalium tegali būti katalikas. Del to jis pereina
į katalikybę. Pereina slapta, nes nenoti to garsinti savo tė=
vynėj. Ten jis veža iš čia turtus ir del jo tikybos pakeitimo
visi tyli, nes tai niekam nekliūva. Su Jokubu Sobieskiu Augus=
stas susitarė. Tas prižadėjo pretenzijų nekelti, bet vėliau
vis del to iškelia. Fridrichas Augustas irgi turi tikslo pa=
likti čia savo dinastiją. Jam reikia įsitaisyti čia galingu
ponu. Jis kaip ir Sobieskis ir tais pat sumetimais stengiasi
įsitaisyti vėl Lietuvoj. Pastebėtina, kad Sobieskiai Lietuvoj
jau turėjo daug dvarų. Paminėtini; Palangos, Viekšnių, Telšių,
Šiaulių. Vis tai dideli dvarai. Dauguma tų dvarų per Sobies=
kaitės vedybas pateko Stiuartams ir nuo to laiko Lietuvoj at=
sirado Stiuartų turtų. Fridrichas Augustas atėjo iš gerai
sutvarkytos valstybės. Tėn buvo daug gabių žmonių, kurie irgi
eina čia pasipelnyti. Sapiegos buvo prieš saksus. Rinkimuos
jie stovėjo už francūzų kandidatą, bet išrinkus Augustą jie
didelių kliūčių nedarė. Augustas mano tuos sau nepalankius
magnatus pašalinti. Jis nori taip valdyti, kaip valdė namie,
kur buvo "iš Dievo malonės". Jis mato, kad visas sunkumas

yra su ponais, kurie visa valdo. Su bajorais jie mažai tesis= kaito ir kartais elgiasi gana despotiškai. Jis mano pašalinti ponus, o pačiam imti valdyti bajorus, taip, kaip juos valdo ponai. Pirmiausiai reikia pašalinti galingiausius = Sapiegas. To pat tikslo siekdamas Sobieskis kėlė vieną grupę prieš kitą, bet jam nepavyko. Vietoj Pacų iškilo Sapiegos. Pakėlus prieš juos vyskupus irgi nieko nepasiekė. Augustas mėgina kitaip pasielgti. Jis kiršina pasauliečius. Jis nori taip pastatyti dalyką, kad silpnesnė pusė, Sapiegų antagonistai, paprašytų saksų kariuomenės pagelbai, kad ponai pasiduotų karaliui kaip gelbėtojui. Tada jis gelbėtų ir sunaikinęs Sapiegas neleistų iškilti kitiems ir pats valdytų. Toks buvo planas. Bet įvykęs vidaus karas iškėlė karą su užsieniu, įsikišė Švedai, Maskva.

Lietuvoj ponų rungtynės eina toliau. Dabar prieš Sapiegas ima kariauti Oginskiai. Žemaičiuos, Skirsnemunėj, jiems vado= vaujant susidaro konfederacija bajorų, tikslu susiaurinti hetmono valdžią. Sapiegai tada suorganizuoja savus bajorus ir Oginskiai pabėga į Brastą. Sapiega /tėvas/ vejasi, bet lig mūšio nepricinama, nes bajorai savitarpy muštis nenori. Jie mano grumtis tik žodžiais.

1697 m. per elekcinį seimą buvo iškeltas teisių sulyginimo klausimas Lietuvoje, tyy., kad lenkai turėtų pilnas teises Lietuvoje užimti vietas ir įsigyti dvarus, ko neleido Lietu= vos statutas. Be to, nutarime buvo daug punktų, nukreiptų prieš Sapiegas. Dabar Sapiegai iškelia klausimą, ar teisėtai konvokacija panaikina Lietuvos savitumą. Jie stoja prieš tokį nutarimą. Jie, gindami savo hetmono valdžią, gina Lietuvos savitumą prieš koroniarus.

Oginskis surinkti didelę kariuomenę nepajėgia ir su nedi=

deliu būriu klajoja po kraštą naikindamas Sapiegų turtus. Tai jis Brastoj, Tilžėj, Telšiuos ir visur agituoja prieš Sapiegas. Raseiniuose buvo susirinkę apie 14000 bajorų. Čia atvyksta agituoti Sapiegos sūnus, bet jį išveja Oginskio ša=lininkai. Oginskis traukia toliau naikindamas Sapiegų turtus per Šiaulius, Tryškius, Šeduvą, Anykščius, Skuodą. Kraštas naikinamas. Bajorai mėgsta "paūžti", bet perdaug naikinti at=sisako = vis del to savas kraštas. Dalis Oginskio raitelių /jie visi buvo raiti/ pereina net pas Sapiegą. Tarp Nevėžio ir Nerio pagaliau abi pusės susitinka, bet iki mūšio neprici=na. Abiejų pusių bajorai bėga, kariauti nenori, nors vadams buvo svarbu, kad kuri nors pusė pralaimėtų. Taip ir toliau tas tęsėsi = būriai klajojo po kraštą ir naikino savo nedrau=gų turtą. Pagaliau bajorams atsibodo ir bastytis. Jie norėtų kaip nors tą baigti. Abiejų pusių bajorai pradeda tartis tarp savęs be ponų žinios. Kam jie kariauja ir patys save naikina? Juk jie naikina ne tik ponų, bet,pasitaiko, ir bajorų turtus, sudegina kaimus. Oginskis išsigąsta, kad gali išduoti,ir pabė=ga. Dalis jo bajorų pasiduoda Sapiegams. Tuo pasibaigia pirma žygių dalis.

VII.

Matėm pirmas kovas tarp ponų pasibaigus. Čia iš vienos pusės stovėjo Sapiegai, iš kitos vyskupas Bžostovskis ir vė=liau pradėję aktyviai veikti Oginskiai, Zarankos, Visniovec=kiai, Katilai ir kit. Be to, prieš Sapiegas ėjo pats karalius /Sobieskis/, kuris pats juos buvo iškėlęs stengdamasis sunai=kinti Pacų galybę. Naujas karalius Fridrichas Augustas Wettin is Saksų irgi stengėsi sunaikinti Sapiegų galybę. Bet jis jiems nestatė priešais kitos šeimos, o stengėsi valdyti abi

kovojančias puses pats. Sapiega yra did. hetmonas. Jis gali mobilizuoti bajorus, bet tik karo metu ar ypatingam vidaus gyvenimo reikale, kai yra pav. pasipriešinimas vyriausybės parėdymams, ar kas nors neleidžia vykinti teismo sprendimą ir tenka panaudoti jėga. Bet šitų kovų metu to nėra. Čia yra as= meninis ponų ginčas ir savo hetmono valdžią pritaikinti jam negalima. Čia jam reikia laikytis savo paties įtaka ir ekono= mine galybe, kaip ir visiems jo priešams. Čia abiejų pusių magnatai mobilizuoja tik jų ekonomiškai ar kaip kitaip pri= klausančius bajorus ir visus savo šalininkus. Taip ponai pasi= daro tarp savęs besigrumiančioms valstybėlėms. Matėm tų ponų vedamų bajorų būrių klajojimą iš gudų į Žemaičius ir atgal, pakeliui naikindami savo priešų dvarus, degindami kaimus ir net naikindami valstiečius, nes jie buvo laikomi tolygiais padargams ar gyvuliams ekonominėmis vertybėmis. Tai yra pono tam tikros vertės daiktas, kurį sunaikinus ponas turės nuos= tolių. Matėm galą pirmos Oginskių kompanijos prieš Sobieskius: esant tarp Rumšiškės ir Žiežmarių bajorai priešingų lagerių pradėjo tartis ir bijodamas išdavimo Oginskis pabėgo. Tų kovų metu buvo toks atsitikimas: Sapiegiškiai sugavo Oginskio as= mens sekretorių kovų reikalams Bralozarą ir jį sušaudė. Prie jo kaltės, kad buvo Oginskio sekretorium, dar prisidėjo tas, kad jo brolis buvo Vilniaus kapitulos kanauninkas, kuris irgi buvo Sapiegų priešas. Šiaip sugavę eilinį bajorą paleisdavo laisvą namo. Taigi, pats dalyvavimas priešo lagery nebuvo laikoma didele kalte.

Pabėgę Oginskiai netrukus pradeda ruošti naują kompaniją Raseiniuose, kurie tada buvo visų Žemaičių centru. Čia buvo visos Žemaitijos sostinė. Čia būdavo seimeliai. Pavietai -

Žemaitijoje irgi buvo, bet nebūdavo pavietų seimelių. Pavie=tai buvo tik administraciniai vienetai. Pavietų seimeliai Že=maitijoj atsirado tik 18 a. Visos Žemaitijos seimelis Rasei=niuose rinkdavo savo seniūną. Reikėjo jį išrinkti ir dabar. Žemaičiai seniūnu išrenka Oginskį. Karalius jį patvirtina. Tą atlikę bajorai apiplėšia Sapiegos Skuodo dvarą. Bet ten vienas bajorų Zabiela apginkluoja valstiečius ir tolimesnį bajorų puolimą sulaiko. Sapiega pasiuntė į Žemaičius savo sū=nų, kad juos numalšintų. Jėgos susitinka ties Veliuona. Ogin=skis pasitraukė į Jurbarką ir ten įvyko mūšis. Sapiegos ka=riuomenė bajorus nugalėjo. Užmuštų bajorų buvę apie 200 ir tiek pat sužeistų. Oginskis pabėgo į Prūsus, o Sapiega su ka=riuomene pasitraukė į Gardiną. Dabar Oginskis vėl grįžta į Žemaičius. Jis įveda savo adiministraciją, renka mokesčius. Tuo tarpu iš už Vilniaus atsisaukia Oginskio šalininkas Kati=las. Oginskis savo jėgas naujai kompanijai renka ties Raudon=dvariu. Nenorėdami kariauti bajorai dabar kelia klausimą, ar turi jie teisę pereiti Nevėžį, kuris yra Žemaitijos riba. Ir daugumas eiti atsisako. Bet koks pora šimtų, kariauti sutinka. Susidūrimas su Sapiegais įvyksta ties Valkininkais, kur Ogin=skiui pagelbon atvyksta ir Katilo vedami gudai. Ten Vilniaus vyskupas Bžostovskis bando sutaikinti, tarpininkauja. Bajorai taip pat nenori kariauti ir tariasi net kelias dienas. Tar=pininkus buvo atsiuntęs ir karalius /Augustas II/ su saksų kariuomene. Čia abi pusės šiaušiasi, esą nori juos skriausti. Saksai plėšia apylinkes ir sapiegiškiai gauna progos sakyti, kad Oginskiai pasikvietė pagalbon vokiečius ir del to yra kra=što išdavikai. Tuo pat metu susidūrimai vyksta ir Vilniuje, kur Tribunolo susikerta su Sapiegais Višniovėckiai ir neap=

seinama be ginklų. Valkininkuos sapiegiškiams vadovauja Sapiegos sūnus Mykolas Sapiega./Tėvas hetmonas buvo vardu Kazimieras/. Bet jo nelaimei jis turėjo mažiau kariuomenės, negu jo priešai ir po nedidelio susirėmimo sapiegiškiai pralaimi. Bajorai metasi prie Sapiegos palapinės ir išvilkę laukan jį pradeda mušti. Jis protestuoja, kad tokiu žygiu jie įžeidžia visus karo papročius, nes parlamentieras kare visur yra neliečiamas. Jis gi kaip tik parlamentieras yra. Bet bajorai nieko nežiūri ir jį sukapoja. Čia šitam žygy buvo asmeninis kerštas, ypač kanauninko Bralozaro, kuris ypač stengėsi sugauti Sapiegą, kad atkeršyti už sušaudytą brolį. Sapiegiškius dabar apėmė baimė ir net pats hetmonas Kazimieras Sapiega pabėgo iš syk Varšuvon, o vėliau Varmijon. Karalius lyg norėjo užtarti Sapiegas, bet iš tikro buvo patenkintas jų žuvimu, nes nesant jiems yra geresnės perspektyvos absoliutinėms tendencijoms. Tai buvo 1701 m. Sapiegai žuvo. Tėvas pabėgęs, sūnus nužudytas, dvarai išdalinti, vietos pripažintos neteisėtai turimos ir atimtos. Šitos kovos prasidėjo karaliaus Sobieskio laikais, o baigėsi F.Augusto sakso. Dabar kiek apsistosim ant jo.

Mirus karaliui Sobieskiui iš kandidatų į sostą daugiausiai šansų turėjo francūzų partijos palaikomas kunigaikštis Konti /de Conti/. Bet agitacijos laiko gale staiga iškilo Saksų kandidatas F.Augustas ir paberęs daug pinigų gavo nemaža šalininkų ir pasiskubino vainikuotis. Kai Konti plaukė į Dancigą, tai F.Augustas jau buvo karalium ir jis grįžo atgal, o jo šalininkai senatoriai Olyvoje buvo suimti. Varšuvos seimas primo paragintas /F.Augustą paskelbė karalium Kujavų vyskupas, o ne primas/ paskelbė rokošą, bet iš to nieko neišėjo. Taip

pat nesunkiai nuramino Augustas ir Sobieskius, kurių įtakin=giausias Jokubas pats pasiruošęs buvo už pinigus atsisakyti nuo kandidatūros. Bendrai Sobieskiai pasirodė šykštūs žmonės, godūs turtams, bet visiškai be politinių ambicijų. Fr. Augus=tas Wettinas buvo iš absoliutinės Saksonijos, kur viskas buvo daroma valdovo valdžia. Jis ten net bažnyčią turi savo val=džioj /Saksonija protestoniška/. Jis ten laiko save summus episcopus Sacsoniae. Jo tėviškėj yra gerų valdininkų ir kariuo=menės, bet nėra turto, o naujai įgytoj valstybėj yra kaip tik priešingai. Jis mano čia tvarkyti kraštą savo naudai ka=riuomenės pagalba. Tame darbe jam padėjo jo artimas žmogus, geras administratorius ir politikas, Flemingas, kuris ir Lie=tuvoj įsigijo dvarų. Kad įvesti krašte tvarką, Augustas manė pirma įvesti absoliutizmą. Kiek gi tvarkos krašte nebuvo, rodo ir minėtos ponų kovos. Jis nekiršina pono prieš poną, kaip Sobieskis, o siunčia savo profesionalę kariuomenę ir pats mano tvarkyti. Jo kariuomenė yra iš svetur ir visiškai nesu=rišta su vietos gyventojais ir del to klausys be jokių škru=pulų. Jis pasiuntė kariuomenę į Žemaičius neva tam, kad tvar=kyti, o iš tikro, kad įsitvirtinti. O traukti kariuomenę į Žemaičius jis turėjo pagrindo. Jis mat ruošėsi karan su Šve=dais del Livonijos, kurią jis turėjo atgauti ir pagal pacta conventa pažadus, kur buvo pasižadėjęs savo jėgomis grąžinti visas prarastas žemes. Tą pildydamas jis įveda į kraštą savo kariuomenę, nes vietine negali pasitikėti. Žinoma, tą jis darė ne del to, kad taip reikalavo pacta conventa, bet del to, kad tai atatiko jo planus. Savo planus paremti prieš švedus jis susidėjo su rusų caru, kurie vis dar tebesistengė prisimušti prie Baltijos, nuo kurios buvo visiškai atmušta/Jiems buvo

atimta net Narva/. Tą padaryti užsibrėžė naujas caras Petras I, rusų istoriografijoj vadinamas Didžiuoju. Taip tiek Petro I, tiek Augusto II interesai bendri = nugalėti švedus. Ir del to padaroma jų tarpe slapta sutartis. Prie tų dviejų jėgų prieš švedus dar prisideda Danai.

Petras I buvo žiaurus žmogus. Jis nuteisė mirti savo sūnų Aleksą, kad jis buvo tėvui opozicijoj, savo seserį uždaro vienuolyne, o prieš jos celės langus pasmeigė jos šalininkų šaulių galvas, kurias jis, sako, ir pats kapojęs. Jį laiko drąsiu, bet iš tikro fronte jis visada būdavo užpakaly. Baikštumą rodo ir jo žiaurumas. Narsūs žmonės ne pikti, švelnūs. Fiziškai jis stiprus. Ir prie įsigalėjusio absoliutizmo jo stipriai rankai pasipriešinti niekas neįstengė. ___ Toliau prieisim prie taip vadinamo Šiaurės Karo, kuris užsitęsė net 21 metus.

VIII.

Priėjome prie taip vadinamo Šiaurės Karo, kuris užsitęsė nuo 1700 iki 1721 m., bet paskutiniais 4 karo metais, t.y. nuo 1717 m. Lietuva=Lenkija jau jame nedalyyavo. Jis nėra vienos kurios valstybės politikos išdava, o kilo priklausomai nuo didesnio valstybių skaičiaus. Bendrai valstybės užsienio politika negalima tirti izoliuotai, nes ji visada priklauso nuo jėgų santykio, nuo politinių dydžių konsteliacijos bei jų interesų santykių. Lietuva=Lenkija pasaulio politikoj niekumet pirmuoju smuiku negrojo. Priešingai, ji pati visumet priklausė kitų galingesnių valstybių. Kad paaiškėtų šio karo priežastys ir apžvelgsime tuos politinius ~~[illegible]~~ žymesnius dydžius, kurie turėjo įtakos tų laikų įvykiams.

Nuo 15 amžiaus Europoj vyrauja Ispanai, kurie nuo 1516 m.

buvo susijungę su Imperija dinastijos giminyste /Habsburgai/. Prieš jų supremaciją pirmiausiai pradėjo kovą francūzai ir jiems pasiseka. Bet vėliau prieš francūzų supremaciją jau stoja anglai. Prieš įsigalėjusią Franciją ji kviečia kitas valstybes. Čia visą laiką eina visose valstybėse savo partijų organizavimas ir jų kova. Viena galybė Europoje, su kuria neteko daug skaitytis, buvo Maskva, arba vėlesniais laikais vadinama Rusijos valstybė. Nuo Europos politikos ji buvo nuošaliai, ji buvo kitims tik eksploatacijos objektas. Tik 17 amž. gale ji išeina į pasaulio politinių grumtynių areną ir su ginklais traukia į Vakarus. ___ Į galą 17 a. iškyla švedai, kurie anksčiau buvo lyg ir francūzų kareiviai, ėjo kariauti dėl jų interesų /Atmink Gustavą Adolfą/. Jie ėjo ten, kur buvo naudinga francūzams. Vėliau jie bando nuo francūzų atsikratyti, o vesti savo politiką ir net sueina į konfliktą, ypač dėl žemių Vokietijoj, kurias švedai buvo gavę po 30 metų karo /Pamarė/. Bet tą konliktą francūzai pasistengė likviduoti, nes numanė, kad švedų jėga jiems reikalinga. Francūzai buvo manę įtraukti švedus įtraukti į karą prieš Ispanus, žadėdami užmokėti ir grobį. Bet švedai rado, kad tai bus pertoli ir galvojo, kad patogiau yra gauti sau žemių, negu uždirbti pinigų. Nuo to jie atsisakė. Nepritarė tam nė jaunutis tuo tarpu jų karalius, nei jo patarėjai=politikai.

Reikia pastebėti, kad išsamdymas, išnuomavimas kareivių į kitus kraštus anais laikais buvo madoje. Tai-i, čia nieko ypatingo nėra, tai eilinis gyvenimo reiškinys. Tokiuos atsitikimuos triukšmas būdavo tik dėl to, kad ne patys kariai išsinuomoja, bet kiti juos išnuomoja. Toks išnuomavimas buvo praktikuojamas labai dažnai, iš syk francūzų, o paskui anglų, kurie

paprastai darydavo kelių valstybių sąjungas karo reikalui,ir patys neduodavo kareivių, o tik pinigus.

Švedai visada turėjo žmonių perteklių, kurie galėjo išvyk= ti iš tėvynės ieškoti laimės ir žemių svetur. Pas juos kas kart stiprėja absoliutizmas. Karalius visa nori tvarkyti pats. Tam jam reikia turėti gerų valdininkų ir kariuomenės, o svar= biausia = pinigų, su kuriais gali rasti ir viena ir kita. Kad pakelus iždo įplaukas, sumanyta susigrąžinti iš iždo iš= sprukusius dvarus, kuriuos buvo užėmę neteisingai ir buvo už= ėmę įviarūs bajorai. Tuo tikslu buvo tikrinama dvarininkų tei= sės į jų valdomas žemes, reikalaujama patiekti dokumentus ir jų neturint dvarai priskiriami iždui. Daryta taip vadinamoji redukcija. Tas daryta ir Livonijoj, kaip ir kitose visose švedų žemėse. Bajorai trukšmauja, protestuoją, bet karalius neatsižvelgia. Sujudimo metu miršta karalius ~~Karolis~~ Karolis XI ir sostą užima jaunutis, vos 15 metų, Karolis XII. Kadangi jis dar perjaunas, tai kraštą valdyti pavesta globėjams, o pats karalius galės valdyti tik sulaukęs 18 metų. Bajorai laukė, kad ponai=globėjai redukciją sulaikys, bet apsivylė. Bajorų protestai nieko nereiškia, nes karalius ten be jų gali apsei= ti. Valdininkai ten ne būtinai iš bajorų, parlamentas irgi ne iš jų vienų, nes jame yra 4 luomai/ketvirtas luomas ūkinin= kai/. Bajorai apsivylę ir globėjais pradeda viltis naujuoju karalium ir pradeda agituoti, kad jaunutis Karolis XII būtų paskelbtas pilnamečiu, nelaukus sukankant 18 metų. Seimas tą padaro, bet bajorų viltys ir čia žuvo, nes jaunutis karalius nenusileidžia. Jis tik pasakė, kad redukciją vykinant bus at= sižvelgiama nuopelnų. Redukcija ėjo toliau. Tas pats buvo ir švedų kolonijose = Pamarėj ir Livonijoj. Kad bajorai nekeltų

į čia buvo prisiųsta kariuomenės ir sustiprinta garnizonai. Bet čia nepasitenkinimas buvo daug didesnis, negu Švedijoj. Dvarininkai bruzda. Jų interesus ima ginti galingas dvarininkas ir sumanus politikas Patkulis. Tą jis galvojo atlikti pasikviesdamas pagalbon kitas valstybes, t.y. į vidaus reikalą kvietė svetimus. Čia /Livonijoj/ bijotasi ne vien redukcijos, o bijotasi ir pakeitimų valstiečių ir dvarininkų santykiuose, į kuriuos valstybė jau pradėjo kištis, darydama sąrašus ir tt. O laukti pakeitimų šioj srity buvo galima, nes Švedijoj valstiečių padėtis buvo kitokia ir daug laisvesnė. Dvarininkai sto į kovą už savo privilegijas, jas ginti kvietėsi svetimas valstybes. Ir šito karo metu šitas socialis elementas dažanai juntamai pasireiškia. Jau nekalbant apie dvarininkų simpatijas ir veikimą /apie ką jau minėta/, reikia pastebėti, kad ir valstiečiai jautė, kur jų užtarytojai ir švedams ne kartą padėjo.

Kitas, kas kart augąs, Lietuvos kaimynas, buvo Rusija, pirmiau buvusi Maskvos valstybė. Europoj ji buvo laikoma lyg Azijos valstybe. Į civilizuotų valstybių tarpą ji nebuvo įskaitoma. Skaitėsi, kad civilizuota Europa baigiasi Lietuva. Dabar Rusija vis kyla. Matėm, kad dar prieš porą šimtmečių Maskva varžėsi prie Baltijos, bet vis nesisekė. Dabar tie siekimai bandoma atnaujinti. Rusija pati persitvarko, stengiasi sueuropieti. Jie kviečia iš Europos karių, kad pertvarkyti kariuomenę, amatninkų, inžinierių ir tt. Tas Rusijos europėjimas ypač smarkiu tempu buvo pavarytas caro Petro I laikais. Kad prisimušti prie Baltijos Rusijai reikia susikirsti su Švedija, kurie valdė visą Livoniją. Kadangi Švedija gerai organizuota valstybė, tai 1698 m. daroma sutartis su karalium Augustu. Augustas sutartį pasirašo asmeniškai ir slapta. Ponai tam nepritarė.

Petras I tarėsi ir su kai kuriais ponais, bet iš to nieko ne= išėjo. Taip į karą prieš švedus ruošėsi ne Lietuva=Lenkija, o karalius Augustas. Bet reikia atsiminti, kad jo padėtis vals= tybėje buvo kitokia, negu kitų karalių. Jis, mat, turi Sakso= niją, gerai organizuotą valstybę, kuri yra personalėj unijoj su Respublika. Saksonijoj Augustas yra absoliutinis monarchas ir savo planus paremti čia jis gali gauti jėgų tėvonijoj. Bet Saksonija neprieina savo sienomis nei prie Lietuvos, nei prie Lenkijos. Ir iš pirmųjų Augusto planų buvo gauti tą prieji= ną. Tam reikėtų atkariauti iš austrų Sileziją. Augustas šį uždavinį buvo pasistatęs vieną pirmųjų ir mane čia pasiremti švedais. Bet kai tas planas nepavyko, tai tada jis atsikreipė į Livoniją prieš tuos pačius švedus, kurie buvo nužymėti sąjun= gininkais.

Prieš švedus sudaroma koalicija iš rusų, Augusto, kuris gali remtis tik savo saksoniškoms jėgoms, nes Lietuva=Lenkija karui nepritaria, ir amžinų švedų priešų danų. Sudarant tą sąjungą daugiausiai tarpininkavo tas pats Livonijos ponas Patkulis. Francūzams šis karas nenaudingas, nes čia žada ka= riauti kaip tos jėgos, kurias jie naudodavo ir norėjo naudoti savo reikalams. Jiems būtų patogiau, kad Švedija su Lietuva= Lenkija gyventų taikoj. Bet sutaikyti nepavyksta. Jie buvo pa= siuntę pasiuntinius ir į Maskvą, norėdami nukreipti rusų jėgas į Pietus, į Maldavus, Valachus, kur pakenktų austrams. Bet francūzai pavėlavo ir nepavyko. Kilo karas tarp galimų fran= cūzams sąjungininkų, kurie seniau gaudavo iš jų subsidijas.

Karo žygius pradėjo Augustas. Jis pasiuntė kariuomenę į Palangą, kuriai oficialiai buvo nurodoma du uždaviniu. Pirmas kariuomenės tariamasis uždavinys buvo atstatyti Šventosios

uostą, kurį jau buvo bandęs atstatyti ir Jonas Sobieskis. Tiesa, kronikos kalba apie Palangos uostą, bet greičiausiai čia bus reikalas su Šventosios, nes jie abu labai arti ir kronikų rašytojai lengvai galėjo sumaišyti. Prie kariuomenės buvo ir inžinierių, bet iš tikro jos uždavinys buvo ne uosto darbai, o kas kita, būtent, užimti strategijos atžvilgiu gerą pozicija. Uosto darbai čia tik pretekstas. Ne kariuomenės ir ne tiek daug tam būtų reikėję. Antras oficialiai rodomas kariuomenės uždavinys buvo = daryti tvarka. Mat, ponai kariauja ir reikia ginti Žemaičių bajorus. Šitam tvirtinime yra dalis tiesos. Augusto kariuomenė tvarką darė, bet ne tokią, kokios norėjo bajorai, o kokios norėjo Augustas. Ši kariuomenė buvo atvesta iš Saksonijos /Brandenburgo elektorius sutiko praleisti/ ir kraštui buvo visiškai svetima. Tikyba jie evangelikai, o tautybe vokiečiai. Su kraštu nieko bendro neturi. Ji elgiasi netinkamai ir apsivylę bajorai reikalauja, kad karalius ją išvestų, bet Augustas nesutinka.

Pagaliau 1699 m. saksų kariuomenė, vedama feldmaršalo Flemingo, ištraukė prieš Rygą, kurios komendantas jau senai buvo prašęs pagalbos iš Švedijos, nes gerai numanė, ko čia Palangoj sustojo saksų kariuomenė. Bet pagalbos jis negavo. Saksų su Flemingu buvo apie 10000, o Rygos įgulos apie 2000. Saksai užėmė Rygos apylinkes, bet miestą paimti neįstengė. Nors Dauguvos žiotys buvo užimtos ir Ryga atskirta nuo jūros, o kartu ir Švedijos, bet Rygoj ginklų ir maisto atsarga buvo didelė ir įgula galėjo lengvai laikytis laukdama netikėtos pagalbos.

Tuo tarpu su švedais buvęs Patkulis lakstė po Livoniją su savo 1500 raitelių, agituodamas bajorus atpulti nuo švedų ir prisidėti prie saksų. Jis buvo užtikrinęs saksus, kad vien

jų pasirodymas Livonijoj sukels krašte atpuolimą nuo švedų. Bet tas neįvyko. Bajorai, matydami, kad saksai Rygos paimti neįstengia, jais nepasitiki ir bijodami švedų nieko nedaro. Patkulis tuo tarpu veikė su saksais ir, Fleningui pasitraukus kuriam laikui tvarkyti vidaus reikalų, jis vadovavo visai kariuomenei. ___ Kai tik dabar švedams atcina pagalbos iš Suomijos, o karaliaus Augusto Lietuva=Lenkija neremia. Senatas pasisako prieš karą del to, kad nėra lėšų, kad karas neteisingas. Augustas dabar tariasi su kai kuriais asmenimis privačiai ir kai ką pritraukia. Iš Lietuvos ateina saksams padėti apie 3000 kareivių. Taip karas tesiasi, bet be didelės energijos. Turtai naikinami, kad netektų priešui, kraštas kenčia. Lemenčio kol kas nė viena pusė neruošia. Augustui, tiesa, nebuvo nė reikalo išaikvoti visas savo jėgas Livonijoj. Neturėdamas saksiškų jėgų jis neturėtų kuo pasiremti vidaus politikoj. Kaip minėta, pinigų nei Lietuva, nei Lenkija nedavė. Reikėjo tenkintis tik saksų ištekliais. Maistą gavo iš svetimų gyventojų rekvizicijų keliu. Švedai tuo tarpu stiprinosi, bet pats karalius čia dar nėjo. Jis pirmiausiai patraukė prieš danus ir ten nelauktai greit apsidirbo. Visai netikėtai mažutė, 600, kariuomenė perbrdusi kanalą užėmė danų sostinę Kopenhagą. Karo nuostolių abi pusės turėjo labai mažai, nes viskas pasibaigė labai greit. Danų žuvo vos 10, o švedų keletas. Jaunutis karalius, iš kurio nieks daug netikėjo, parodė nemaža sumanumo karo reikaluose. Karą jis mėgo nuo pat mažens ir visada troško kariauti. Po danų nepasisekimo Travendal y buvo padaryta taika, pagal kurią danai išsižadejo nuo sąjungos su Augustu ir Petru I. Dabar Karolis XII traukė į Livoniją ir išlipo Pernavoj su nedidelia, 6000, kariuomene. Čia niekas nebuvo

laukęs, kad taip greit pasibaigs švedų kampanija su danais. Caras Petras, nors vis laiką kalbėjo apie taiką, bet į Livoniją buvo išsiųstos stipri kariuomenė. Karolis savo stipriausiu priešu laikė Augustą, nes žinojo saksų išteklius ir gerą organizaciją. Rusų gi kariuomenė buvo dar tik naujai suorganizuota, vadai svetimšaliai Karolis patraukė prieš rusus, kaip silpnesnį priešą ir ties Narva juos smarkiai sumušė. Sumušęs rusus Karolis XII ruošėsi traukti prieš saksus. Augustas tuo tarpu turėjo remtis tik savo saksais ir vylėsi, kad Petras I suruoš revanšą del Narvos smūgio. Bendram veikimui aptarti dabar /1701/ Augustas susitiko su Petru I Biržuose kunigaikščių Radvilų pily. Tuo tarpu Karolis XII ruošdamasis pulti Augusto jėgas, ieško labiausiai sau pagalbos, o Augustui priešų, Lietuvoj ir Lenkijoj. Jis stengiasi rasti Augustui priešingas partijas ir jas palaiko. Jis iškelia vėl kandidatavusį sostan Jokubą Sobieskį ir žada padaryti karalium. Saksams Livonijoj jau nesiseka. Švedai iš Livonijos jau pereina į Kuršą /Lietuvos vasal.valstybė/ ir ten įsitaiso,nežiūrėdami kunigaikščio protestų. Dabar gresia pavojus, kad priešas puls Lietuvą. Tuo tarpu karalius Augustas buvo saksuos ir valdė primas Radziejewskis. Jis pradeda diplomatinę kovą raštais/notomis/. Jis rašo, kad Žečpospolita karui priešinga ir už karaliaus žygius neatsako. Taip pat rašo maršalas Liubomirskis. Karolis XII atsako, kad jis kariauja tik prieš Augustą, o jei Žečpospolita jam nepritaria, tai tegu nuo jo atsisako. Švedai tuo tarpu užima Mintaują ir vis traukia artyn Lietuvos. Tenka pasisakyt del iškelto klausimo apie Augusto atstatydinimą. Apie tą pradedama kalbėt. Augustas tą išgirdo ir išsigando, kad gali netekti pelnin o kąsnio. Jis pradeda diplomatiniu būdu vis...

pasauly kovą prieš Karolį. Jis skelbia savo notomis, kad Karo=lis XII kiršina prieš savo valdovą pavaldinius ir tuo būdu griauna monarchistinį principą. Augustas apeliuoja į valsty=bes. Bet Karolis to nežiūri ir daro savo.

Lenkija šitam reikale dar galėjo kalbėti iš tolo, o Lietu=vai čia jau kitokia padėtis, reikalas namie. Mes matome, kad Lietuvoj tik ką pasibaigė ponų kovos. Žinom, kad Sapiegai pra=laimėjo. Dabar jie perėjo pas Švedus. Sapiegų dvarai buvo dau=giausiai Žemaitijoj ir švedai Sapiegų prašomi ateina juos išva=duoti į žemaičius. Dabar Oginskių šalininkai eidami prieš Sa=piegas, pradeda pulti ir švedus. Krašte vyksta maži susirėmi=mai ir švedai vydamies Oginskius kas kart eina gilyn.

Varšavos seime gynimosi klausimas stovi labai griežtai. Ką daryti? Juk su notom neapsiginsi. Dabar taip pat kyla klau=simas, kas užims urėdus, kurie po Sapiegų dar buvo neužimti. Karalius skiria savo šalininkus. D.L.hetmonu paskiria Višnio=veckį. Tam pasipriešina Pacai, kurie dar tebėra stiprūs, nors ir nuvargę kovų sokmėj seimas išįra. Toliau veikia senatas. Jis konstatuoja suirutę, prie kurios prisidėjo ir karalius, bet apsigynimui nieko nepadaro, nes negali. Švedai vis eina tolyn ir 1701 m. gale jau užima Kauną. Jie neskuba, nes stengiasi įsitvirtinti Kurše.

Dar paminėtina bandymas atsikratyti netvarkos krašte įve=dant absoliutinę tvarką. Tuo tikslu 1700 m. buvo padarytas taip vadinamas Lietuvos nutarimas, kur nurodoma, kad netvarka į Lietuvą atėjo iš lenkų ir kad jos išsižadama, panaikinama liberum veto, kovojama prieš partijas ir sudaroma absoliutinė monarchija. Tai saksų politikų bandymai atsiremti savo tiks=lams bajorais. Tą nutarimą pasirašė daugelis Lietuvos ponų.

Tarp jų: Oginskis, Visniovectis, Radvila, Pacijus ir kiti. Parašai buvo renkami po visą kraštą ilgai, tai ir ne visi jie buvo prie rašto sudarymo.

IX.

Sustojom ant dokumento, rašančio bandymus pakeisti politinę tvarką. Jis sudarytas /tokia yra data/ 1700 m. lapkričio 24 d. po Sapiegų pralaimėjimo. Pasirašo tarp kitų: Mykolas Kaributas Visniovectis, Paciejus, Pacas, Oginskis, Radvila, Katilas, Bralozeras... Bet visų pasirašiusių pavardžių nežinome, nes dokumento originalas 1701 m. Varšuvoj budelio buvo sudegintas. Dokumente rašoma maždaug taip: Mes luomų ir tarybų dignitoriai ir valdininkai...Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos susirinkę iš visų vaivadijų nutarėm ..." Išeina, kad lyg būtų tam reikalui seimo, bet tokio seimo nežinoma. Greičiausiai parašai bus surinkti pavieniu. Jie randa, kad Lietuvos valstybė yra nukentėjusi dėl to, kad lenkų idėjos pakenkė valstybės kūnui. Tokios tvarkos, kaip lenkų, nėra niekur, nei angluos, nei čekuos... Reikia pakeisti karaliaus rinkimus, atmainyti liberum veto... Randa, kad Augustas saksas yra tinkamo kilimo ir dėl jo išsižada visų teisių, privilegijų, "visų teisių į tas menkas ir pražūtingas laisves", kurios atneštos iš lenkų. Visa valdžia dabar pavedama šviesiausiam kunigaikščiui. Juk Gediminas, Algirdas, Jogaila valdė absoliutiškai. Išsižada visų rinkimo teisių, visų tų liečiančio konstituciją, teisės balsuoti seimuose. Jei dabar tam kas priešinsis, tai valdovas gali nubausti be teismo. Ši programa matyt atsirado dar ponų /Oginskių ir Sapiegų/ kovų metu. Pasirodė, kad kovos ir suirutė kas kart didėja, bajorai kariauja tarpusavy. Tuo tarpu matyt pasiūlė saksų agentai, kad reikia įvesti naują tvarką,

naują valdymo formą. Bet šios reformos neprašėjo, nes atvėso nuo jų ir dalis pasirašiusių, nes Augustas su saksais ne visa=da tinkamai elgėsi ir daug kam padarydavo nemalonumų. Augustas šiuo sutikimu pasinaudoti nemokėjo. Jis mat rūpinosi pirmiau=siai ne valstybės, o savo reikalais. Jis mėgo pašvilpti, pasi=linksminti. Taip Augustas bandė naudodamasis karo bėgiu įvesti naują tvarką. Jis, mat, mano, kad karą laimės ir tada noroms nenoroms turės jo klausyti. __ Grįšim prie karo su švedais.

Švedai dar buvo Lietuvos pasieny, dar siena buvo neper=žengta, o jau reikėjo Lietuvos=Lenkijos valdžiai pasisakyti, ką mano daryti. 1701 m. sušauktam Varšavos seime karalius ti=kėjos gausių karui pagalbos, bet apsivylė. Seimas eiti pagal=bon neketino. Jis tarė, kad tai karaliaus, o ne jų dalykas, nes karą pradėjo jis vienas. Tada Augustas ieško pagalbos užsieny. Čia karaliui rūpi gauti daugiau žemių, o ponai mano, kad tai ne jų dalykas. Ir iš tikro karalius užsienio politiką veda atskirai. Iš francūzų prašytos pagalbos negauna. Tada jis bando užmegsti ryšius su Karoliu XII ir siunčia pasiuntiniu moterį, buvusią savo meilužę Aurorą von Koenigsmark, gal many=damas, kad ta gana graži moteris sugebės apsukti jaunam švedų karaliui /vos 18 metų/ galvą. Bet nepasiseka. Ji prieina tik prie Karolio XII kanclerio žygiuotės metu/valstybės kancleris Ochsenschernas buvo likęs švedijoj/, įtakingo žmogaus, su kuriuo Karolis tarėsi visais reikalais, ir pasiūlo Augusto vardu tai=kos sąlygas: Karolis XII už taiką gauna Kuršą ir Lietuvą. Reikia pastebėti, kad tokių pasiūlymų Augustas buvo daręs kelis syk ir vėliau. Tą patį jis siūlė ir Prūsams. Jam, mat, rūpi ne valstybių likimas, o pelnas, pinigai, kurių Drezdene jis praleisdavo labai daug. Bet Auroros misija pasibaigė niekais.

Karolis nesutiko su ja net pasimatyti, nes su Augustu nenorė=
jo turėti jokių reikalų. Jis tik užrašė pasiūlymą, kuris vė=
liau buvo tik medžiaga agitacijai prieš Augustą. Be Augusto
su Karoliu susirašinėja ir primas Radziejewskis, kuris buvo
švedų šalininkas. Nors kai kas mano, kad Radziejewskis bus bu=
vęs tik atsargus politikas, bet greičiausiai bus teisinga nuo=
monė tų, kurie mano jį buvus Karolio XII šalininką. Jis prieš
Augustą buvo nusistatęs del jo absoliutizmo, kuris grasė primą
palikti be politinės ~~xxxxxxx~~ galios, o dabar jis buvo vice
karalius ir karaliui nesant ėjo jo pareigas, atstovavo aukš=
čiausią valdžią.

Tik po nepavykusios Auroros pasiuntinystės siunčia pas Ka=
rolį XII savo pasiuntinius seimas, kurie taip pat nieko negau=
na. Taip matom, kad krašto užsienio politika vedama dviejų
valdžių ir nesutartinai. Seimas /1701/ tuo tarpu likviduoja ir
Sapiegų=Oginskių karo pasiekas, skiria naujus valdininkus.
Did.Lietuvos hetmonu paskiriamas Visniovieckis, tas sukelia
kai kurių ponų nepasitenkinimą ir ypač Pacų, kurių šeimyna
skaitėsi stambesnė ir pretendavo į hetmono vietą. Seime Pacas
randa reikalinga pasakyti griežtą kalbą prieš karalių ir pasi=
sako nesutinkąs, kad seimas būtų pratęstas. Vieno to Paco pa=
sisakymo užteko, kad seimas iširtų. Taip seimas išsiskirstė
del gynimosi nieko nepadaręs. Net stebėtina, kodel niekas ne=
mato pavojaus kada priešas, taip sakant, jau prie vartų. Vi=
siems svarbiausia, kad nebūtų įžeista jų teisės. Kad ir Pacų
elgesys visai nesuprantamas. Juk jų dvarai daugiausiai žemai=
čiuos, kur pirmiausiai priešas užeis, bet jie gynimu nesirū=
pina. Švedų, matyt, nelaiko priešu. Nepasisekus seime karalius
vis del to nenustoja vilties pagelbos gauti. Ir tuo tikslu

sušaukia poseimiui senato posėdį, į kurį suvažiuoja kuo daugiausiai senatorių ir kuris šaukiamas paprastai užbaigti nebaigtiems seimo darbams /senatus consilium post convocationalis/ ir kurio sprendimai tolygios galios seimo sprendimams. Pastebėtina, kad šiais laikais tokie senato sušaukimai buvo praktikuojami kas kart dažniau. Bet ir senate karalius prakišo. Senatas pasisakė, kad visą vidaus netvarką pakėlė karalius, o tie ponai besivaržydami įvėlė švedus. Karalius nežiūri, sako, seimo nutarimų. Karas neteisingas ir nereikalingas. Taip ir senatas nesupranta, kad dabar nebelaikas notacijoms ir moralams, o reikia veikti, kad čia ne tiek karaliui gresia pavojus, kiek valstybei, patiems senatoriams, jų dvarams. Tą jie suprato tik tada, kada buvo pajutę svetimos kariuomenės žygių pasėkas, kada Švedai buvo jau netoli Varšavos ir buvo perėję visą Lietuvą.

Karolis XII eina pamažu. 1701 m. sausio mėnesį jis dar buvo Kurše. Žygiui sąlygos nebuvo patogios, nes buvo žiema ir po blogų metų, del to kariuomenei buvo sunku su maistu, ji kentėjo. Pats Karolis XII gyveno kukliai. Vargo pats kartu su kareiviais. Pats lankydavo jų mažus būrius ir prisižiūrėdavo jų padėjimą. Tai buvo be išdidumo, visiems prieinamas valdovas. Be to, savo drąsa ir neabejotinais karo gabumais kiekvienam imponavo. Jis nors jaunas, bet geras psichologas. Vargą mato ir stengiasi vargstantiems padėti. Vasario gale jis jau pasiekia Raseinius. Iš ten pasiuntė didesnį būtį kariuomenės į rytus, o pats apsistojo Biliūnuose /dvaras 6 kilom. nuo Raseinių/. Traukia pamažu del to, kad reikia apvalgyti. Visą gi maistą jie gaudavo vietoje. Iš švedų gabenosi tik ginklus. Kai vienoje vietoje apvalgo, tadą traukia toliau. Jie traukia ramiai,

mažai kliudomi. Tik retkarčiais juos užpuldinėja maži Ogins=
kio būriai ar bajorai. Su maistu vis del to buvo nelengva,
nes tą kraštą, kur traukė kariuomene, tik ką buvo sunaikinęs
namų karas. Del to ir eiti ne visur eina, o kur patogiau.
Dabar Augustas siunčia kitą pasiuntinį von Eichstedtą /kovo 6/
siūlydamas su Karoliu XII pasikalbėti. Bet ir šio pasiuntinio
pasisekimas ne geresnis už Auroros. Tik kad jis pats turėjo
daugiau nemalonumų. Jis buvo net suimtas del to, kad neturė=
jo švedų paso. Mat pasiuntinys kare/ iš anksto per parlamen=
tierus turi išgauti pasą. Šis to neturėjo. Karolis, nenorėda=
mas turėti su Augustu jokių ryšių, tuo pasinaudojo, jį suare=
štuoja, kaip šnipą, nors gerai žinojo, kas jis yra. Eichsted=
tas buvo išvežtas į Rygą, o vėliau paleistas. Taip Karolis sa=
vo pasiekė: jis nesikalbėjo. Tuo tarpu žadama atsiųsti kita,
visais formalumais aprūpinta, delegacija ir pasiuntinys prašo
paskirti audienciją. Karolis XII pasako, kad geriau nė nesi=
vargintų, nes nieko neišeis. Jis eina vis gilyn ir derybas ve=
sti neketina. Traukia į Vilniaus pusę. Dabar be Oginskio taip
pat jau puldinėja ir Visnioveckis, kaip didysis Lietuvos het=
monas ir švedai iškrikti negali, nes mažesnius būrius gali su=
naikinti. Tarp kitko nepasisekimų turėjo švedai, pasiūstieji
į Kauną. Tada Karolis XII pasiunčia didesnį būrį ir Visniovec=
kį nugali. Atima iš jo net 10 patrankų, bet nusiveža tuo tarpu
tik 4. Kai sugrįžta pasiimti likusiųjų, tai staiga visai ne=
lauktai sugrįžta Visnioveckis ir švedus sumuša. Visus karei=
vius išžudo, o gyvą paima tik vieną vadą Homersfeldą. Bet Kau=
no Visnioveckis nepaėmė. Nors tą savo laimėjimą nepaprastai
išpūtė ir Vilniuje padarė triumfą. Karolis XII mato, kad atvi=
ruose mūšiuose jo nenugali ir sukoncentravęs jėgas traukia į

Vilnių kaip sostinę ir kad atkeršyti už triumfą, suruoštą Visnioveckiui. Dabar nekalbėti su priešinga puse Karolis pamato turi, nes hetmonas Visnioveckis pasielgė priešingai karų taisyklėms: išmušo kareivius, išjuokė belaisvį vadą. Vilnių švedai apima lengvai, nes Visnioveckis į mūšį neina, o tenkinasi užpuldinėjimais. Bendrai, vedama partizanų karas. Karolis Vilniui uždeda didelę kontribuciją. Visnioveckis bando dar Vilnių atgauti. Jis per agentus padaro mieste sukilimą prieš švedus, o pats bando pulti iš oro. Bet tas nepavyksta, švedai puolimą atmuša, sukilimą nuramina ir miestui žiauriai atkeršija. Vilniuje Karolis XII išleidžia manifestą, paaiškindamas, kodel jis puola. Sako del to, kad Oginskis pradėjo puldinėti švedus ir kad Augustas prieš jį agituoja. Ir jei jis eis tolyn Lenkijon, tai kad atkeršyti Augustui. Bet iš tikro gi Oginskis puolė tik tada, kai švedai jau buvo Žemaičiuos. Taigi, karą pradėjo švedai, o ne Oginskiai išprovokavo.

Seimas siuntė delegaciją pas Karolį prašyti audiencijos, tai jis pasakė, kad vistiek Visnioveckio kaltė yra, kad švedai įsibėgėjo ir kad reikia Augustą pašalinti, kam jis ardo Respubliką. Ir audiencijos nedavė nei jis, nei Piperis. Primas Radziejevskis švedų elgesį pateisina ir dabar, kaip ir anksčiau, kada sako, kad žygį išprovokavo Oginskis savo užpuldinėjimais ir kad Karolis Oginskį turi vytis.

Dabar karaliui reikia tik pereiti Nemuną ir eiti Lenkijon. Pavasarį jis jau arti Gardino. Delegacija nori jį čia pagauti ir pagaliau Karolis audienciją duoda. Lenkai pastato tokius reikalavimus: švedai pasitrauks iš Lenkijos visiškai, atlygins nuostolius, grąžins Duenamuende paimtas patrankas, kurias Augustas buvo dovanojęs Respublikai. Reikalavimai atrodo lyg

diktavimas sąlygų, lyg jie būtų laimėję ir Karolis XII tik pa=
sijuokė. Su armotom gi buvo tokia istorija. Augustas apgulęs
Rygą karo pradžioje paėmė ir Duenamuende, kur paėmė švedų į=
gulos patrankas. Tas patrankas jis pavedė Respublikos globai,
nes norėjo ją kaip nors priartinti karui. Švedai tas patran=
kas vėl atėmė ir dabar reikalaujama grąžinti. Tokiomis sąlygo=
mis Karolis XII derėtis rimtai nė nemanė, nes matė, kad nerim=
ti pasiūlymai, ir laukė, kada galės sąlygas pats padiktuoti.
Nors iš švedų pusės buvo balsų už taiką. Sako su Augustu rei=
kia padaryti patogią taiką ir eiti prieš rusus. Iš teritorijų,
sako, reikia sau paimti Lietuvą ir Kuršą. Tada atliekamus ka=
rius bus galima išnuomoti. Prieš rusus net bus galima arba ka=
riauti arba ne. Taip rašė iš Švedijos kancleris Ochsensteinas.
Bet Karolis to nežiūri ir traukia į Varšavą. Augustas tuo tar=
pu išgavo iš senato tarybos sutikimą atvesti iš saksų 6000 ka=
reivių ir išsikraustė į Krokuvą, kur rinko jėgas. Ten pat iš=
važiavo ir dalis senatorių. Kita dalis liko Varšavoj. Primas
parvažiavo namo. Jis nematė iš švedų pavojaus sau ir manė jų
pagalba išgelbėti seną tvarką, ir savo primo=vice karoliaus
padėtį, kuriai gresė Augusto absoliutistiniai siekimai. Karo=
lis tikėjosi, kad jis per primą galės Augustą pašalinti nuo
Respublikos sosto. Jis išleido raštą, kad Augustas būtų paša=
lintas, bet primas pradėti detronizaciją dar bijo. Jis prašo
Karolį XII priimti Augusto pasiuntinius. Tuo tarpu Augustas
Krokuvoj renka jėgas. Gavęs leidimą atsivesti 6000 saksų, jis
atsiveda 20000. Ruošiama lemiamas mūšis. Švedų skaičius didė=
ja, bet labai mažai. Karolio XII kareivių mažiau, bet kovose
sekasi geriau. Augustas susitinka su naujoms jėgoms švedus
ties Klišuva /Sandomierio vaivadijoj/ ir nors švedų daug ma=
žiau,

jie laimi. Mat, švedų kariuomenė geriau organizuota ir prity= rusi. Augusto gi kariuomenė nevieninga. Ten yra ir nepasiti= kėjimo. Saksai niekina lenkus, o šie nekenčia saksų. Ir po Klišuvos mūšio saksai kaltino lenkus, kad jie pradėję bėgti, tuo užkrėtę saksus ir del to mūšis esąs pralaimėtas.

Kaip matom, karaliaus detronizacijos klausimas jau pastaty= tas. Tuo tarpu po Lenkiją siaučia švedų ir saksų būriai. Gy= ventojus naikina abi kariuomenės. Abi kariuomenės daro rekvi= zicijas. Atrodo, kad visos tos nelaimės krašte yra tik del Augusto sosto. Taip bent stato klausimą Karolis XII. Augustas gi net neįstengia apginti kraštą. Dabar saksų kariuomenę Au= gustas pastato primo dvaruose ir tas pradeda veikti labiau jo nenaudai. Sandomieriui sušaukiama seimas. Daroma planai, kad Augustas pašalinama, o sostas tenka jo sūnui. Švedai gauna te= ritorialį atlyginimą ir po taikos einama prieš rusus. Tuo pat metu Augustas daro savo seimą, bet susirenka labai maža. Taip matosi, kad visoj Respublikoj nėra jokio jungiančio centro. Primas, norėdamas gelbėti savo dvarus nuo švedų kareivių, lin= kęs prie nuolaidų. Švedai tuo tarpu koncentruoja kariuomenę Lenkijoj ir ruošiasi vytis Augustą visur, kur jis nebėgtų. Už pasipriešinimą švedai uždeda dideles kontribucijas. Kazokai dar tebeina su rusais prieš švedus, bet neilgam. Karo centras dabar jau Lenkijoj. Rusai tuo tarpu gali ramiai ruoštis. Len= kijo primas varo vieną politiką, o karalius kitą. Primo šali= ninkai nutaria kviesti seimą Varšavoj, tuo pat laiku, kai Au= gustas jį daro Marienburge. Pagaliau Augustas sušaukė seimą Liubline /1703 m. birželio m./, nesibijodamas, kad seimą gali išvaikyti švedai. Tai matom iš to, koks buvo karo charakteris. Švedų jėgos buvo išmėtytos ir jų užpakaly gali įvykti priešo

seimas. Augustas tikėjosi, kad primas ir jo šalininkai į seimą neatvyks. Jis norėjo seime nubausti Sapiegą, kuris po Velikininkų pralaimėjimo negavęs užtarimo pas karalių Augustą perėjo su nedideliu būreliu pas švedus ir su jais kartu vaikė. Toliau manė pašalinti primą Radziejevskį. Bet tas į seimą atvyko, atsiprašė ir prisiekė ištikimybę. Numesti jau buvo nepatogu. Tuo tarpu caras Petras I siūlo sąjungą ir žada duoti pinigų ir žmonių, ir prašo primą prisidėti. Bet seimas dėtis nesutinka. Toks siūlymas buvo ir vėliau. Tada buvo nusakyta, kad žmones duoda ta prasme, kad rusų bus kareiviai, o jais vadovaus Respublikos karininkai, nes karininkų rusai neturėjo ir juos visada samdė iš svetur. Bet tuo tarpu duoda pinigų ir žada apginti, tik prašo įsileisti. Bet seimas bijo, kad rusai įsikiš į vidaus tvarką ir nesutinka. Rusai gi Livonijoj nepuolė švedų, o norėjo, kad jie nusilpnėtų, paskęstų Lietuvoj= Lenkijoj ir tada būtų lengviau nugalėti. Tai dabar caras per Dolgorukovą pasiūlo 2 mil. pinigų ir 20000 kareivių be karininkų, bet ir čia seimas nesutinka, nes tada reikėtų reikalu užsiimti rimtai. Plano, kaip gintis, jie neturi. Nepavykus susitarti su Respublikos atstovais, caras Petras I tariasi su vienu Augustu. Tarpininkauja tas pats Patkulis. Prašyta pagalbos užsieny = Holandijoj, Francūzijoj, Ispanijoj, kuriems šis karas nėra patogus. Mat, čia jie pirkdavosi sau duonos, o dabar jau tą jie daryti negali. Be to, jie norėtų sunaudoti švedų jėgą kitur, kur jiems naudinga. Jie pasiūlo Karoliui XII taikytis, bet šis atsakymo neduoda. Liublino seimas baigiamas kompromisu: Lenkai pasižada duoti 36000 kareivių, o lietuviai = 12000. Augustas karalium paliekamas, bet pasižada karo pats nepradėti /o karas jau yra./. Po karo jis privalo savo saksus

išvesti. Sapiegas nutaria atstatyt. Atima visus jų urėdus, turtus konfiskuoja. Jei švedai neišeitų, tai įgalioja karalių tartis su rusais. Po seimo daroma visuotinas šaukimas, bet atvyksta mažai. Bendrai, seimas jokių pasėkų neturėjo del apsigynimo. Po seimo Karolis XII paklaustas apie derybas, pasako, kad gali derėtis, bet rimtai. O kai del Liublino seimo, tai jis jam nepatikęs, nes ten dalyvavo ir pirmininkavo Visnioveckis, žinomas Lietuvoje agitatorius, Augusto šalininkas. Jis netikęs, kad dabar būsią rimtai deramasi.

***

Kalbejom apie pastangas likviduoti iškeltą karaliaus klausimą. Norėta pašalinti primą, bet nepavyko. Lietuvoj=Lenkijoj susidaro priešingi liageriai: vieni už, kiti prieš karalių. Be to, įvairiose vietose susidaro eilė konfederacijų. Taip Lietuvoj=Lenkijo buvo visa eilė pilnavaldžių valstybėlių. Švedai klajojo po visą kraštą. Bet valdžios jie nesudaro, gyvenimo netvarko. Jie valdo tik ten, kur yra jų karo jėgos. Kitur visur ramiai laikosi jų priešai.

Karaliaus atstatymo klausimas ėjo kas kart griežtyn. Atstatant Augustą reikėjo rasti jam įpėdinį. O turint kandidatą į sostą, jau būtų lengviau pašalinti ir Augustą. Primas kandidatu jau buvo suradęs Jokubą Sobieskį. Tą patį, kuris jau sykį buvo praleidęs puikią progą likti karalium po tėvo. Jokubas būti karalium dabar sutinka. Tada primas prašo Karolį XII, kad pultų saksus ir išvytų Augustą. Tada likviduoti klausimą jau būtų lengviau. Bet Karolis nepasitikėjo Jokubo Sobieskio ištverme ir atsako karą pradėti su imperija neketinąs. Augusto įpėdinio klausimas ~~irgi~~ Karoliui irgi rūpėjo. Jam buvo svarbu, kad soste atsisėstų švedų šalininkas. Augustas jau turėjo ris=

tai susirūpinti savo likimu, nes ir kandidatas įpėdiniu jau buvo rastas. Jam jau daug kas nepritaria. Daugelis provincijų konfederacijų tikslu buvo pasistatę gintis ne tik nuo švedų, bet ir nuo saksų. Pagalbos Augustas dabar gali laukti tik iš rusų caro. Jis ir kreipiasi tuo reikalu pas carą. Tiesa, su caru ir pirmiau buvo sudaryta sutartis,bet tada jie buvo lygūs kontrağentai, o dabar Augustas tariasi jau ne kaip lygus, o prašo gelbėti, padėti. Aiškus dalykas, kad sutarties sąlygos jau bus kitokios. Deryboms tarpininkauja tas pats Patkulis. Susitarima šitaip: caras duoda 12000 kariuomenės. Be to, Lie= tuvos kariuomenė rusų lėšomis bus davaryta iki 14000. Taip pat pažadama prisiųsti pagalbon hetmoną Mazepą su 60000 kazokų. Caras dabar tikisi, kad viso karo našta dabar pereis Lietuvos = Lenkijos teritorijon. Karo savo krašte nenori niekas. Ir del to rusų interesuos buvo palaikyti švedus Lietuoj=Lenkijoj kuo ilgiau, čia sutirpinti jų galybę. Augustas, pagal sutartį, privalėjo pastatyti 10000 saksų. Jis be to gauna iš caro pini= ginių subsidijų. Rusams turėjo tekti Livonija. Ši sutartis bu= vo slapta. Apie ją nežinojo nė vienas kanclerių, nei senato= riai. Bet įvykinti ją slapta negalima. Juk jei pasirodys Lie= tuvos=Lenkijos teritorijoj svetima kariuomenė, tai tuoja kils klausimas, ar teisėtai ji peržengė valstybės sienas ir dalykas paaiškės. Augustas norėjo pagal šią sutartį/ veikti ~~xlxxxxx~~ viešai ir kad nekiltų skandalų. Jis sušaukia senatorius ir siūlo prašyti rusus prašyti pagalbos, bet apie esamą sutartį nieko nepasako. Senatoriai jam nepritaria ir tada Augustas pats vienas pasiunčia pas Petrą I Dzialinskį oficialiai. Ca= ras buvo laukęs, kad senatoriai sutarčiai pritars arba jei ji bus nutylėta, tai nutars tą patį. Apsivylęs jis sutarties

nepildo. Augustas dabar klajoja po kraštą, o švedai vejasi. Jis tai Lenkijoj, tai Lietuvoj, tai net Saksonijoj. Didelių mūšių nebuvo, o visur ėjo partizanų kova. Žemaičiuos puolimus prieš švedus organizavo Oginskis. Kurše sėdi įsitvirtinęs Stiuartas. Jis išgirdęs, kad rusai ateina užimti Biržų, stengiasi užbėgti už akių ir užimti Biržus paveda savo padėjėjui pulkininkui Loevenhauptui su 1300 karių. Bet rusai Biržus spėjo užimti. Loevenhauptas turėjo grįžti, bet čia dar priėjo apie 4000 lietuvių kariuomenės ir atkirto švedams kelią. Jiems teko išsimušti. Švedų buvo nedaug palyginus su priešais, bet tai buvo stipri, vieninga, gerai organizuota ir su gera artilerija kariuomenė. 4000 lietuvių bajorų ir 3500 rusų nesudarė vieningos kariuomenės. Rusai užėmė vidurį ir apsistatė vežimais, o lietuviai buvo iš kraštų. Po susikirtimo rusai pabėgo, o juos pasekė ir lietuviai. Turimomis žiniomis tam mūšy švedų žuvo 41 ir sužeista 108, o jų priešų užmušta 600. Taigi matom, kad švedų negausios jėgos buvo stiprios savo kovybe. Visas bagažas, patrankos teko švedams. Tas pulkininkas Loevenhauptas netrukus, atsisakius Stiuartui, liko Kuršo valdytoju ir vėliau mes jį dar sutiksime, kaip Karolio vienos kariuomenės vadą. Livonijoj ir Suomijoj rusai su švedais vedė karą, bet smulkų. Vieni kitus puldinėjo, bet didelių pasisekimų neturėjo nė viena pusė.

1704 m. sausio menesį Varšuvoj buvo sušauktas seimas, kuris turėjo detronizuoti Augustą ir padaryti su švedais taiką. Palaikyti karalių, kuris pasirodė netinkąs apginti kraštui ir bėgioja nuo priešo iš vienos vietos į kitą, daugumas nematė reikalo. Primas bijodamas kokių nors siurprizų, pav. kad gali atvykti į seimą pats Augustas ir suardyti detronizaciją, prašo

švedus prisiartinti arčiau prie Varšavos. Kvietimu į seimą buvo nurodyta, kad jame gali būti iškelta karaliaus rinkimo klausimas. Susirinkęs seimas pasiskelbė generale konfederacija ir pakvietė švedų vadą, stovintį netoli Varšavos, Horną atgabenti Augusto laiškus xx xxxxxxxx xxxxxxxxxx išrodančius išdavimą. Hornas atsivežė visus Augusto rašytus švedams laiškus su visokiais pasiūlymais, be to, dar užrašytus siūlymus, padarytus žodžiu, kaip minėtas pasiūlymas per Aurorą Koenigsmarkienę. Dar buvo pristatyta perimtų Augusto laiškų ir kitais keliais gautų. Iš laiškų matosi, kad karalius siūlo priešui didelius teritorijos plotus visai be seimo žinios, siekia absoliutizmo. Be to išrodyta, kad jis turi slaptų ryšių ne vien su švedais. Perskaičius tuos laiškus, nutarta karalių atstatyti. Ir atstatydinimo rastas buvo parašytas primo vasario 11 dieną. Naujo karaliaus rinkimai turėjo įvykti vasario 16 d. Atsargus primas viešai rinkimų neskelbė, nes bijojo, kad neįkliūtų. O pamato buvo. Tuo tarpu Augustas buvo atvykęs į Krokuvą ir sušaukė Sandomiery kontrakonfederaciją. Jis be to kreipiasi prašydamas pagalbos pas rusus, danus ir papą, kuriam primena, kad perėjo katalikybėn, o dabar pirmas kiršina prieš jį valdinius. Rusai ir danai rado priekabių išsisukti, o papa be moralės paramos nieko jam negalėjo duoti. Primą jis už tą vėliau pabarė. Generalė konfederacija gauna laišką iš caro, kur grąsina nubausti už Augusto atstatydinimą. Bet manoma, kaip ir tada palaikyta, kad tai saksų fabrikatas. Augustas, bijodamas Jokubo Sobieskio, jį suima ir išveža į Saksoniją. Dabar iškyla kitas turtingas magnatas Leščinskis, kuris jau senai turėjo ryšių su Karoliu XII ir buvo jo palaikomas. Buvo dar pasiūlyta išrinkti Aleksandrą Sobieskį. Iš kurio privalumų

iškeliama tik gražumas, o apie protą nežinima. Jį iškėlė brolis Jokubas, bet iš to nieko neišėjo. Seime vėl ginčijamasi, kas bus kandidatu. Vieni nori, kad karalius būtų renkamas iš savų, kiti iš svetimų. Už svetimų kandidatūrą stovėjo ir primas, kuris nenorėjo turėti karalių, turintį ryšių su vietiniais magnatais. Karolis XII iš svetimų kandidatų nenorėtų, nes tokie turi ryšių užsieny. Iš kandidatų iškilo Lietuvos kancleris Radvila, lenkų kancleris Liubomirskis ir Leščinskis. Karolis norėjo, kad Lietuva=Lenkija dabar padės sudaryti bendrą frontą prieš rusus. Laimėjimas tada būtų tikras. Bet susitarimo nėra ir rinkimai vilkinama. Karoliui atsibodo laukti ir jis atvykęs Varšavon įsako daryti rinkimus ir rinkti Leščinskį. Rinkimai įvyko liepos mėnesį. Primas rinkimuos nedalyvauja. Išrinktas Leščinskis. Bet Augustas šalininkų dar turi. Papa dabar papeikė primą už karaliaus numetimą ir kam dedasi su atskalūnais ir įsakė atvykti Romon pasiteisinti. Primas nepaklausė ir bijodamas likti namie pabėgo į Danciga. Karolis tuo tarpu gaudo Augustą. Jis tai Galicijoj, tai Poznaniui ir dar tikisi atsigauti. Jis net buvo paėmęs Varšavą. Gyventojai, kurie laukė švedų, tikėdamasi ramesnio gyvenimo sulauksią, to negavo. Ramybės nėra niekur. Kovos eina ir kraštas naikinamas. Bajorai nukenčia arba nuo vienų, arba nuo kitų. Kurių neremia, tie juos naikina. Baudžiauninkai kenčia del jų ponų įsitikinimų. Visam krašte partizanų karas.

Planingiau veikia rusai. Jie norėjo įsiveržti Suomijon, Estijon, Livonijon, o vakarų frontą paliko ginti kazokams. Rusų fronte laimė keičiasi. Taip rusai paima Dorpatą/Tartu/. Didelių kariuomenių nebuvo ir užimti kurį nors punktą, spėjus pirma prieiti su didesnėmis jėgomis, ne taip sunku buvo.

Rusai planingai veržiasi prie Suomių įlankos. Kurše švedai pasiliko. Čia juos vadovauja Loevenhauptas. Prie jo Sapiega su lietuviais. Prieš juos veikia did.Lietuvos hetmonas Visnioveckis.

Reikėjo vainikuoti naujai išrinktą karalių Stanislovą Leščinskį. Papa pranešė, kad exkomunikuos tą, kuris drįs tą padaryti. Caras Petras I irgi pranešė, kad tą padaranti tauta nukentės. Bet nežiūrint to Leščinskis buvo vaikuotas naujo primo Lvovo arkivyskupo. Primas Radziejevskis papos buvo pašalintas ir netrukus Dancigė minė. Jei kelti klausimą apie Augusto Wettino ir St.Leščinskio šalininkus, tai reikia pasakyti, kad Lietuva ir bendrai rytai, t.y. maždaug visos buvusios did. Lietuvos kunigaikštijos teritorija rėmė labiau Augustą, nes buvo pajutusi vargą nuo švedų ir rusų. Vakarai laikėsi labiau Leščinskio. Vainikavimosi metu rusai buvo susikoncentravę ties Gardinu. Augustas su būriu saksų irgi ten atvyko. Jis tarp kitko paskyrė naują primą. Taip primai atsirado jau du. Rusams besirengiant iš Gardino pulti, Rusijoj palei Volgą, Astrachaniuje, įvyko sukilimas, gresiąs atsiskyrimu, ir caras Petras I išvažiavo į Maskvą, kad iš ten duoti nurodymų. Gardine/ liko Augustas. Tuo laiku ant jo užsipuolė Patkulis, kad jis išleidžia gaunamus pinigus ne karo, o savo reikalams. Patkulis dabar buvo jau ne Augusto tarnyboj, o caro Petro I. Jis dabar laikė save caro ambasadorium prie Augusto Saksonijoj. Patkulis troško sąjungos tarp Augusto ir Petro I, troško, kad Livonija būtų atvaduota ir kad ten nebūtų varoma redukcija. Tų idėjų vedamas jis visą laiką dirbo. Dabar jo karjera jau pasibaigė: Augustas jį suėmė ir laikė Drezdene, kol pagaliau išdavė švedams.

Pagaliau taika su švedais buvo padaryta tomis sąlygomis, kad Lietuva=Lenkija padės pulti rusus, kurie buvo užėmę Lie= tuvą ir kurių vadas Šeremetjevas traukė prieš Loevenhauptą į Kuršą. Bet jis buvo sumuštas. Tada jis patraukė į Vilnių, kur mažiau pavojaus ir iš kur buvo arčiau prie caro su visa armija. Dabar, norėdamas atkeršyti Loevenhauptui, caras pats patraukė prieš jį su 40000 , bet nepavykó ir jam. Dabar /1706/ Karolis XII buvo pasiruošęs eiti prieš rusus. Švedai koncentravosi Livonijoj ir Lenkijoj, kur buvo pats Karolis. Jis buvo manęs padaryti mūšį ties Gardinu, bet tas neįvyko. Švedų kariuomenė negalėjo ilgai stovėti vienoje vietoje, nes trūko maisto. Jie iš Švedijos nieko negaudavo. Viską imdavosi vietoj. O čia buvo blogi metai, krastas jau senai teriojamas ir nuvargęs. Gyvu= liai išnaikinti, valstiečiai ką ir turi pasėję, greit skuba nupiovę iškulti ir slepia grūdus miškuose. Rusams su maistu buvo patogiau, nes jie galėjo dar atsivežti iš Rusijos. Švedai, eidami į Gardiną, paėmė kelis punktus, bet Gardino paimti ne= įstengė ir laikė jį apgulę, norėdami badu priversti pasiduoti. Bendrai, tame kare ištiso fronto nebuvo. Jis keitėsi. Priešai vieni kitus vejojosi. Didelių mūšių nebuvo. Rusams atėjo pagal= bon Mazepa su savo kazokais. Gardine apgultą kariuomenė pradė= jo badauti, bet nepasidavė ir pasitaikius progai išspruko ant Brastos. Karolis, norėdamas bent sykį rusus sumušti, vejasi. Rusai traukia vis į pietus. Švedai nori traukti jau Volyniun, kur galį rasti duonos. Ten Augusto šalininko Radvilos dvarai ir sunaikinti būtų patogu. Čia įsitaisius būtų galima suimti ir Augustą. Piperis /Kancleris/ atkalbinėja, nurodinėdamas, kad tai perdaug tolimas žygis. Pagaliau nutarta eiti į Sakso= niją, kur pabėgo Augustas. Tada Augusto atstovai padaro su

švedais taiką. Pagal kurią Augustas turi pripažinti net Lešč= činskį ir, svarbiausia, išsižadėti rusų, su kuriais vienais švedams būtų ne taip sunku apsidirbti. Tai vadin. Alt=Randstad= to/pilis netoli Leipcigo/ taika. Tai buvo 1708 m. Bet Augustas sutarties neratifikavo ir tada švedai įsitaisė Saksonijoj ir ten gyvena. Pabuvę apie metus ir pailsėję, galėjo jau išeiti, bet tik tada, kai Augustas sutartį ratifikavo. Bet laikytis sutarties Augustas nemanė. Jis ėmė kalbėti, kad jo atstovai peržengė įgaliavimo ribas. Pagal sutartį Augustas paleido brolius Sobieskius ir švedams išdavė Patkulį, kurie jį nukan= kino, kaip Livonijos dvarininką maištininką. Jo neužtarė nie= kas. Tik caras Petras I buvo taręs žodį, bet daug nesirūpino ir jis. Karolis dabar galėjo traukti prieš rusus. Nors priešas dabar buvo tik vienas, bet užpakalis nebuvo ramus ir tikras. Augustas sutarties nepildė ir sabotavo, bet daug ką padaryti negalėjo.. Jam buvo reikalas reabilituotis prieš Petrą I dėl taikos, t.y. rusų išsižadėjimo. Ir jis paskelbia, kad jo pa= siuntiniai pasirašę sutartį neįgalioti. Ir iš tikro jis suėmė tuos pasiuntinius ir juos teisė. Jam tas buvo reikalinga, no= rint išgauti iš caro pinigų, kurių pagelba vėl galėtų kovoti dėl sosto.

Karolis dabar ruošiasi prieš rusus. Švedai jau nuo senų turėjo ryšių su Ukraina ir turkais. Ir dabar Karolio planas bu= vo suspausti rusus iš visų pusių, prisitraukiant kazokus su Mazepa ir turkus. Mazepa nenorėjo nei rusų, nei lenkų globos, o norėjo nepriklausomas būti. Jam Karolio planai patogūs. Ir susitariama. Dabar iš Kuršo eina Loevenhauptas, iš Lenkijos eina pats Karolis ir dar daug tikimasi iš Mazepos, kuris sutar= tį buvo pasirašęs Smorgainiuos. Be to, iš Suomijos švedai

turėjo pulti Petrapilį, bet šis puolimas nepavyko. Taip pat pasirodė, kad Mazepa apsiriko. Jį palaikė tik mažutė kazokų dalis. Dabar švedai traukė į pietus, rusų jau nuteriotomis vietomis. Gyventi sunku. Karolio kariuomenei reikia gauti maisto iš Loevenhaupto. Šis gi netoli Dniepro rusų buvo pirmą kartą sumuštas. 1709 m. liepos mėnesį ties Paltava įvyko didelis mūšis, kur žuvo visos švedų jėgos. Mazepa atvyko lyg pabėgėlis tik su keleta tūkstančių kazokų ir švedams rimtos pagalbos suteikti negalėjo. Visos jėgos stojo prieš Karolį. Kai kas iš Livonijos perėjo rusų pusėn. Karoliui liko traukti toliau į pietus pas savo sąjungininkus turkus. Ir ten jis įsitaisė Besarabijoj, iš kur kiršino turkus prieš Rusiją.

Dabar Lietuvai=Lenkijai įvyko visiškai netikėtos atmainos. Švedų galybė žuvo. Rusų kariuomenė ilgai kare įgavo prityrimo ir dabar galėjo drąsiai diktuoti sąlygas. Rusų interesuos buvo neleisti įsigalėti Lietuvos=Lenkijos valstybei. Rusai įsitaiso Livonijoj. Tuo tarpu dar užėjo maras, nuolatinė ilgų karų pasėka. Nuteriota Lietuva, kaip ir Lenkija, liko neorganizuota. Buvo likusi tik pavietų organizacija, bet ir ta jau iškrikusi. Yra bent du karaliu. Valdžios nėra. Ilgas karas ekonominį Lietuvos gyvenimą atstūmė didelį žingsnį atgal. Po Poltavos mūšio rusai labiau įsiskverbia Lietuvon=Lenkijon. Augustas grįžta, Į vykstančias vidaus kovas įsikiša rusai ir net seimuose diktuoja sąlygas.

Del Karolio XII asmens įvertinimo istorikai nesutinka. Rusai mokslininkai jam prikiša, kad jis nenumatęs rusų ateities. Vokiečiuos galima sutikti kitokių nuomonių. Švedai jį laiko savo tautos didvyriu, nes prie jo švedų ginklai pagarsėjo visuose Europos rytuose. Tais laikais švedus, kaip karo jėgą,

kviesdavosi visi. Nesenai praėjo 200 metų sukaktuvės nuo jo mirties. Ta proga švedai buvo suruošę net ekspedicijas, tirti švedų žygiuočių vietoms, jas aplankant, kad tuo būdu įvertin=ti jo karo planų vertę. Atranda, kad jis teisingai elgėsi, pulda=mas pirma geriau organizuotus saksus, o tik vėliau neorgani=zuotus rusus. Reikia stebėtis, kaip jis mokėjo su māža kariuo=menės valdyti tokius kraštus su didelioms armijoms. Jis pats turėjęs daug asmeniškų karo gabumų. Jis jaunas mokėjęs suma=niai valdyti senus savo generolus. Jo planai apskaityti gerai. Tik padaryta klaidų Ukrainoj, del informacijų trūkumo.

XI.

Kalbant apie tokį ilgą karą, kyla klausimas, ko siekė Karo=lis XII, išbūdamas Lietuvoj=Lenkijoj net 8 metus /1701=1709/? Kaip bendrai del šito viso karo, taip ir del šito klausimo ne visi laikosi vienodos nuomonės. Vieni sako, kad Karoliui buvo vienintelis tikslas pats karas ir laimėjimas. Jį, kaip tikrą karį, esą viliojęs pats žygis. Pasinaudot savo žygiu ir laimėjimais jam nerūpėjo. Kokių nors politinių planų jis netu=rėjęs. Kai kas dar nurodo, kad jam rūpėję įsigalėti Rusijoj. Bet čia užmirštama, kad jaunutis karalius be patarėjų karių, turėjo ir politikų, kaip Švedijoj gyvenąs kancleris Oksenste=neris ir visą laiką prie Karolio buvęs gudrus politikas Piperis. Jau jiems, tai be abejo rūpėjo ir Lietuvos reikalai. Tą rodo ir sutartis su naujai pastatyti karalium Leščinskiu. Ji pada=ryta 1705 m. lapkričio 28 d. Ta sutartis skamba maždaug šitaip: abi šalys, t.y. Švedija ir Lietuva=Lenkija, stengsis žiūrėti bendros naudos. Ką švedai užėmė, tas ir pasilieka, o jei pasi=seks atinti iš rusų avulsus = atplėštas dalis = tai jie bus grąžinti Lietuvai=Lenkijai. Bet švedams už tą bus atlyginta

išlaidos. Karo konvencijos straipsniai bus nustatyta atskirai, bet čia pažymima, kad dabar Švedai turi teisę užimti visas Lietuvos=Lenkijos pilis. Švedų kariuomenė turi teisę žygiuoti per Respublikos teritoriją. Švedai čia gali samdytis kareivių. Taip pat galės samdyti kareivių ir po karo. Seimų ir seimelių nutarimai priešingi šiai sutarčiai naikinama. Sapiegams daroma pilną restitucija = grąžinama turtai, vietos. Tikyboms duodama laisvė. Jos visos pripažįstama lygiomis. Prekybos sutartis sudaroma atskirai: Švedų=Lietuvių=Lenkų prekyba laisva. Visos prekės, einančios iš Lietuvos, Gudų turi eiti per Rygą /O Ryga švedų/. Iš Lenkijos visa prekyba turi eiti per Dancigą. Respublika pataiso į Rygą einančius kelius. Atsirandantį Palangos uostą panaikinti. Išvežti ką nors užsienin aplenkiant Rygą draudžiama. Švedų pirkliai turi teisę apsigyventi Lietuvoj=Lenkijoj, čia gali viską supirkinėti ir vežti užsienin. Tik muitą moka ir jie. Apginami švedų turtų interesai Respublikoje. Mat, čia daugelis švedų jau buvo įsigiję dvarų ir kitokio turto. Švedai veltui naudojasi paštu. Pinigai taikomi prie Švedų pinigų.

Taip iš visko matosi, kad švedai neokupuoja kraštą, bet naudos gauna nemažiau, kaip gautų okupuodami. Jie gauna prerogatyvų ne tik santyky su kitais užsieniečiais, bet ir santyky su vietiniais krašto gyventojais. Matosi, kad jie, turėdami gerą laivyną, nori pasiekti d o m i n i u m m a r i B a l t i c i. Visi keliai koncentruojama į jų centrą šioje Baltijos pusėje, į Rygą. Minimasis Palangos uostas, bet greičiausiai tai bus buvęs ne Palangos, o Šventosios, užpilamas. Įtaisai sugriaunama, trobesiai sudeginami. Taip visas eksportas eina per Vokiečių=Švedų pirklių rankas Rygoje ir Dancige. Taigi

rūpėjo/
kare ne Augusto detronizacija, ne išrinkimaskito karaliaus, ne tvarkos įvedimas, o ekonominis įsigalėjimas. Švedijoj gy= ventojų nebuvo taip tiršta, kad galėtų kolonizuoti visą Lie= tuvą=Lenkiją ir sudaryti krašto valdymo aparatą. Tam jėgų pas juos neužteko. Del to jie stengėsi pelnyti kitaip. Pastebėtina, kad ir švedai labiausiai stengėsi įsigalėti Lietuvoje.

Grįžtant prie vidaus kovų prisimename, kad krašte yra du karaliai ir du primai. Visur daroma konfederacijos gintis nuo rusų, švedų, saksų arba nuo visų kitų. Krašte nėra jokios valdžios ir tvarkos. Dabar 1709 švedų galybė žuvo. Tiesa, ta galybė ir nebuvo didelė. Be to nuvargusi ji buvo nesunku nu= galėti. Dar pastebėtina, kad to garsiojo Poltavos mūšio metu švedų vadas Karolis XII buvo sužeistas ir kareiviam padrąsin= ti buvo nešiojamas po lauką. Po šito švedų pralaimėjimo ru= sai smarkiai veržiasi į Lenkijos ir ypač į Lietuvos kraštą. Jie, buvusieji sąjungininkai užima okupantų rolę. Bajorai šau= kia, kad jie išsinešdintų, bet tie neketina. Lietuvoje rusų kariuomenės daugėja, po švedų pralaimėjimo jie traukia iš Livonijos per Lietuvą į Ukrainą, kur reikia kariauti prieš Ka= rolio XII sukeltus turkus. Daugumas ponų, pamatę žuvus švedų galybę, nuo jų atkrito. Tik vienas Sapiegų, kurie viskuo pri= klausė švedų, Jonas, su nedideliu būreliu per Lenkiją nuvyko Benderus /Besarabijoj/, kur buvo Karolis XII, nes tikėjo dar jo žvaigžde. Dabar kaip tik iškyla Prūsai, pasidarę jau visai Lenkijos nepriklausoma valstybė. Prūsai dabar derasi tai su Augustu, tai su Leščinskiu, norėdami ką nors pelnyti. Dar vie= nas žymus faktorius tolimesniuos karuos tai kazokai. Mazepai žuvus jo vietoj atsiranda nauja separatizmo idėjos nešėjas Pilypas Orlipas. Jį paskyrė hetmonu Karolis. Jis padarė su

švedais ir turkais sutartį ir svajojo sudaryti savo valstybę. Kadangi Ukrainoj dvarininkai buvo lenkai magnatai, tai ir Lenkijoj, kaip ir Rusijoj, tie separatizmo judėjimai nepatiko. Lietuvos ponai Ukrainos klausimu buvo mažiau suinteresuoti, nes mažiau ten turėjo dvarų. Lenkai sutinka laikyti rusus Lietuvoje, bent tyli, bet jei jie malšina kazokus. Tuo tarpu grįžta saksai ir siekia savo = įvykinti Augusto absoliutizmo planus. Bajorai nerimauja, trukšmauja. Seimeliuose kyla net susirėmimų. Taip Brastos seimely jie vos nesukapojo kardais atstovus, kurie buvo priešingi daugumos nuomonei. Magnatai ne visi buvo su bajorais. Kai kurie jų, gavę pinigų ir pažadėjimų, kad jų dvarai bus neliečiami, svetimos kariuomenės buvimą krašte palaikė arba tam nesipriešino. Toks Liudvikas Paciejus, kuris buvo didžiuoju Lietuvos hetmonu iš syk prieš saksus neina. Tas Paciejus dar žinomas, kaip didelis to laiko gadintų pinigų dirbėjas /inflatorius/, nes jis kartu buvo ir D.L.Kunigaikštės iždininkas /Thesaurarius arba podskarby/ 1706 = 1714 m. Buvo net atsitikimų, kad jis kalė ne tik savus, bet ir imperijos pinigus, kurių pažymimoji vertė visiškai neatatiko monetoj esamaj brangaus metalo vertei. Prieš tokį Paciejaus darbą imperijos valdžia užprotestavo. Tie Paciejaus pinigai pajuokai buvo pavadinti, pagal ant jų iškalamus jo vardo ir pavardės inicialus,: "L.P." = žmonių raudomis = Ludski placz. Kai buvo padaryta Lietuvos suvažiavimas, tai L.Paciejus pasakė eisiąs prieš saksus, jei to panorės pavietai. Pastebėtina, kad šis suvažiavimas=seimas buvo vien Lietuvos del to, kad padaryti bendrą su lenkais buvo negalima. Seimely nutarta sudaryti konfederacija. Jos vadu išrinko tą patį Paciejų. Karo išlaidoms padengti užsidėjo mokestį po 16 auksinų nuo dūmo.

Šis seimas pasiūlė tą patį padaryti ir koroniarams. Bet iš to jiems nieko neišėjo. Ir patys Lietuvos bajorai nebuvo taip uolūs. Susibenka į konfederaciją tik dalis jų, bet ir ta dalis veikia. Jie susirenka Darsūnišky. Tuo tarpu Augustas, išgir= dęs kad saksus žadama išvyti ir numanydamas, kad užsilaikyti bus ne taip lengva, paprašė Paciejų susilaikyti. Prisiuntė pas jį pasiuntinius, žinoma, su pinigais, padarė pažadų ir Paciejus nuo puolimo susilaikė. Nors Paciejus, hetmonas ir kon= federacijos maršalka, nepuola, bet patys bajorai kai kur pul= dinėja. Ypač subruzdo bajorai Ašmenos paviete. Saksai labiau puldinėjami ir Augustas randa reikalinga savo jėgas labiau su= koncentruoti ir dėl to saksų kariuomenės būriai palengva trau= kiasi Lenkijos link.

Reikia dar priminti, kad ir turkai buvo pastatę reikala= vimą rusam iš Lietuvos pasitraukti. Buvo štai kaip: rusai pa= skui Karolį XII nusivijo Turkijon gana toli ir paskui pateko į labai sunkią padėtį. Net pats caras buvo patekęs nelaisvėn. Bet rusams pavyko papirkti didyjį turkų vizirį, kuris atsi= traukė su kariuomene ir buvo padaryta taika. Tai buvo prie Prūto 1711 m. Rusams taikos sąlygos buvo gana patogios. Bet tarp kitų dalykų ten buvo reikalavimas, kad jie pasitrauks iš Lietuvos. Bet rusai to pažado neišpildė ir iš krašto neišėjo. Taip krašte buvo net dvi svetimos kariuomenės = rusų ir saksų. Gyventojams reikia juos maitinti. Žmonės jiems maisto neduoda ir puldinėja. 1712 m Varšavos seime rusai prašo pagalbos prieš turkus. Karalius Augustas, kuris jau buvo krašte vėl įsigalė= jęs, o Leščinskis buvo pabėgęs, su tuo sutinka, hetmonai taip pat sutinka, bet seimas nesutinka. Augustui dabar reikalinga parodyti, kad jam rūpi krašto reikalai ir jis pareikalauja

grąžinti Livoniją, Kuršą. Ir net kalbama apie jo sąjungą su švedais. ___ Iš Augusto reikalaujama, kad išvestų saksus. Jis neišveda ir kyla nepasitikėjimas ir bruzdėjimas. Oginskiai buvo net nuvažiavę į Petrapilį, pasitarti del išeities. Bendrai viršūnėse /magnatų tarpe/ aiškaus nusistatymo nebuvo. Į susirutę kiekvienas žiūrėjo daugiausiai kai į progą pasipelnyti: pav. matėm ką darė hetmonas ir iždininkas Paciejus. Lenkų hetmonas ima iš Prūsų algą. Krašte tuo tarpu didžiausias vargas, maisto maža ir kyla badas, o čia dar jį didina nemaža saksų, apie 20000, kariuomenė. Nepasitenkinimas ir protestas auga. Augustas su savo saksais prieš rusus nieko neveikia, o sako laikąs čia savo kariuomenę maitinimui, nes Saksonijoj jai nėra ką veikti.

1715 m. caras prašo praleisti rusų kariuomenę per Respublikos žemes. Augustas nesutinka. Tada rusai eina be sutikimo. Caras priiminėja delegacijas, prašančias gelbėti nuo saksų, bet nieko rimto tuo reikalu nedaro, nes tvarka Lietuvoj=Lenkijoj jam nerūpėjo. Jis tik paprašo Augustą saksus išvesti ir tuo viskas baigiasi. Kraštas suskyla į dvi dalis, viena stoja vyti rusus, kita saksus. ___ Minėtos konfederacijos ir bruzdėjimų žygiams daug padėti negalėjo. Rusai prieš saksus nevei kia. Jiems daug patogiau kol saksai rimtai su bajorais susipeš ir tada susitarus su viena kuria puse pasinaudoti visu ginču savo naudai. Lietuvos konfederacijos jėgos po truputį didėjo ir kilo noras nuo saksų atsikratyti visiškai. Paciejus prašo paramos ~~pr~~ as rusus. 1716 m. birželio mėnesį caro ir Augusto pasiuntiniai tariasi Dancige. Norima sutaikinti Augustą su konfederatais. Pakviesti konfederatų atstovai pareikalauja išvesti ir rusus ir saksus. Iš tų derybų nieko neišėjo.

Susitaikino tik vėliau Varšavoj, bet ir tai neilgam. Galuti=nai susitaikė 1717 m. sausio 30 d. vadinamąjam nebyliam Var=šavos seime, kuris tęsėsi vos 6 valandas.ir kurio visos kons=titucijos buvo priimtos be diskusijų, nuo ko jis ir gavo savo vardą. Tai buvo rusų caro darbas. Saksus pasižadėjo išvesti per dvi savaites. Taip pat prašyta išvesti rusus, bet tas ne=įvyko. Rusų kariuomenė iš krašto neišėjo ir trukdė organizuo=tis. Rusai net traukė ant Prūsų. Prūsų karalius dabar už pa=galbą prašo Lenkijos Prūsų ir Kuršo. Augustas tokį pasiūlymą jau buvo siūlęs, prašydamas padėti įvesti absoliutizmą. Jis prūsams siūlė Varmiją. O rusams Kuršą, o jei labai reikalautų, tai ir Lietuvą. ___ Švedų Karolis XII po turkų taikos xxxx prie Prūto/1711 m./ apleido Benderxus, grįžo su maža kariuo=menės saujale, grįžta niekeno nesulaikytas per Vokietiją į Švediją. Taip pasitaisant reikalų Lietuvoj=Lenkijoj jis nesu=laukė. Dabar kovų centru pasidaro konfederacijų centras Vil=niuje. Kadangi Pociejus apvylė pereidamas Augusto pusėn, tai bajorai konfederacijos maršalu išrinko Sulistrávskį. Kaip visi ponai stengėsi pasinaudoti savo padėtimi ir pasipelnyti, o ne leisti perdaug įsigalėti bajorams, taip ir su Sulistrovskis perdaug/ bevelijo su karaliumi nesikivirčyti. Kariuomenės buvo nedaug. Hetmanas turėjo 6000, o konfederacijos maršalai 4000. Išsyk hetmanas su maršalu sutarė ir raštus pasirašydavo abudu. Bet po kurio laiko jie pradėjo nebesutartù. Dabar kyla balsų het=mano pašalinti, bet tas nepavyko. Pagaliau, kaip minėta, klau=simas buvo likviduotas tyliąjam arba nebyliam Varšavos seime Rusų/ 1717 m. ___ Pašalinimo klausimas buvo iškeltas 1718 m. Gardino seime. Bet tas seimas iširo del protestono Petrovskio bylos. Tame seime buvo pravesta konstitucija, kad nei vienas nekata=

likas negali būti seimo atstovas. ~~Rusų atstovas kunigaikštis su keleta kitų pašalintas.~~ Ir tas Petrovskis buvo su keleta kitų pašalintas. Rusų atstovas kunigaikštis Dolgorukis pamatęs, kad seimas imasi savaip tvarkytis, pasistengė jį išardyti. ___ Rusai po karo gavo Livoniją, Estiją, Koreliją. Dabar jie galėjo eiti prie Baltijos jau platesne vaga. Jie taip pat pasistengė įsigalėti ir Kurše. Nuo dabar rusai ir Prūsai pradeda kas kart daugiau kištis į Lietuvos=Lenkijos vidaus reikalus. Ir įsikišti ypač daug progos duoda religinių reikalų gynimo pretekstai. Lietuvos=Lenkijos pravoslavai priklausė Maskvos sinodo, kuris perėmė visą patriarko valdžią, o valdžia klausimui likviduoti nedarė nieko. Čia ji būtų galėjusi pagelbėti tolerancijos įstatymu. Tik pastebėtina, kad rusams veikti ne visada vyko. Krašto viduje šalininkų jie nedau teturėjo. Visi žinojo, kad Maskvoj, kaip ir Berlyne, buvo absoliutinė tvarka, kurios Lietuvoje=Lenkijoje niekas nemėgo. Del to kartais nestačiatikių kunigai išvydavo rusų agentus. Hie norėjo remtis savo tikybos reikaluose rusų valdžia, kaip baubu, kurio pabijoję, jų nespaustų, o pereiti rusų valdžion jokio noro neturėjo.

=,=,=,=,=,=,=
=.=.=.=.=
=,=,=
=.